

MİMARLIK BİLİMLERİNDE TASARIM VE UYGULAMA PRATİKLERİ

Editör:

Doç. Dr. Nursen Işık & Dr. Öğr. Üyesi Meltem Erbaş Özil

BIDGE

BİDGE Yayınları

Mimarlık Bilimlerinde Tasarım ve Uygulama Pratikleri

Editör: Doç. Dr. Nursen Işık & Dr. Öğr. Üyesi Meltem Erbaş Özil

ISBN: 978-625-8989-09-0

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 14.04.2026

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İÇİNDEKİLER

Türkiye’de Deprem, Kentsel Direnç Ve Afet Yönetimi Yaklaşımları-Bingöl Örneği.....	5
Fatma Kürüm Varolgüneş	5
Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Üslupsal Arayışlar: 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Neo-Gotik.....	46
Birgül Açıkıldız.....	46
Ağa Han Mimarlık Ödülü Ve Kuramsal Arka Planı	80
Türkan Uzun	80
Diyarbakır Geleneksel Ev Planlarının Enerji Etkin Tasarım Yaklaşımı Açısından Analizi	98
F. Demet Aykal.....	98
Can Tuncay Akın.....	98
Eski Mardin Ve Çevresinin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme: Çabuk Ve Diyarbakırkapı Mahalleleri	120
Rojin Yıldız.....	120
D. Türkan Kejanlı	120
Parsel Şeklinin Konut Tasarımına Etkisi Siirt Örneği.....	155
Hava Özyılmaz.....	155
Servet Şeker İnalcan.....	155
Hafif Çelik Sistemlerin Kentsel Mimari Üretimdeki Rolü: Diyarbakır Prefabrik Yapıları Üzerinden Bir Değerlendirme	176
Kübra Bekçi	176
Nursen Işık.....	176

Geleneksel Diyarbakır Ve Japon Evlerinde Mahremiyet Ve Mekânsal Kurgu Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme	203
Gül Şebnem Tural.....	203
Fatma Demet Aykal.....	203
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde Bulunan Diyarbakır Surp Sargis Ermeni Kilisesi Planının Analizi	227
F. Meral Halifeoğlu	227
Ali Arslan	227
M. Emin Bilgi	227
Diyarbakır Surp Sargis Ermeni Kilisesi'nin Mimari Ve Yapısal Sorunlarının Değerlendirilmesi.....	244
Esra Güzel	244
Kadri Halifeoğlu	244
Berivan Duman	244
Geleneksel Mardin Evlerinde Avlu Odaklı Mekânsal, İklimsel Ve Sosyo-Kültürel Analiz.....	261
Demet Kaya.....	261
Meltem Erbaş Özil	261
Diyarbakır'daki Toplu Konut Alanlarında Açık Ve Yeşil Alanların Değerlendirilmesi.....	281
Ruken Orak	281
Canan Koç.....	281

TÜRKİYE’DE DEPREM, KENTSEL DİRENÇ VE AFET YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI-BİNGÖL ÖRNEĞİ

FATMA KÜRÜM VAROLGÜNEŞ¹

Giriş

Türkiye’nin sismik karakteri, yalnızca doğal bir gerçeklik değil; aynı zamanda mekânsal planlamadan sosyal politikalara, inşa teknolojilerinden yönetim stratejilerine kadar çok boyutlu bir müdahale alanı gerektiren karmaşık bir meseleye işaret etmektedir. Ülkenin doğu kesiminde yer alan Bingöl ili, Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAF) ile Doğu Anadolu Fay Zonu (DAF)’nun kesişim noktasında yer alması nedeniyle hem tarihsel hem de güncel verilerle teyit edilen yüksek düzeyde sismik tehlike potansiyeline sahiptir (AFAD, 2018). 1 Mayıs 2003 tarihinde meydana gelen 6.4 büyüklüğündeki Bingöl Depremi, bu potansiyelin yıkıcı etkilerini görünür kılmış; 177 can kaybı, yüzlerce yaralı ve ağır hasarlı yapı ile sonuçlanan bu afet, yalnızca bir doğa olayının ötesinde, kentsel yapının kırılganlıklarını ve yönetsel kapasitenin sınırlarını da açığa çıkarmıştır (Çavdar & Sunca, 2024). Depremin ardından geçen sürede hem merkezi hem de yerel yönetimler düzeyinde çeşitli

---

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Mimarlık, Orcid: 0000-0002-3214-4274

yapısal ve kurumsal adımlar atılmış olsa da Bingöl kent merkezindeki yapı stokunun büyük bir kısmı hâlâ 1998 öncesi yönetmeliklere göre inşa edilmiş olup sismik açıdan ciddi zaafırlar taşımaktadır. Bu durum, yalnızca fiziksel dayanıklılıkla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda sosyal adalet, kamusal kaynakların eşit kullanımı ve mekânsal eşitsizlikler gibi daha derin boyutlara uzanmaktadır (Kürüm Varolğüneş, 2021a). Plansız kentleşme, artan nüfus baskısı, yetersiz altyapı ve açık alan eksikliği gibi faktörler, bir sonraki olası depremde fiziksel yıkımın yanı sıra, kentsel işleyişin felç olmasına ve sosyal düzenin bozulmasına zemin hazırlamaktadır (Varolğüneş, 2021). Afet yönetimi literatüründe yaygın kabul gören yaklaşımlara göre (Coppola, 2006; Sakurai & Sato, 2016), afet sonrası dönem, salt yeniden inşa süreci değil; aynı zamanda bir dönüşüm fırsatı olarak da ele alınmalıdır. “Build back better” ilkesi doğrultusunda, deprem sonrası iyileştirme ve yeniden yapılaşma süreçleri, yalnızca hasarlı yapıları onarmaya değil; afet öncesi kırılma noktalarının giderilmesine, toplumsal dayanıklılığın güçlendirilmesine ve daha adil bir mekânsal sistemin inşasına yönelmelidir. Bu bağlamda geliştirilen Deprem Master Planları, klasik anlamda bir imar planından çok, risk azaltma, dirençlilik, stratejik yönetim ve sürdürülebilirlik kavramlarını odağına alan, çok aktörlü ve bütüncül bir yaklaşımla hazırlanmış stratejik bir çerçeve sunmalıdır (Balamir, 2004).

Bu çalışmada, 2003 Bingöl Depremi sonrasında geliştirilen mekânsal ve yönetsel müdahale biçimleri, uluslararası afet yönetimi yaklaşımları ışığında analiz edilmekte; deprem sonrası iyileştirme ve yeniden yapılaşma stratejileri özelinde, kentsel dönüşüm, sosyal adalet, mekânsal eşitlik ve sürdürülebilirlik ilkeleri üzerinden tartışmaya açılmaktadır. Literatürde çoğu zaman teknik uygulamalarla sınırlı kalan “yeniden yapılaşma” süreci, bu makalede daha geniş bir kavramsal çerçeveye ele alınmakta; toplumsal, çevresel ve yönetsel boyutlarıyla birlikte değerlendirilmektedir.

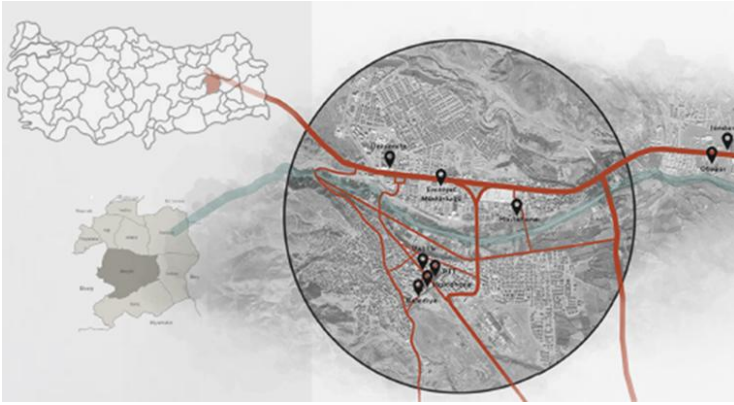
Araştırmanın amacı, yalnızca Bingöl özelinde bir durumu betimlemek değil; aynı zamanda yüksek sismik tehlike altında bulunan diğer kentler için de genellenebilir stratejik ilkeler ve müdahale önerileri sunmaktır. Bu doğrultuda, çalışma hem literatüre teorik katkı sunmayı hem de uygulayıcı aktörler için yol gösterici bir kaynak oluşturmayı hedeflemektedir.

Bingöl İli'nin Mekânsal ve Demografik Özellikleri

Bingöl ili, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Yukarı Fırat Bölümü'nde konumlanmakta olup; doğuda Muş, güneyde Diyarbakır, kuzeyde Erzurum ve Erzincan, batıda ise Elazığ ve Tunceli illeriyle çevrilidir. 8.125 km² yüzölçümüne sahip olan ilin stratejik konumu hem bölgesel etkileşim açısından hem de doğal afet riskleri bakımından dikkatle ele alınması gereken bir yerleşim karakteri sunmaktadır. 2025 yılı TÜİK verilerine göre ilin toplam nüfusu 283.276'dır. Bu nüfusun büyük bir kısmı merkez ilçe sınırları içinde toplanmış olup, bu durum merkez mahalleleri kentsel büyüme, altyapı gelişimi ve afet risk değerlendirmeleri açısından öncelikli alanlar haline getirmektedir. İl genelinde biri merkez olmak üzere toplam sekiz ilçe, 11 belediye, 68 mahalle ve 320 köy bulunmaktadır. Bingöl şehir merkezinde 15 mahalle yer almakta olup, bu mahalleler görece kompakt ve düzenli bir yerleşim dokusuna sahiptir. Bu kompakt yapı, kentsel dönüşüm ve afet yönetimi süreçlerinin daha yerel ve etaplı bir yaklaşımla yürütülmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca kentte henüz yapılaşmamış veya düşük yoğunlukla kullanılan çok sayıda alanın varlığı, açık ve yeşil alan sistemlerinin geliştirilmesi, afet sonrası toplanma mekanlarının planlanması ve iklim dostu şehircilik stratejilerinin uygulanması için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bingöl'ün genç ve dinamik nüfus yapısı, uzun vadede kentleşme politikalarının yönlendirilmesi ve iş gücü piyasasının desteklenmesi açısından avantaj sağlamaktadır. Bu demografik özellik, aynı zamanda afetlere karşı toplumsal dayanıklılığın artırılması

bakımından da olumlu bir temel oluşturmaktadır. Öte yandan, merkezde yalnızca 15 mahallenin bulunması, planlama ve müdahale stratejilerinin mahalle temelli olarak daha etkili yürütülmesini mümkün kılmaktadır. Ancak kentin sahip olduğu bu potansiyellere rağmen, bazı yapısal sorunlar riskleri artırmaktadır. En önemlilerinden biri, Bingöl'ün Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu fay hatlarının kesişiminde yer alması sebebiyle yüksek sismik tehlike altında bulunmasıdır. Özellikle 2003 Bingöl Depremi sonrasında yapılan değerlendirmeler, mevcut yapı stokunun büyük oranda eski deprem yönetmeliklerine göre inşa edildiğini ve yeterli mühendislik hizmeti almadığını ortaya koymuştur. Bu durum can ve mal güvenliği açısından ciddi riskler barındırmaktadır. Şekil 1 Bingöl kent merkezinin mekânsal bağlamı ve ana ulaşım akslarını göstermektedir.

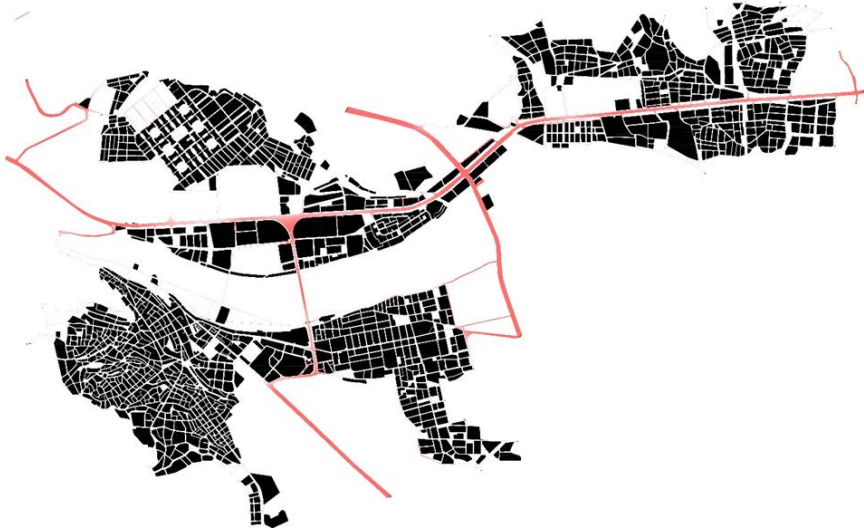
Şekil 1 Bingöl Kent Merkezinin Mekânsal Bağlamı

Diğer önemli bir sorun, bazı mahallelerde plansız ve düzensiz yapılaşmanın yaygınlaşmasıdır. Bu yapısal düzensizlikler, yetersiz altyapı sistemleriyle birleşerek afet anında müdahale olanaklarını sınırlamakta; kentsel yaşam kalitesini düşürmektedir. Mevcut yol dokusunun dar ve süreksiz olduğu mahallelerde, tahliye ve acil müdahale ekiplerinin ulaşımı zorlaşmakta; yangın, ambulans ve kurtarma hizmetleri yetersiz kalabilmektedir. Ayrıca şehir

genelinde sosyal donatılar (sağlık, eğitim, kültürel hizmetler) ve teknik altyapı unsurlarının mahalleler arasında eşit dağılmadığı görülmektedir. Bu durum, özellikle düşük gelirli kesimlerin yaşadığı bölgelerde sosyal kırılma artırmakta ve afet sonrası toparlanma süreçlerinde adaletsizliklere neden olabilmektedir. Eğitim ve istihdam olanaklarına erişimde yaşanan bölgesel farklılıklar, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri derinleştirmekte; bu da kırılma grupların afete karşı dayanıklılığını zayıflatmaktadır. Dolu-boş analizine göre, kentin güneybatısında yer alan eski yerleşim alanları, organik sokak dokusu ve küçük parsel yapısıyla oldukça kompakt bir yapılaşma sergilemektedir. Bu bölgelerde yapı yoğunluğunun yüksek, açık alan oranının ise düşük olması, kentsel ısı adası etkisini artırmakta ve yeşil alan erişimini sınırlamaktadır (Şekil 2).

Şekil 2 Bingöl Merkez Dolu-Boş Analizi

Ulaşım ve Altyapı

Bingöl, Doğu Anadolu'nun önemli ulaşım koridorları üzerinde yer alarak karayolu, demiryolu ve havayolu açısından güçlü bir bölgesel erişilebilirliğe sahiptir. Komşu illerle bağlantısı iki ana

devlet yolu üzerinden sağlanmakta, kırsalda ise dağlık arazi ve ağır kış koşulları ulaşımı zorlaştırmaktadır. Demiryolu hattı Genç ilçesi üzerinden geçerek Bingöl'ü doğu-batı yönünde Malatya ve Elazığ ile, doğuda İran'a kadar uzanan ağlara bağlamaktadır. 2013'te açılan Bingöl Havalimanı ise kentin hava ulaşımını desteklemekte, afet anlarında stratejik bir lojistik merkez potansiyeli taşımaktadır. Altyapı açısından kentte iki atık su arıtma tesisi ve bir katı atık bertaraf tesisi bulunmaktadır. Ancak önceki depremlerde altyapı sistemlerinde yaşanan hasarlar, bu yapıların afet dayanıklılığının artırılması gerektiğini göstermektedir.

Kentsel Yeşil Alanlar

Yeşil alanlar, çağdaş kent planlamasında yalnızca rekreasyonel ve estetik unsurlar değil, aynı zamanda afet yönetimi, ekolojik sürdürülebilirlik ve sosyal bütünleşme açısından da kritik altyapı bileşenleri olarak değerlendirilmektedir (Staddon et al., 2018; Tzoulas et al., 2007). Özellikle yüksek sismik risk taşıyan kentlerde, yeşil alan sistemlerinin planlaması ve yönetimi hem afet öncesi hazırlık süreçlerinin hem de afet sonrası iyileştirme kapasitesinin artırılması açısından yaşamsal önemdedir (Pauleit et al., 2020). Bingöl kent merkezinde yeşil alanlar; parklar, rekreasyon sahaları, kent ormanları, mezarlıklar, ağaçlandırma bölgeleri ve tarım alanları gibi çok çeşitli işlevsel kategorilere ayrılarak ele alınmakta ve bu alanlar, ekolojik koridorlar ile topografik ve hidrografik unsurlarla bütüncül bir mekânsal yapıya entegre edilmektedir. Kentin en dikkat çekici yeşil altyapı omurgalarından biri, Çapakçur Deresi boyunca uzanan lineer yeşil kuşaktır. Bu alan hem taşkın riskini azaltıcı hem de ekolojik bağlantı sağlayıcı işleviyle stratejik bir rol üstlenmektedir (Meral et al., 2021). Ancak nicel veriler, Bingöl'ün mevcut yeşil alan potansiyelinin uluslararası standartların oldukça gerisinde olduğunu göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün kişi başına önerdiği 9 m² aktif yeşil alan standardına karşın, Bingöl'de bu değer yalnızca 3,27 m² olarak

hesaplanmıştır(De Montis et al., 2016; Vural et al., 2019). Ayrıca, mahalle ölçeğinde yapılan analizlerde, yeşil alanlara erişim düzeyinde ciddi mekânsal eşitsizlikler tespit edilmiş; özellikle doğu ve kuzeydoğu mahallelerinin erişim olanaklarının yetersiz olduğu ortaya konmuştur (Meral et al., 2023). Parkların afet sonrası kullanılabilirliği bağlamında yapılan değerlendirmelerde de ciddi yapısal yetersizlikler saptanmıştır. Nüfus yoğunluğu yüksek olan mahallelerdeki (İnönü, Kültür, Mirzan ve Selahaddin-i Eyyubi) dört büyük parkın hiçbirinde helikopter pisti, güneş enerjisi sistemi, haberleşme altyapısı veya deprem simülasyon alanı bulunmamaktadır. Bu durum, 6 Şubat 2023 Depremleri sonrası edinilen deneyimlerle birlikte değerlendirildiğinde, Bingöl'de afet senaryoları için yeterli düzeyde yeşil alan altyapısının oluşturulmadığını göstermektedir (Şekil 3). Yerel halkın yeşil alanlara yönelik tutumu ise olumlu olmakla birlikte, mevcut mekânların nitelikleri beklentileri karşılamaktan uzaktır (Vural, 2020a). Yapılan anketlerde katılımcıların %72'si yeşil alan aktivitelerini kamu parklarında gerçekleştirdiğini ifade ederken, %47'si bu parkların işlevselliği açısından yetersiz olduğunu belirtmiştir (Vural, 2020b). Yeşil altyapı sistemine entegre edilebilecek diğer potansiyel alanlar arasında üniversite kampüsü, askeri bölgeler ve tarım arazileri yer almakta; ancak bu alanların kapalı veya özel mülkiyet statüsünde olması, afet zamanlarında dahi halk erişimini kısıtlamaktadır. Bu durum, planlamada sadece niceliksel değil, aynı zamanda erişim ve kapsayıcılık temelli stratejik bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır (Caf & Koç, 2024). Bingöl özelinde yapılan analizler ışığında, kentsel yeşil alan sistemine ilişkin temel sorunlar aşağıda özetlenebilir:

- Kentsel yeşil alanların nitelik ve nicelik açısından yetersiz olması,
- Yeşil alanların parçalı ve süreksiz bir mekânsal yapıya sahip olması,

- Afet sonrası kullanılabilirlik açısından altyapı eksikliği,
- Mahalleler arasında erişim eşitsizliklerinin belirginleşmesi,
- Yeşil alan planlamasında ekolojik bağlantısallığın zayıf kalması.

Bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ise afet dirençli ve sürdürülebilir bir kent vizyonuna hizmet edecek şekilde aşağıdaki stratejik başlıklarda toplanmaktadır:

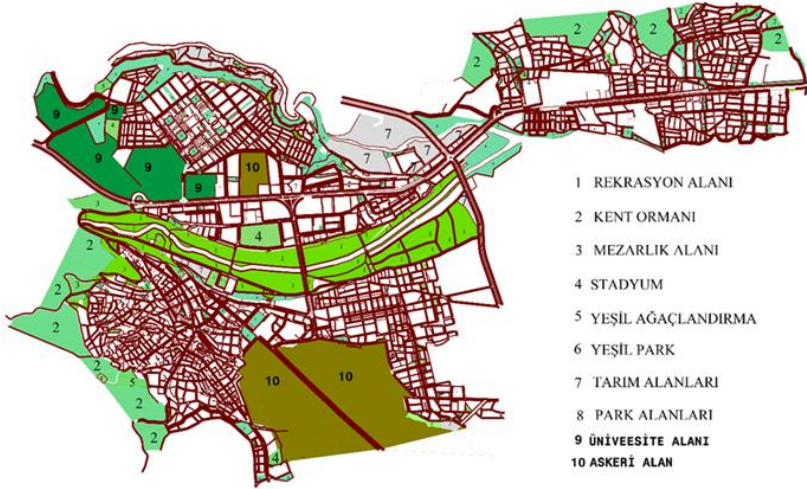
- Afet Parkları: Her mahallede kriz anında işlevsel olabilecek sağlık odaları, jeneratörler, su depoları, haberleşme altyapısı ve acil barınma alanlarıyla donatılmış afet parkları oluşturulmalıdır.
- Erişim Eşitliği: Yeşil alanların mekânsal dağılımında mahalle temelli adalet gözetilmeli, düşük erişim bölgeleri önceliklendirilmelidir.
- Yeşil-Mavi Altyapı: Çapakçur ve Gayt Vadileri, taşkın kontrolü ve ekolojik süreklilik açısından yeşil-mavi altyapı omurgası olarak korunmalı ve geliştirilmelidir (Meral et al., 2023).
- Açık Alan Entegrasyonu: Tarım arazileri, kampüsler ve askeri alanlar gibi büyük yüzölçümlü bölgeler, afet anında halkın kullanımına açılacak biçimde planlanmalı ve gerektiğinde geçici barınma alanları olarak işlevlendirilmelidir.

Bu bağlamda, Bingöl'de yeşil alanların yalnızca çevresel birer unsur değil, aynı zamanda kent güvenliği, sosyal kapsayıcılık ve afet dirençliliği gibi kritik başlıklarla doğrudan ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Ekolojik altyapının uzun vadeli korunması ve güçlendirilmesi, kentin sürdürülebilir gelişimi için yaşamsal önemdedir (Tablo 1).

Tablo 1 Bingöl İli Yeşil Alan Türü ve Miktarı

Alan Türü	Adet	m ²	Kişi m ²
Park	274	1.935.235,38	6.05
Rekreasyon	34	1.709.923,28	5.34
Ağaçlandırılacak	9	154.176,68	0.48
Mezarlık alanı	9	215.244,75	0.67
Kent ormanı	9	1.475.607,93	4.61

Şekil 3 Bingöl İli Yeşil Alan Türü ve Miktarı

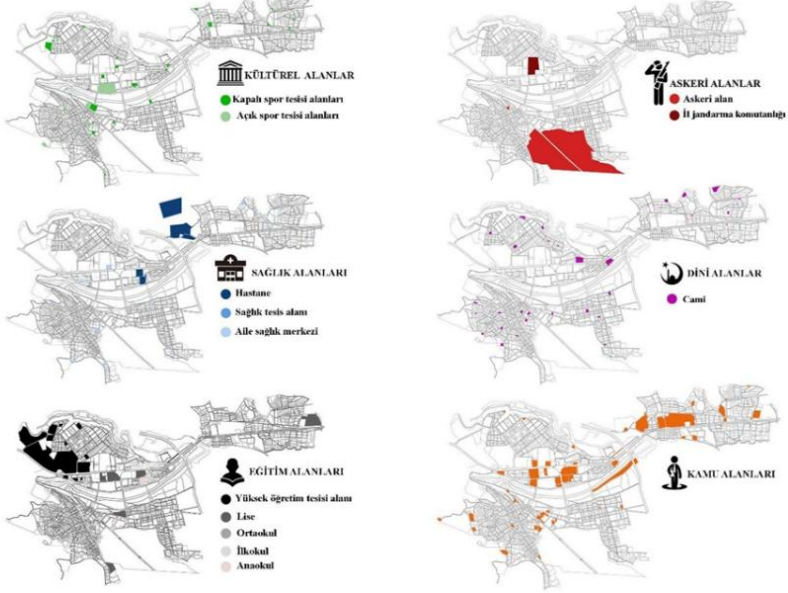
Kamu Yapılarının Mekânsal Dağılımı ve Erişilebilirlik Sorunları

Bingöl kent merkezinde kamu yapılarının mekânsal dağılımı incelendiğinde, işlevsel çeşitlilikle birlikte belirgin bir merkez-çeper ayrışması göze çarpmaktadır. Kültürel donatılar arasında yer alan açık ve kapalı spor tesisleri kentin farklı mahallelerine yayılmış olsa da bu yapıların büyük çoğunluğu merkez ve batı kesimlerde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, nüfusun yoğun olduğu alanlarda sosyal ve sportif etkinliklere erişimi kolaylaştırırken, doğu çeperde yaşayanlar açısından mekânsal dezavantaj yaratmaktadır. Askerî alanlar, kentin kuzeydoğusu ve güneybatısında geniş yüzölçümlü iki

bölgeyi kaplamakta; yerleşim dokusunu fiziksel olarak sınırlamakta ve kamusal kullanıma kapalı yapılarıyla kent yaşamıyla doğrudan bir etkileşim kurmamaktadır. Bu alanlar, stratejik işlevleri nedeniyle güvenlik açısından önemli olmakla birlikte, kentsel bütünlük açısından kesintilere yol açmaktadır. Sağlık yapıları ağırlıklı olarak merkez ve kuzeybatı kesimlerde konumlanmıştır. Hastane ve sağlık tesislerinin ana ulaşım akslarına yakın olması erişim açısından avantaj sağlarken, güney ve doğu mahallelerinde yalnızca aile sağlığı merkezlerinin bulunması, acil sağlık hizmetlerine erişim süresini uzatabilecek bir riski beraberinde getirmektedir. Dini yapılar (özellikle camiler), kentin tüm mahallelerine dengeli şekilde dağılmıştır. Bu dağılım, yaya erişimini kolaylaştırmakta ve mahalle ölçeğinde sosyal etkileşim alanları oluşturmaktadır. Eğitim yapıları ise daha karmaşık bir mekânsal dağılım göstermektedir. Üniversite kampüsü, kuzeybatıda geniş bir alan kaplarken, temel eğitim kurumları (ilkokul, ortaokul, lise) genellikle merkez mahallelerde yoğunlaşmış durumdadır. Çeper mahallelerdeki okul sayısının sınırlı olması, eğitimde mekânsal eşitsizliklere neden olmaktadır (Şekil 4).

Genel olarak kamu hizmet binalarının merkezde ve ana ulaşım aksları boyunca kümelenmiş olduğu görülmektedir. Bu durum, merkez mahallelerde yüksek erişilebilirlik sağlarken; çeper bölgelerde sağlık, eğitim ve kültürel hizmetlerin sınırlı olması, mekânsal adalet açısından önemli bir eksiklik doğurmaktadır. Planlama sürecinde, özellikle hizmet çeşitliliğinin düşük olduğu mahallelerde yeni kamu yatırımlarının yönlendirilmesi, erişim eşitliğini sağlamaya yönelik stratejik bir adım olacaktır.

Şekil 4 Bingöl kent merkezinde bulunan sosyal, kültürel ve kamu yapılarının mekânsal dağılımı

Bingöl'ün Kentsel Gelişim Süreci

Bingöl'ün kentsel gelişimi, tarihsel olarak Çapakçur Vadisi çevresinde şekillenmiştir. Arkeolojik ve yazılı kaynaklar, bölgede yerleşimin M.Ö. 3500'lere kadar uzandığını göstermektedir. 1936 yılına kadar "Çapakçur" adıyla bilinen yerleşim, aynı yıl Bingöl ilinin kurulmasıyla merkez ilçe statüsüne kavuşmuş; 1945'te yapılan idari değişiklikle hem il hem merkez ilçe için "Bingöl" adı kullanılmaya başlanmıştır. Vadinin su kaynakları, topoğrafyası ve tarımsal elverişliliği, tarih boyunca kentin yer seçimini belirleyen başlıca etkenler olmuştur. Cumhuriyet sonrası dönemde il statüsü kazanan Bingöl, kentsel gelişimini büyük ölçüde doğal afetlerin etkisiyle sürdürmüştür. 1971 ve 2003 yıllarında meydana gelen yıkıcı depremler, kentsel yapı stokunda ciddi hasarlara yol açmış ve yeniden yapılanma süreçlerini beraberinde getirmiştir. Kentin ilk imar planı 1965'te hazırlanmış, ancak 1971 depremi sonrası bu plan

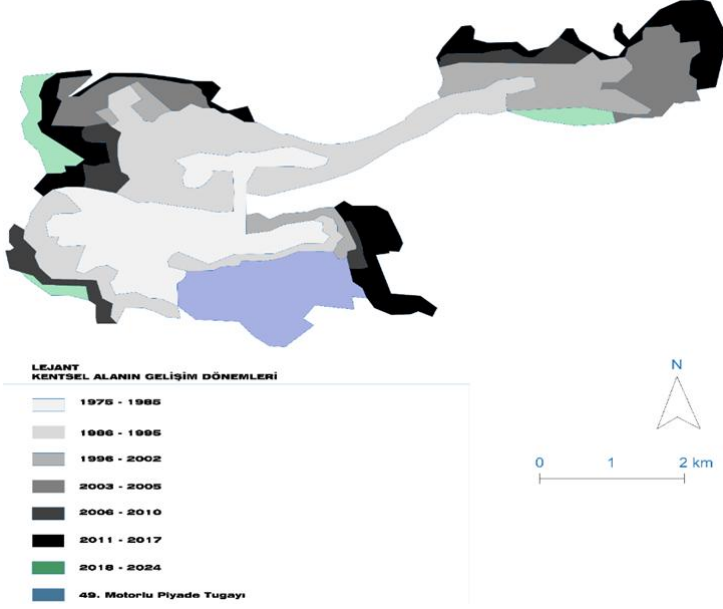
revize edilerek 1972’de yürürlüğe girmiştir. Bu plan, afet sonrası barınma ihtiyacına yanıt vermek üzere kısa sürede hazırlanmış, ancak yer seçiminde bilimsel verilere yeterince dayanmamıştır. Özellikle Bingöl Ovası’ndaki verimli tarım arazilerinin yapılaşmaya açılması, kentin deprensellik durumu göz önüne alındığında riskli bir tercih olmuştur. 1980’li ve 1990’lı yıllarda kentin gelişimi, gecekondulu önleme bölgeleri ve kamu yapılarının kuzey kesime taşınmasıyla şekillenmiştir. 1989 imar planı, doğu-batı ulaşım akslarını ön plana çıkararak kentin kuzey-güney yönlü bağlantılarını da güçlendirmiştir. Ancak düşük nüfus yoğunluğu öngörüsü, zamanla gelişme alanlarının yetersiz kalmasına neden olmuş; bu eksiklik belediye müdahaleleriyle kat artışları yoluyla telafi edilmeye çalışılmıştır. 2003 depremi, Bingöl’de kentsel dönüşüm politikalarının yeniden ele alındığı bir kırılma noktası olmuştur. Deprem sonrası yeni konut alanları doğu ve batı yönlerinde planlanmış, toplu konut projeleri ile düzenli yapılaşma teşvik edilmiştir. 2006–2010 döneminde TOKİ yatırımlarıyla birlikte yeni mahalleler gelişmiş; 2013 yılında onaylanan 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı, 2040 yılı için 295.000–325.000 aralığında nüfus projeksiyonu belirlemiştir (Şekil 5). Bu planda, doğu yönünde gelişim önerilirken, Çapakçur Vadisi'nin "nefes koridoru" olarak korunması hedeflenmiştir. 2011–2017 yılları arasında kuzey ve güney yönlü büyüme hız kazanmış; sosyal donatı alanları ve ulaşım ağıyla kentsel doku daha dengeli bir yapıya kavuşmuştur. 2018 sonrası dönemde ise, kentsel gelişim özellikle eğitim, lojistik ve rekreasyon alanlarında yoğunlaşmış; Çapakçur Vadisi çevresi yeşil alan ve dönüşüm projeleriyle öne çıkmıştır. Kentin doğu-batı yönlü gelişim baskısı, topografik sınırlara rağmen belirginleşmiş; ulaşım bağlantıları bu gelişim çizgisine yön vermiştir (Şekil 6).

Bingöl kentinin mekânsal gelişiminde yapı yoğunluğu ile açık alanların dağılımı arasındaki ilişki, yalnızca mevcut morfolojiyi anlamakla kalmayıp, aynı zamanda kentsel dönüşüm politikalarının

başarısını, afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinin mekâna yansımaları ve uzun vadeli planlama hedeflerinin gerçekleşme düzeyini ortaya koyan kritik bir göstergedir. Kent merkezinin güneybatısında yer alan eski yerleşim alanları, organik sokak dokusu ve küçük parsel yapısıyla yüksek yapı yoğunluğu sergilemektedir. Bu alanlarda açık alan oranının düşüklüğü, yeşil altyapı eksikliği ve kent içi ısı adası etkisinin artmasına neden olmakta, afet sonrası toplanma alanları açısından da önemli bir risk oluşturmaktadır. 2003 depremi sonrası geliştirilen yeniden yapılanma stratejilerine rağmen, bu bölgelerdeki kompakt yapılaşma biçimi büyük ölçüde korunmuş; dönüşüm uygulamaları daha çok yapı bazında sınırlı müdahalelerle gerçekleşmiştir. Çapakçur Deresi boyunca uzanan lineer açık alanlar ve rekreasyon koridorları hem taşkın riski azaltımı hem de ekolojik bağlantı açısından kentsel sürdürülebilirliğe katkı sunmaktadır. Bu alanlar, 2013 tarihli 1/100.000 ölçekli Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli Çevre Düzeni Planı'nda vurgulanan "yeşil-mavi omurga" hedefleriyle uyumlu biçimde şekillenmiş ve plan-gerçekleşme uyumunun başarılı örneklerinden biri olmuştur. Doğu ve kuzeydoğu kesimlerde ise daha düzenli bir parselasyon yapısı, geniş yapı adaları ve belirgin boşluklar dikkat çekmektedir. Bu bölgeler, gridal plan dokusuyla birlikte kentin yeni gelişim alanları olarak tanımlanmakta; düşük yoğunluklu yapılaşmaları sayesinde gelecekteki kentsel büyüme senaryoları için stratejik rezerv alanı niteliği taşımaktadır. Özellikle TOKİ ve toplu konut projeleriyle biçimlenen bu alanlarda, afet sonrası planlama kararlarının daha bütüncül ve yer seçimi açısından dikkatli uygulandığı görülmektedir. Ana ulaşım aksları hem ticari hem de kamusal işlevlerin yoğunlaştığı dinamik koridorlar oluşturmakta; ancak aynı zamanda kentsel dokuda kesintiler yaratarak mekânsal sürekliliği zayıflatabilmektedir. Bu tür aksların çevresinin yeşil kuşaklar ve kamusal alanlarla desteklenmesi, kentsel bütünlüğün yeniden sağlanması açısından önem arz etmektedir. Plan düzeyinde bu

bağlantılar öngörülmüş olsa da uygulamada parçalı ve süreksiz yeşil altyapı örnekleri dikkat çekmektedir.

Şekil 5 Bingöl'ün kentsel gelişimi

Şekil 6 Çapakçur Bölgesi yerleşiminin yıllara göre değişimi

Bingöl'de Yapı Stoku Envanteri

Deprem riski yüksek bölgelerde, yapı stoğunun nitelik ve nicelik açısından ayrıntılı biçimde ortaya konulması, afet risk yönetimi stratejilerinin temelini oluşturmaktadır (Tablo 2). Bingöl, aktif fay hatlarının etkisi altında bulunan bir yerleşim olarak, tarihsel süreçte çok sayıda yıkıcı depreme maruz kalmıştır. Bu durum, kentteki mevcut yapı stoğunun incelenmesini ve olası afet senaryolarına karşı kırılabilirliğinin belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Yapı stoğu envanteri çalışmaları, yapıların inşa yılı, yapım tekniği, taşıyıcı sistem türü, kat adedi, kullanım amacı ve bakım durumu gibi parametreler üzerinden detaylı bir sınıflandırma yapılmasını içerir (Tablo 2, Tablo 3).

Şekil 6 Çapakçur Bölgesi yerleşiminin yıllara göre değişimi

TÜRKİYE BİNGÖL ÇAPAKÇUR 2008

TÜRKİYE BİNGÖL ÇAPAKÇUR 2022

TÜRKİYE BİNGÖL ÇAPAKÇUR 2024

Bu yaklaşım, deprem mühendisliği literatüründe yaygın olarak kullanılan hızlı tarama yöntemleri, saha gözlemleri ve CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) tabanlı veri analizleri ile desteklenmektedir. Bingöl özelinde yapılacak envanter çalışması, yalnızca mevcut durumun fotoğrafını çekmekle kalmayacak, aynı zamanda riskli yapıların önceliklendirilmesi, güçlendirme veya yenileme projelerinin geliştirilmesi açısından da bilimsel bir temel sağlayacaktır. Kentsel alanlarda yapı stokunun değerlendirilmesi sürecinde hem mühendislik esaslarına hem de yerel sosyo-ekonomik koşullara uygun yöntemlerin birlikte uygulanması büyük önem taşır.

Böylece, Bingöl’de afet sonrası can kaybını ve ekonomik kayıpları en aza indirecek, kentin dirençliliğini artıracak bütüncül bir deprem master planı hazırlanabilir (Şekil 7,8,9,10).

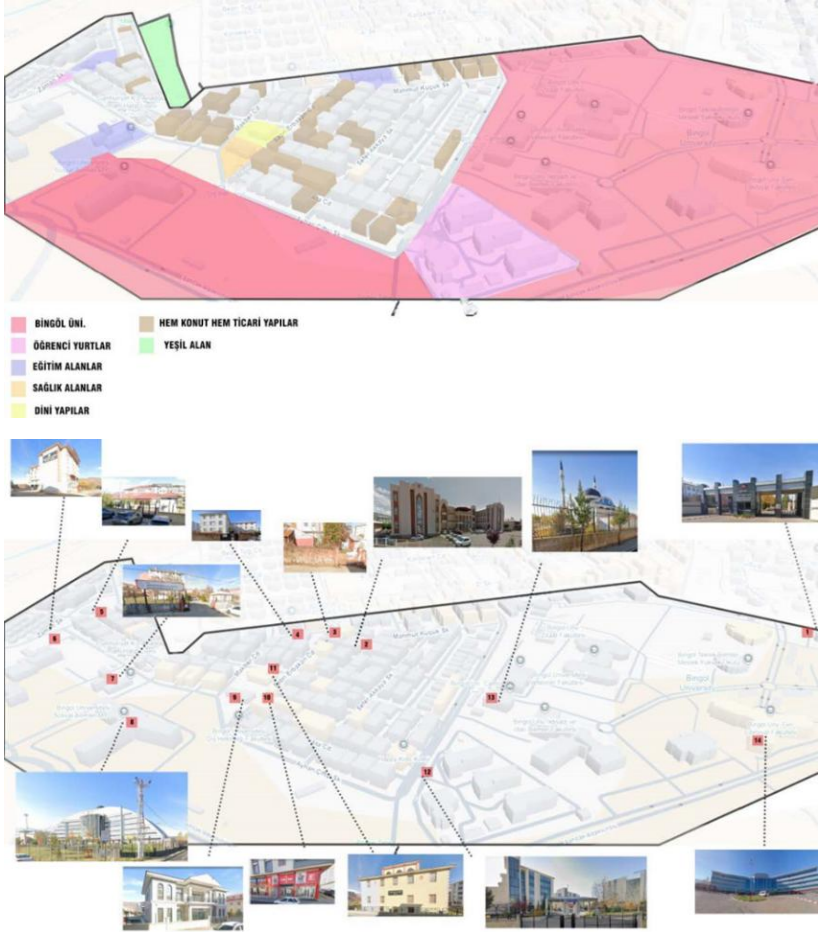
Tablo 2 Bingöl-Merkez Ruhsatlı ve Ruhsatsız Yapı Sayısı

Mahalle	Ruhsatlı Yapı Sayısı	İskanlı Yapı Sayısı	Belediyeye Beyan Edilen Yapı Kayıt Sayısı	Ruhsatsız Yapı Sayısı	Ortalama Kat Sayısı
Bahçelievler	39	28	3	472	2
İçmeler	8	59	-	14	5
İnalı	108	112	2	109	4
İnönü	21	80	-	223	4
Karşıyaka	42	26	1	148	3
Kültür	211	261	6	554	4
Mirzan	39	28	3	472	2
R. T. Erdoğan	46	48	5	662	3
Saray	44	58	1	329	4
Selahaddin Eyyubi	76	68	-	124	4
Simani	96	146	7	946	2
Ş.M. Gündoğdu	89	272	25	268	4
Yeni	54	42	-	885	2
Yenişehir	50	73	4	363	4
Yeşilyurt	47	80	2	628	2

Tablo 3 Bingöl-Merkez Ruhsatlı ve Ruhsatsız Yapı Sayısı

Mahalle	Mesken	Ofis/İşyeri	Özel Amaçlı Depo	Bina Sayısı
Bahçelievler	2608	348	193	542
İçmeler	1419	16	4	83
İnalı	3386	80	321	315
İnönü	1945	1377	59	324
Karşıyaka	1375	182	40	217
Kültür	7009	398	570	1031
Mirzan	1605	27	102	541
R.T.Erdoğan	4373	432	85	763
Saray	2478	308	184	429
Selahaddini Eyyubi	2329	220	449	278
Simani	3829	787	314	1144
Ş.M.Gündoğdu	5089	559	694	651
Yeni	2593	253	161	982
Yenişehir	2695	1865	142	493
Yeşilyurt	2665	164	270	758
Toplam	45398	7016	3588	8551

Şekil 7 Selahattin Eyyubi mahallesi genel görünüm ve kamu yapıları

Şekil 8 Selahattin Eyyubi mahallesi yerleşim ve Yapı örnekleri

Planla Yapılanmış Alanlar

Bingöl, Türkiye'nin en yüksek sismik risk taşıyan kentlerinden biri olup, 1971 ve 2003 depremleri kentteki yapı stoku

ve mekânsal gelişim süreci üzerinde belirleyici etkiler yaratmıştır. İmar planına uygun biçimde yapılaşan bu alanlar, ruhsatlı konut ve karma kullanımlı bölgeleri kapsamakta; ancak yapı güvenliği, inşa tarihine ve yürürlükteki deprem yönetmeliklerine bağlı olarak büyük farklılık göstermektedir. Son yıllarda yapılan saha çalışmalarına göre Bingöl’de yaklaşık 42.000 bina bulunmaktadır. Bu yapılar arasında %70’i betonarme, %30’si kerpiç, taş, ya da diğer malzemelerden oluşmaktadır. Özellikle 1975 Deprem Yönetmeliği öncesinde inşa edilen yapıların oranı %35 civarındadır ve bu binalar düşük beton kalitesi, yetersiz donatı ve zayıf temel detayları gibi ciddi mühendislik eksiklikleri taşımaktadır. 1980’li yıllardan itibaren yapılan imar planı tadilatlarıyla kat yükseklikleri artmış, bu da özellikle merkez mahallelerde 5 kata kadar çıkan yapıları yaygınlaştırmıştır. Deprem yönetmeliklerinin zaman içinde gelişmesiyle birlikte, yapı güvenliğine dair standartlar da değişmiştir. 1975 tarihli yönetmelik sınırlı yapısal kriterlere sahipken, 1998 ve 2007 yönetmelikleri taşıyıcı sistem davranışlarını ve yerel zemin etkilerini dikkate alarak önemli iyileştirmeler getirmiştir. Ancak 2018 Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği ile getirilen performansa dayalı tasarım anlayışına Bingöl’deki yapıların büyük çoğunluğu henüz uyumlu değildir (Nemutlu et al., 2023). Yapılan saha taramaları, planlı alanlarda dahi ciddi risklerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Nemutlu ve arkadaşlarının (2021) gerçekleştirdiği çalışmada, kent merkezinde 1.261 yapı değerlendirilmiş ve bu yapıların %38’inin yüksek risk grubunda yer aldığı tespit edilmiştir (Nemutlu et al., 2021). Özellikle İnönü, Kültür, Yenişehir ve Karşıyaka gibi mahallelerde; yumuşak kat oluşumu, ağır çıkmalar, kısa kolonlar ve taşıyıcı sistem süreksizlikleri gibi yapısal düzensizlikler dikkat çekmektedir. Ticari kullanıma sahip zemin katlarda bu sorunlar daha da belirginleşmektedir.

Deprem güvenliği yalnızca yapı özellikleriyle sınırlı değildir; zemin koşulları da doğrudan etkilidir. CBS analizleri, kent merkezinin önemli bir kısmının alüvyon zemin üzerinde yer aldığını ve bu bölgelerde sivilaşma potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir. Beyhan (2010) tarafından yapılan saha çalışmaları, özellikle 2003 Bingöl Depremi sonrasında, malzeme kalitesi düşük ve mühendislik hizmeti almadan inşa edilen yapıların ciddi hasar gördüğünü ortaya koymuştur (Beyhan & Ünügür, 2010). Ayrıca, yüksek ivmeli yer hareketlerine maruz kalan bölgelerde, kısa kolon ve gevrek kırılma gibi nedenlerle binalarda yıkımlar meydana gelmiştir. Tüm bu veriler ışığında, planlı alanların bazı potansiyeller sunduğu da göz ardı edilmemelidir (Varolüneş, 2023). Görece düşük yoğunluk, büyük parsel yapısı ve mevcut altyapı kapasitesi, kentsel dönüşüm uygulamaları için avantaj sunmaktadır. Özellikle orta ve yüksek gelir grubunun yaşadığı mahallelerde mülk sahiplerinin dönüşüm projelerine katılım isteği daha yüksektir. Bu alanlar, afet odaklı kentsel tasarım uygulamaları için pilot bölgeler olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, ruhsatsız yapıların fazlalığı, hukuki süreçlerde zorluk yaratmakta ve finansman desteklerine erişimi sınırlamaktadır. Eski betonarme binaların düşük dayanımı ve yetersiz donatı koşulları da dönüşüm ihtiyacını artırmaktadır. Orta ve düşük gelir gruplarının kentsel dönüşüm sürecine dahil olabilmesi için devlet destekli düşük faizli kredi mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Planlı alanlarda deprem dirençliliğini artırmak için şu adımlar öncelikli olarak ele alınmalıdır: Mahalle ölçeğinde ayrıntılı yapı envanteri çıkarılmalı; riskli yapılar için sosyo-ekonomik göstergeleri de dikkate alan etaplı dönüşüm planları hazırlanmalıdır (Dikmen et al., 2021). Ruhsat ve iskan sorunları teknik incelemelerle çözümlenmeli, zemin koşullarına uygun temellendirme ve altyapı güçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca, dönüşüm projelerinde afet sonrası

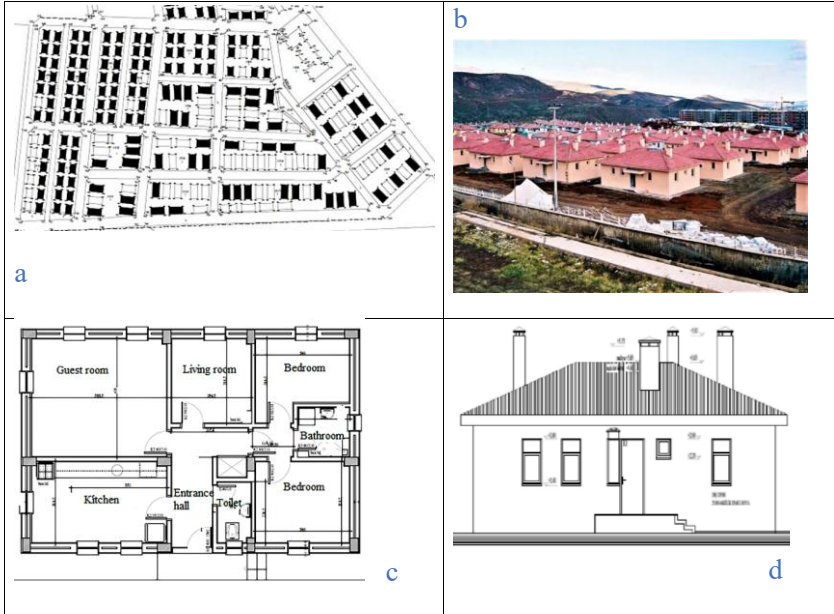
kullanılabilecek toplanma alanlarının artırılması ve bu alanlara erişimin kolaylaştırılması büyük önem taşımaktadır.

Toplu Konut Alanları

Bingöl’de toplu konut alanları, özellikle 2000’li yıllardan sonra ivme kazanan konut politikaları ve 2003 depremi sonrası yeniden yapılanma süreçleriyle kentin mekânsal gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir. TOKİ, kooperatifler ve yerel yönetimler öncülüğünde geliştirilen projeler, hem konut açığını kapatmak hem de planlı kentleşmeyi teşvik etmek amacıyla uygulanmıştır. İl genelinde TOKİ tarafından yaklaşık 4.500 konut, kooperatifler aracılığıyla ise 600 konut üretilmiştir (AFAD, 2023). Bu projeler, afet sonrası yeniden yerleşim politikalarının somut bir örneğini oluşturmakta; ancak yapı güvenliği, sosyal sürdürülebilirlik ve çevresel uyum açısından farklı sonuçlar doğurmaktadır (Aysan & Oliver, 1987). Toplu konut alanları genellikle 5–8 katlı blok düzeninde olup, imar standartlarına uygun mesafe ve donatı alanlarına sahiptir. Bununla birlikte, hızlı üretim sürecinin baskın olduğu projelerde planlama ilkelerinden sapmalar, zemin etütlerinin yetersizliği, malzeme kalitesi sorunları ve mühendislik denetim eksiklikleri tespit edilmiştir (Nemutlu et al., 2023). Özellikle alüvyon zeminlerde inşa edilen blokların deprem performansı açısından risk taşıdığı saha çalışmalarıyla doğrulanmıştır (Varolgüneş, 2023). Afet sonrası kalıcı konutlar, yalnızca depremzede nüfusun barınması için değil, uzun vadede artan kentsel nüfusun da yerleşimi için kullanılmıştır. Ancak zamanla, bu alanlarda demografik dönüşüm ve kullanıcı profilinde değişim gözlenmiştir. Kürüm Varolgüneş (2021), 2003 depremi sonrasında Üniversite gelişim alanında inşa edilen konutlarda yaptığı çalışmada, kullanıcı memnuniyetini belirleyen temel faktörün konut çevresi ve yer seçimi olduğunu, bunu tasarım kalitesi, yapım niteliği ve sosyal etkileşim gibi unsurların izlediğini saptamıştır (Kürüm Varolgüneş, 2020) (Şekil 9). Aynı araştırma, ilk

dönem düşük katlı afet konutlarının 2010'lu yıllardan itibaren yerini yüksek katlı yapılarla değiştirerek morfolojik bir dönüşüme uğradığını da ortaya koymaktadır (Kürüm Varolgüneş, 2019) (Görsel 1).

Şekil 9 Bingöl'de afet sonrası inşa edilen kalıcı konutlara ait yerleşim planı, tek katlı konutların genel görünümü, Tip 1 konut planı ve ön cephe düzeni gösterilmektedir

Görsel 1 Afet konutlarının yerine yapılan yeni binalar

Bingöl'deki toplu konut alanlarının değerlendirilmesine yönelik bir diğer çalışma, Eryürük ve ark. (2022) tarafından yürütülmüştür. Araştırma, TOKİ konutlarını depreme dayanıklılık, fonksiyonellik ve sürdürülebilirlik ölçütleriyle incelemiş; sonuçlarda bina kalitesi ve işlevselliğin öncelikli, “yeşil yapı” kriterlerinin ise görece düşük öneme sahip olduğunu göstermiştir. Yeşil bina sertifikasyonlarının yetersizliği, enerji verimliliği ve atık yönetimi gibi konularda farkındalık eksikliğini ortaya koymaktadır. Çalışma, aile büyüklükleri ve yaşam tarzlarına uyumlu esnek konut tasarımı ile kullanıcı katılımının önemini vurgulamaktadır (Eryürük et al., 2022) (Şekil 10).

Şekil 10 İnönü Mahallesi Toki konutları genel bilgileri

Kürüm Varolgüneş (2021) tarafından yapılan bir diğer araştırma, 2003 depremi sonrası TOKİ tarafından geliştirilen İnönü, Uydukent ve İçmeler toplu konutlarını sosyal sürdürülebilirlik açısından karşılaştırmalı biçimde incelemiştir. Bulgular, deprem öncesine kıyasla fiziksel güvenlik ve yaşam kalitesinde artış sağlandığını, ancak sosyal altyapı, yaşlı erişimi ve topluluk kimliği bakımından yetersizlikler bulunduğunu ortaya koymuştur. Açık alan donatılarının çeşitliliği sınırlı kalırken, cinsiyet ve yaşa duyarlı tasarım ilkeleri yeterince uygulanmamıştır (Kürüm Varolgüneş, 2021a) (Şekil 11).

Şekil 11 TOKİ Konut alanından genel görünüm ve planlar (a-İnönü Mahallesi TOKİ konutları, b-Uydukent Mahallesi TOKİ konutları, c-İçmeler Mahallesi TOKİ Konutları).

Kürüm Varolğüneş (2024) ise Kültür Mahallesi TOKİ Konutları'nda işlevsellik, erişilebilirlik ve yapım kalitesi gibi faktörlerin kullanıcı memnuniyetinde belirleyici olduğunu, ancak sosyal uyum ve mahalle bütünlüğü açısından eksikler bulunduğunu tespit etmiştir (Varolğüneş, 2024). Araştırma, yerel malzeme kullanımı, pasif enerji sistemleri ve modüler tasarımın sürdürülebilir konut politikalarında önceliklendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, Bingöl'de toplu konutların yalnızca

fiziksel barınma birimleri değil, aynı zamanda sosyal etkileşim ve dayanışma mekânları olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Konut tipolojilerinin tekdüzeliği, komşuluk ilişkileri ve kullanıcı memnuniyetini azaltmakta; sosyal ayrışma riskini artırmaktadır (Şekil 12). Bu nedenle, toplu konut politikaları yalnızca konut üretimini değil, sosyal bütünleşmeyi de hedeflemelidir.

Şekil 12 TOKİ Konut alanından genel görünüm ve planlar (d-Kültür Mahallesi TOKİ konutları

Ekonomik açıdan bakıldığında, bu projeler dar ve orta gelir gruplarına yönelik konut erişilebilirliği sağlasa da, bazı kooperatif projelerinde maliyet kısıtları nedeniyle yapı kalitesi düşük tutulmuştur. TOKİ projelerinde beton dayanımı genellikle standartlara uygun olsa da uzun vadeli bakım eksiklikleri yapı performansını zayıflatmaktadır. Afet yönetimi açısından ise, toplu

konut alanları acil barınma ve tahliye senaryolarında önemli bir rol oynamaktadır. Boş konut stoklarının geçici iskân alanı olarak kullanılması, afet sonrası sosyal ve ekonomik toparlanmayı hızlandırabilir.

Mekânsal açıdan, toplu konut alanlarının kent formuna etkisi büyüktür. Kent merkezine yakın projeler ulaşım açısından avantaj sağlarken, periferik konumlu büyük ölçekli alanlar, yeni ulaşım yatırımlarını zorunlu kılmakta ve mekânsal parçalanmayı artırmaktadır (Sanni-Anibire et al., 2016). Özellikle kuzeybatı ve doğu yönlerinde yoğunlaşan projeler, tarım alanlarının dönüşümüne ve doğal ekosistemlerin bozulmasına yol açmaktadır. Bu durum, ekolojik planlama ve arazi kullanım yönetimi açısından dikkatle izlenmelidir. Bingöl'ün karasal iklim koşulları, enerji tüketimi ve yalıtım gereksinimini artırmaktadır. Bu nedenle, toplu konutlarda enerji verimliliği, iklim duyarlı tasarım ve yerel mimari değerlerin modern çözümlerle bütünleştirilmesi önem kazanmaktadır (Varolgüneş, 2021). Kalın duvarlar, iç avlular ve doğal havalandırma gibi pasif sistemler, modern yapı teknolojileriyle harmanlanarak enerji tasarrufu sağlanabilir. Bingöl'deki toplu konut alanları hem afet sonrası yeniden yapılanma hem de sürdürülebilir kentsel dönüşüm açısından stratejik öneme sahiptir. Ancak bu alanların uzun vadeli başarısı, yalnızca üretim hızına değil; sosyal sürdürülebilirlik, çevresel uyum, ekonomik erişilebilirlik ve afet güvenliği kriterlerinin dengeli biçimde gözetilmesine bağlıdır (Dias et al., 2016). Bu bağlamda, kullanıcı katılımı, yerel üretim potansiyelinin değerlendirilmesi ve yeşil altyapı ilkelerinin entegrasyonu, Bingöl'de dayanıklı ve bütüncül toplu konut politikalarının temelini oluşturmalıdır.

İslah İmar Planı ile Yasallaşmış Alanlar

Bingöl'de ıslah imar planı ile yasallaşmış alanlar, başta tarımsal ya da kırsal karakterli bölgeler iken, göç ve hızlı kentleşme

baskısıyla plansız gelişmiş, sonrasında ise hukuki statü kazandırılmış mahalleleri kapsamaktadır. Özellikle 1980 sonrası, merkez ilçenin doğu ve güneydoğu çeperlerinde bu dönüşüm biçimi yoğunlaşmıştır. Bu süreç, plansız gelişimin yasallaştırılması yoluyla kentsel formda mekânsal süreklilik sağlasa da, teknik yetersizlikler ve afet riski açısından çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Bu bölgelerdeki yapı stoku genellikle mühendislik hizmeti almadan, düşük kaliteli betonarme veya geleneksel yöntemlerle inşa edilmiştir. Yapılar 2-4 kat arasında değişmekte, ancak malzeme kalitesi ve taşıyıcı sistem güvenliği bakımından ciddi düzensizlikler göstermektedir. Beton dayanımları çoğu zaman TBDY-2018 kriterlerinin altındadır ve yumuşak kat, kısa kolon gibi yapısal zafiyetler yaygındır (Nemutlu et al., 2023). Altyapı sistemleri, yasallaşma sonrası iyileştirilmiş olsa da su, kanalizasyon ve yağmur suyu drenaj kapasitesi yetersizdir. Yol genişlikleri çoğu zaman dar olup, acil durum erişimi için risk teşkil etmektedir. Bu mahallelerdeki en büyük risk, yapı güvenliği ve zemin özelliklerinin birleşiminden kaynaklanmaktadır. Alüvyon zemin üzerinde kurulu bazı alanlar sıvılaşma potansiyeli taşımakta, bu da deprem sırasında hasar olasılığını artırmaktadır. 2003 depremi sonrası yapılan saha gözlemleri, planlı alanlara göre bu bölgelerde daha yüksek hasar oranlarını ortaya koymuştur. Sosyoekonomik açıdan değerlendirildiğinde, hane gelir düzeyinin düşük olması, bina güçlendirme ve dönüşüm projelerine katılımı sınırlamaktadır. Yüksek kişi başı konut kullanımı ise afet sonrası tahliye ve barınma süreçlerinde zorluklar yaratmaktadır. Öneriler arasında, hızlı görsel tarama (RVS) ile yapı stoğu envanterinin çıkarılması, riskli yapıların düşük faizli kredilerle güçlendirilmesi, altyapı sistemlerinin yenilenmesi ve afet toplanma alanlarının artırılması öne çıkmaktadır. Bu alanlarda CBS tabanlı mikro-bölgeleme analizlerinin yapılması, risk bazlı önceliklendirme açısından kritiktir.

Halen Plansız ve Yasadışı Gelişmekte Olan Alanlar

Bingöl'de plansız ve yasadışı gelişmekte olan alanlar, özellikle kent çeperleri, dere yatakları, taşkın havzaları ve jeolojik riski yüksek bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bu yerleşimler çoğunlukla tapusuz kullanım, kaçak yapılaşma ve tarım arazilerinin parçalanmasıyla ortaya çıkmıştır. CBS analizleri, bu bölgelerin çoğunun yerleşim için uygun olmayan zeminlerde konumlandığını göstermektedir. Özellikle Genç Çayı ve Murat Nehri kıyısında taşkın riski yüksektir; eğimli kuzey mahallelerinde ise heyelan potansiyeli dikkat çekmektedir. Bu alanlardaki yapılar genellikle tek katlı ya da iki katlı olup, kerpiç, düşük kaliteli betonarme ve mühendislik hizmetinden yoksun malzemelerle inşa edilmiştir. Düzensiz parselasyon, yol ağı eksikliği, kaçak altyapı bağlantıları ve plansız kentsel büyüme, bu alanların temel sorunlarını oluşturmaktadır. Bu bölgelerdeki en temel sorunlardan biri, afet riski ve hukuki belirsizliğin birlikte varlığıdır. 2003 depreminde bu alanlardaki yıkım oranlarının planlı alanlara kıyasla 2–3 kat daha yüksek olduğu rapor edilmiştir (Kürüm Varolğüneş, 2020). Ayrıca taşkın ve heyelan riski, hem yapı güvenliğini hem de yaşam koşullarını doğrudan tehdit etmektedir. Meral ve ark. (2021), bu tür alanların afet sonrası yeniden iskân edilmesinin ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülemez olduğunu vurgulamaktadır (Meral et al., 2021). Bu alanlar aynı zamanda kentsel sürdürülebilirlik ve mekânsal bütünlük açısından da sorunludur. Düzensiz gelişim nedeniyle kentsel altyapıya entegrasyon sağlanamamakta, sosyal hizmetlerin sunumu zorlaşmaktadır. Tahliye ve kurtarma planlarının uygulanabilirliği ise ciddi şekilde sınırlanmaktadır. Öneriler kapsamında, riskli alanlarda yapılaşmanın durdurulması, mevcut yapıların kademeli olarak boşaltılması ve güvenli bölgelerde sosyal konut üretimiyle taşınmanın teşvik edilmesi yer almaktadır. Ayrıca, dere yataklarının rehabilitasyonu ve doğal karakterine kavuşturulması, çevresel risklerin azaltılması açısından önemlidir. Kaçak yapılaşmanın

önlenmesi için uydu görüntüleri ve dron teknolojileri ile CBS tabanlı izleme sistemlerinin devreye alınması önerilmektedir.

Bingöl'de plansız yapılaşmanın farklı boyutları, kentsel mekânda hem fiziksel hem de sosyal kırılmalılığı derinleştirmektedir. İslah imar planı ile yasallaşmış alanlar, kentsel dokuya entegrasyon avantajına rağmen teknik olarak güçlendirilmek zorundadır. Öte yandan halen plansız gelişmekte olan alanlar ise hem doğal afet riskleri hem de sürdürülebilirlik açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır. Her iki alan tipi için afet risk temelli mekânsal planlama, sosyoekonomik destek mekanizmaları ve katılımcı dönüşüm stratejileri temel öncelikler olarak ele alınmalıdır.

Tarihi Doku ve Özellikli Alanlar

Bingöl ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin taş yapı geleneğini yansıtan karakteristik kırsal ve kentsel yerleşim dokusuna sahiptir. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına ve öncesine tarihlenen taş yapılar, hem kırsal alanlarda hem de kent merkezindeki eski mahallelerde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Yerel taş ocaklarından elde edilen bazalt ve kalker gibi malzemeler, kireç harcı ile bağlanarak yığma yapı sistemlerinde kullanılmış; bu yapıların büyük kısmı mühendislik hizmeti alınmaksızın, geleneksel yöntemlerle inşa edilmiştir. Taş yapılar, Bingöl'ün iklimine uygun çözümler sunmakta; 50-70 cm kalınlığındaki duvarlar, kış aylarında ısı kaybını azaltırken yazın iç mekânları serin tutmaktadır. Küçük pencere açıklıkları sayesinde hem enerji korunumu hem de duvar bütünlüğü sağlanmıştır. Kırsalda alt katın ahır, üst katın konut olarak kullanıldığı iki katlı ev tipolojisi yaygındır. Kent merkezinde ise avlulu taş evler ve bitişik nizamlı ticaret yapıları görülmektedir. Ancak Bingöl'ün yüksek deprem riski taşıyan konumunda, bu taş yapıların büyük bölümü ciddi yapısal zafiyet göstermektedir. Taş duvarların süneklikten yoksun olması, köşe birleşimlerinin zayıflığı, ahşap hatılların eksikliği ve derz dolgularının zamanla bozulması,

olası depremlerde göçme riskini artırmaktadır (Sezgin et al., 2024). Üstelik zemin katta duvarların kaldırılması, üst kat eklemeleri veya taşıyıcı unsurların sökülmesi gibi müdahaleler, bu yapıları daha da kırılğan hâle getirmiştir. Yerleşim dokusu açısından bu mahalleler, organik sokak dokusu ve topoğrafyaya uyumlu yapılaşmalarıyla görsel zenginlik sunsa da acil tahliye, yangın güvenliği ve hizmet sunumu açısından sorunludur. Kent merkezindeki taş yapılar genellikle eski çarşı ve ticaret bölgelerinde yer almakta; bazıları aktif olarak kullanılmakta, bazıları ise terk edilmiş durumdadır. Bu yapılar, yalnızca fiziksel risk değil; aynı zamanda korunması gereken kültürel miras unsurlarıdır. Taş işçiliği, cephe düzenlemeleri, malzeme özellikleri Bingöl'ün yerel kimliğinin ayrılmaz parçalarıdır. Ancak kentsel dönüşüm baskısı ve koruma politikalarının eksikliği, bu dokunun hızla yok olmasına neden olmaktadır. Betonarme yapılarla yer değiştirme süreci, literatürde "yerel mimari mirasın sürekliliğini tehdit eden modernizasyon baskısı" olarak tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda koruma ve güçlendirme stratejileri, yalnızca yapısal dayanıklılığı değil, kültürel bütünlüğü de gözetmelidir. Derz dolgularının yenilenmesi, çelik gergi sistemleri, taş duvar arkası hafif çelik destekler ve köşe kenetleme sistemleri gibi teknikler önerilmekte; bu müdahalelerin uzman restoratörler ve mühendisler eşliğinde yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ekonomik koşullar da bu yapıların korunmasında önemli bir engel oluşturmaktadır. Güçlendirme maliyetleri, düşük gelirli mülk sahipleri için erişilebilir değildir. Bu nedenle yerel yönetimlerin hibe, kredi ve danışmanlık desteği sunması kritik önem taşır. Ayrıca, turizm potansiyeli taşıyan bölgelerde taş yapıların butik otel, müze veya kültürel merkez olarak işlevlendirilmesi hem korunmalarını sağlar hem de ekonomik değer üretir. Bingöl'deki taş yapı mirası hem deprem riski hem de kültürel kayıp açısından hassas bir noktadadır. Yapılacak bütüncül envanter çalışmaları, yerel malzeme

ve tekniklerin belgelenmesi ve halkın katılımını içeren koruma modelleri ile bu özgün mimarinin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır (Kürüm Varolgüneş, 2021b).

Sonuç ve Öneriler

Afet yönetimi politikalarının etkinliği, yalnızca doğrudan müdahale kapasitesiyle değil; aynı zamanda önleyici tedbirlerin, yapısal güçlendirmenin ve kurumsal eşgüdümün ne kadar sistematik hâle getirildiğiyle de doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin yükselmesi, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması ve bölgelerarası yapı farklarının giderilmesi, depremlerde can ve mal kaybının azaltılmasında kritik rol oynamaktadır. Buna paralel olarak, deprem gibi yıkıcı olayların ekonomik etkilerinin kapsamlı biçimde değerlendirilmesi; sadece sermaye veya üretim kayıplarını değil, arz-talep zincirindeki kesintiler, altyapı aksaklıkları ve sosyal kırılmalıkları da içermelidir. Afet sonrası fiziksel mekânların planlanmasında, kaynakların optimum kullanımı ve yapısal dayanıklılığın artırılmasına yönelik politikaların eş zamanlı olarak yürütülmesi gerekmektedir. Bu amaçla, yalnızca yeni konut üretmek değil; mevcut yapı stokunun güçlendirilmesi, mikro bölgeleme haritalarına dayalı arazi kullanımı kararlarının alınması ve ulaşım-altyapı sistemlerinin afet koşullarına hazır hâle getirilmesi elzemdir. Özellikle yapı üretimi, malzeme kalitesi, denetim mekanizmaları ve bütçe yönetimi gibi alanlarda maliyet-etkin yaklaşımlar benimsenmelidir. Fiziksel planlama boyutundan bakıldığında, yerleşim alanlarının hem afet öncesi kırılmalıklarını azaltacak hem de afet sonrasında hızlı toparlanmayı mümkün kılacak şekilde tasarlanması gerekir. Bu çerçevede, yoğunluğu yüksek yerleşimlerin yeniden düzenlenmesi, kritik altyapıların alternatif güzergâhlarda yaygınlaştırılması, açık-yeşil alanların tahliye ve toplanma mekânı olarak planlanması gibi stratejiler öne çıkmaktadır.

Afet Etkilerini Azaltma Strateji Planı

Bingöl Afet Etkilerini Azaltma Strateji Planı'nın temel amacı, olası bir depremin yıkıcı etkilerini en aza indirmek ve kentin afetlere karşı dayanıklılığını artırmaktır. Bingöl'ün mevcut kentsel dokusu, yapı stokunun büyük oranda mühendislik hizmeti almamış olması ve afet riski yüksek coğrafi konumu göz önünde bulundurulduğunda, afet etkilerini azaltma sürecinin yalnızca yapı güvenlik testleri ve güçlendirme stratejileri ile sınırlı kalmaması gerektiği açıktır.

Bu bağlamda Bingöl özelinde karşılaşılan temel sorunlar şunlardır:

- Yasal olmayan yapıların, mevcut mevzuat çerçevesinde güçlendirme imkânının bulunmaması,
- Eski ve sağlıksız kentsel dokuda yer alan yapıların teknik olarak güçlendirilmesinin zor olması (özellikle bitişik nizam veya dar parsellerde yer alan yapılar),
- Yaşam kalitesinin düşük olması ve yeşil alan ile sosyal donatı yetersizliği,
- Güçlendirme sonrası afetlerde tekrar hasar görebilecek riskli yapıların yeniden inşa zorunluluğunun yüksek olması, bunun da maliyetleri artırması ve kaynakların verimsiz kullanılması.

Ayrıca, mevcut yapı stokunun tamamının gözden geçirilmesi uzun yıllar alacaktır. Güçlendirme sürecinin birinci aşaması olan güvenlik testleri dahi en az bir yıl, ikinci aşama ise üç-dört yılı bulabilecektir. Bu durum, özellikle kent çeperlerinde ve köy yerleşmelerinde devam eden sağlıksız yapılaşma ile birleştiğinde riskin sürekli artmasına yol açmaktadır.

Bu nedenlerle Bingöl Master Planı'nda afet riskini azaltmaya yönelik stratejiler belirlenirken temel amaçlar şu şekilde tanımlanmıştır:

- Deprem riskinin azaltılması ile Bingöl'ün bölgesel ölçekte güçlü ve güvenli bir şehir kimliğine kavuşturulması,
- Afet önleme ve müdahale için gerekli kaynakların yerel potansiyellerden, kendi iç dinamiklerinden ve devlet desteklerinden sağlanması,
- Yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve toplum refahının artırılması,
- Çok paydaşlı, katılımcı ve yerel aktörleri sürece dahil eden bir yönetim modeli oluşturulması,
- Deprem risk azaltma sürecinin, "Toplumsal Uzlaşma Projesi" vizyonuyla benimsenmesi.
- Bu stratejik çerçevede Bingöl Afet Etkilerini Azaltma Strateji Planı, Bingöl Belediyesi ve ilgili kurumlara rehberlik edecek bir yol haritası olarak tasarlanmıştır. Bingöl'de afet riski, yalnızca mühendislik hizmeti almamış ve yıpranmış yapılardan değil; sosyal, ekonomik ve fiziksel köhnemeden; kırsal alanlardan kent merkezine doğru kontrolsüz göçle artan nüfus baskısından; esnekliği olmayan planlama sisteminin değişen dinamiklere cevap verememesinden kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle plan, farklı ölçekte çözüm önerilerini içermektedir:

- Makro düzey stratejiler: Ulusal afet stratejileri, bölgesel kalkınma planları ve Bingöl için hazırlanacak uzun vadeli nazım plan kararlarını içerir.
- Orta düzey stratejiler: İl merkezi ve ilçelerde belirlenen kentsel dönüşüm alanları, riskli mahalleler ve proje bölgeleri için ayrıntılı uygulama kararları üretir.
- Mikro düzey uygulamalar: Mahalle bazlı dönüşüm projeleri, köy merkezlerinde afet riskine karşı yerleşim düzenlemeleri ve “afet sonrası kullanılacak güvenli alan” tasarımlarını kapsar.

Bu üç aşamalı yaklaşım, Bingöl’ün hem merkezinde hem de kırsal yerleşimlerinde afet riskini azaltmayı hedefleyen bütüncül bir planlama modeli sunmaktadır.

Öneriler

Bu çalışma, Bingöl kent merkezindeki açık ve yeşil alan sisteminin afet dayanıklılığı açısından ne ölçüde yeterli olduğunu ortaya koymayı amaçlamış; mekânsal dağılım, erişilebilirlik, donatı niteliği ve kullanım kapasitesi gibi parametreleri detaylı biçimde analiz etmiştir. Afet sonrası acil toplanma, barınma ve psikososyal destek işlevleriyle kritik önemde olan yeşil alanlar, yalnızca ekolojik sürdürülebilirliğin değil, aynı zamanda toplumsal dayanıklılığın da temel bileşeni olarak değerlendirilmiştir. Mekânsal analiz bulguları, kişi başına düşen aktif yeşil alan miktarının (3,27 m²) Dünya Sağlık Örgütü’nün önerdiği minimum değer olan 9 m²’nin oldukça altında kaldığını göstermektedir. Ayrıca, bu alanların mahalleler arasında eşitsiz dağıldığı; özellikle Bahçelievler, Şehit Mustafa Gündoğdu ve İçmeler gibi mahallelerin ciddi erişim sorunları yaşadığı tespit edilmiştir. Toplam nüfusun %39,14’ünün mevcut toplanma alanlarına 200 metreden daha uzak mesafede yaşaması, olası bir afet

durumunda hızlı ve güvenli tahliye açısından önemli bir zafiyete işaret etmektedir.

Bununla birlikte, Çapakçur Deresi Vadisi gibi lineer yeşil omurgaların kent için potansiyel bir ekolojik ve sosyal koridor işlevi görebileceği; ancak bu potansiyelin yeterince planlanmadığı ve mevcut kullanım biçimlerinin afet sonrası çok işlevli kapasiteye uygun olmadığı da analizlerle ortaya konmuştur. Mevcut parklarda afet sonrası kullanıma uygun altyapıların (sağlık odası, jeneratör, su deposu, haberleşme sistemleri vb.) neredeyse hiç bulunmaması, 6 Şubat 2023 depremlerinin ardından Türkiye genelinde yeniden tartışmaya açılan "yeşil altyapı=afet altyapısı" paradigmasının Bingöl özelinde henüz yeterince yerleşmediğini göstermektedir.

Politika ve Planlama Açısından Çıkarımlar

- Açık ve yeşil alanlar, yalnızca rekreasyon değil; afet anı ve sonrası için stratejik bir altyapı bileşeni olarak ele alınmalıdır.
- Kişi başına düşen aktif yeşil alan miktarının artırılması yalnızca niceliksel değil, niteliksel stratejilerle de desteklenmelidir.
- Mahalleler arası mekânsal eşitsizlikler giderilmeli; özellikle dezavantajlı bölgelerde erişilebilir ve donanımlı yeşil alanlar oluşturulmalıdır.
- Üniversite kampüsü ve askeri alanlar gibi geniş yüzölçümlü ancak kamusal kullanıma kapalı alanlar, afet anında halkın erişimine açılacak şekilde planlanmalıdır.
- Çapakçur ve Gayt vadileri, yeşil-mavi altyapı omurgası olarak değerlendirilerek hem taşkın hem de deprem senaryolarına entegre edilmelidir.

Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Araştırma, mekânsal planlama ve yeşil altyapı entegrasyonu açısından önemli bir boşluğu doldurmakla birlikte; kullanıcı memnuniyeti, yönetim yapıları ve bütçeleme süreçlerine ilişkin daha derinlemesine analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, mikro ölçekte afet parkı tasarımı, modüler donatı sistemleri ve yeşil alanların kriz senaryolarındaki çok işlevliliği üzerine tasarım-rehber temelli araştırmalar da süreci destekleyecektir.

Teşekkür

Bu çalışmada yer alan şekillerin hazırlanmasına sundukları katkılar için Aleyna Yıldırım, Mariya Errifai, Mahmut İşlek, Fadi Hakkadur, Yusuf Budak, Ahmet Muhsin Eyvaz, Marlen Omurbekov, Abdimajid Mohamed Ali, İlkin Zynali, Adıba Alhajomar ve Islem Alkhalaf'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

AFAD. (2018). All Earthquakes in Turkey, Disaster and Emergency Management Authority, <https://www.afad.gov.tr/>, Accessed date: 17 September 2018.

AFAD. (2023). Kahramanmaraş depremi raporu. Retrieved 15.04.2024 from <https://www.afad.gov.tr/>

Aysan, Y., & Oliver, P. (1987). Housing and Culture after Earthquakes: A guide for future policy making on housing in seismic areas. Oxford polytechnic.

Balamir, M. (2004). Urban seismic risk management: the earthquake master plan of Istanbul (EMPI). Proceedings of the 13th World Conference on Earthquake Engineering, Vancouver, BC, Canada,

Beyhan, Ş. G., & Ünügür, S. M. (2010). Çağdaş gereksinmeler bağlamında sürdürülebilir turizm ve kimlik modeli. İTÜDERGİSİ/a, 4(2).

Caf, A., & Koç, C. (2024). Bingöl kentinde açık ve yeşil alan yeterliliğinin araştırılması. ISPEC Journal of Agricultural Sciences, 8(1), 183-196.

Coppola, D. (2006). Introduction to international disaster management. Elsevier.

Çavdar, Ö., & Sunca, F. (2024). 1 Mayıs 2003 Bingöl Depreminde Yıkılmış Betonarme Üç Katlı Bir Okul Binasının Statik ve Dinamik Analizi. Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 4(1), 36-45.

De Montis, A., Caschili, S., Mulas, M., Modica, G., Ganciu, A., Bardi, A.,...Fichera, C. R. (2016). Urban–rural ecological networks for landscape planning. Land use policy, 50, 312-327.

Dias, N. T., Keraminiyage, K., & DeSilva, K. K. (2016). Long-term satisfaction of post disaster resettled communities: The case of post tsunami–Sri Lanka. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 25(5), 581-594.

Dikmen, I., Qazi, A., Erol, H., & Birgonul, M. T. (2021). Meta-Modeling of Complexity-Uncertainty-Performance Triad in Construction Projects. *Engineering Management Journal*, 33(1), 30-44. <https://doi.org/10.1080/10429247.2020.1772698>

Eryürük, Ş., Kürüm Varolgüneş, F., & Varolgüneş, S. (2022). Assessment of stakeholder satisfaction as additive to improve building design quality: AHP-based approach. *Journal of Housing and the Built Environment*, 37(1), 505-528.

Kürüm Varolgüneş, F. (2019). Evaluation of vernacular and new housing indoor comfort conditions in cold climate – a field survey in eastern Turkey. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 13(2), 207-226. <https://doi.org/10.1108/IJHMA-02-2019-0019>

Kürüm Varolgüneş, F. (2020). Post-disaster permanent housing: the case of the 2003 Bingöl earthquake in Turkey. <https://doi.org/10.1108/dpm-09-2019-0307>

Kürüm Varolgüneş, F. (2021a). Success factors for post-disaster permanent housing: Example of Turkish earthquakes. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 11(1), 115-130.

Kürüm Varolgüneş, F. (2021b). Yerel/Vernaküler Mimarinin Sürdürebilirlik Bağlamında Değerlendirilmesi: Geleneksel Bingöl Konutları Örneği (Evaluation of Vernacular Architecture in the Context of Sustainability: The Case of Bingöl Traditional Houses). *Journal of International Social Research*, 14(76). <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.17719/jisr.11453>

Meral, A., Kayalı, R., Kabay, Y., & Avcı, Y. E. (2023). Bingöl kenti açık yeşil alanlarının doğal afetlere hazırlık durumları ve leke senaryoları. *Bozok Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 2(1), 58-72.

Meral, A., Vural, H., & Doğan, S. (2021). What Our Cities Can Offer After Natural Disasters. *Online Journal of Art and Design*, 9(3), 250-259.

Nemutlu, Ö. F., Balun, B., & Sarı, A. (2021). Mevcut yapıların depreme hazırlık değerlendirmesi: Bingöl ili örneği. *Türk Deprem Araştırma Dergisi*, 3(1), 92-109.

Nemutlu, Ö. F., Sari, A., & Balun, B. (2023). A novel approach to seismic vulnerability assessment of existing residential reinforced concrete buildings stock: a case study for Bingöl, Turkey. *Iranian Journal of Science and Technology, Transactions of Civil Engineering*, 47(6), 3609-3625.

Pauleit, S., Hansen, R., Rall, E. L., & Rolf, W. (2020). Urban green infrastructure: Strategic planning of urban green and blue for multiple benefits. In *The routledge handbook of urban ecology* (pp. 931-942). Routledge.

Sakurai, A., & Sato, T. (2016). Promoting education for disaster resilience and the Sendai framework for disaster risk reduction. *Journal of Disaster Research*, 11(3), 402-412.

Sanni-Anibire, M. O., Hassanain, M. A., & Al-Hammad, A.-M. (2016). Post-occupancy evaluation of housing facilities: overview summary of methods. *Journal of Performance of Constructed Facilities*, 30(5), 04016009.

Sezgin, S. K., Sakcalı, G. B., Özen, S., Yıldırım, E., Avcı, E., Bayhan, B., & Çağlar, N. (2024). Reconnaissance report on damage caused by the February 6, 2023, Kahramanmaraş Earthquakes in reinforced-concrete structures. *Journal of Building Engineering*, 89, 109200.

Staddon, C., Ward, S., De Vito, L., Zuniga-Teran, A., Gerlak, A. K., Schoeman, Y.,...Booth, G. (2018). Contributions of green infrastructure to enhancing urban resilience. *Environment Systems and Decisions*, 38(3), 330-338.

Tzoulas, K., Korpela, K., Venn, S., Yli-Pelkonen, V., Kaźmierczak, A., Niemela, J., & James, P. (2007). Promoting ecosystem and human health in urban areas using Green Infrastructure: A literature review. *Landscape and Urban Planning*, 81(3), 167-178.

Varolgüneş, F. K. (2021). Sosyal Sürdürülebilirlik Performansının Kalıcı Afet Konutlarında Değerlendirilmesi: Bingöl Örneği. *İDEALKENT*, 12(32), 757-784.

Varolgüneş, F. K. (2024, 23-24 November). Quality-Focused Approaches in Building Design: A User-Centered Permanent Solution Model for Bingöl. 10th International Congress on Architecture and Design, İstanbul.

Varolgüneş, S. (2023). Bingöl İlindeki Konut Türü Yapılar İçin Hızlı Değerlendirme Yöntemlerinin Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Karşılaştırılması. [Doktora tezi, Dicle Üniversitesi,]. Diyarbakır.

Vural, H. (2020a). Bingöl halkının yeşil alan kullanımı ve kent parkları yeterliliklerinin değerlendirilmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 22(1), 79-90.

Vural, H. (2020b). Bingöl'ün yaşanabilir kent olma yolunda fiziki problemleri ve öncelikleri üzerine bir değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(1), 5006-5031.

Vural, H., Meral, A., & Doğan, S. (2019). Kentsel gelişim ve yeşil alan planlama sürecinin katılımcı SWOT analizi yöntemi ile değerlendirilmesi: Bingöl Kenti. *İDEALKENT*, 10(28), 1069-1096.

OSMANLI MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE ÜSLUPSAL ARAYIŞLAR: 19. YÜZYIL İSTANBUL MİMARLIĞINDA NEO-GOTİK²

BİRGÜL AÇIKYILDIZ³

Giriş

Bu alıőma, 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında Batı kökenli üsluplar arasında yer alan Neo-Gotik üslubun ortaya çıkıőı, gelişimi ve mimari yansımalarını ele almaktadır. Neo-Gotik slup, Osmanlı İmparatorluğu'nun geç dönem sanat anlayışına hâkim olan eklektik yaklaşım içerisinde, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mimarlık alanında görülmeye başlamıştır. Kökeni Ortaçağ Avrupa Gotiğine dayanan bu üslup, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da tarihselci ve romantik eğilimlerin etkisiyle yeniden yorumlanmış, zamanla Amerika, Asya ve Avustralya kıtalarına yayılarak her coğrafyada farklı biçimlerde uygulanmıştır.

---

² Bu makale, 1997 yılında Hacettepe niversitesi'nde Prof. Dr. Günsel Renda danıőmanlıĐında tamamladığım "*19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığı'nda Neo-Gotik slup*" başlıklı yüksek lisans tezinden geliőtirilmiőtir. Çalışma sürecindeki kıymetli yönlendirmeleri ve katkıları dolayısıyla kendisine sayĐı ve teőekkürlerimi borç bilirim.

³ Doç. Dr, Harran Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, 0000-0003-4891-4875

Osmanlı İmparatorluğu'nda Neo-Gotik üslubun mimari alandaki yansımaları, Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerini kapsayan süreçte, Batılılaşma ve merkezileşme hareketlerinin yoğunlaştığı bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde mimarlık, imparatorluğun modernleşme arayışlarını ve Batı ile kurduğu kültürel ilişkiyi yansıtan önemli bir ifade aracı hâline gelmiştir. Neo-Gotik üslup da bu bağlamda, özellikle başkent İstanbul'da ve dönemin seçmeci beğenisi doğrultusunda inşa edilen yapılarda kendini göstermiştir.

19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde Neo-Gotik üslup, çoğunlukla kilise yapılarında belirgin bir kimlik kazanmış, kimi örneklerde tek başına uygulanırken, pek çok yapıda ise Osmanlı, Neo-Klasik, Neo-Bizans, Neo-Barok ve Oryantalist öğelerle birlikte kullanılmıştır. Bu çalışma, Neo-Gotik üslubun Osmanlı mimarlığında ortaya çıkışında etkili olan siyasal, toplumsal ve mimari ortamı genel hatlarıyla ele almakta ve İstanbul'da 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında inşa edilen yapılar üzerinden Osmanlı Neo-Gotik üslubunun karakteristik özelliklerini tartışmayı amaçlamaktadır.

Avrupa Mimarlığında Neo-Gotik Üslubun Gelişimi

Avrupa mimarlığında Neo-Gotik üslubun gelişimi, 18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıkan ve Ortaçağ'a yönelişi ifade eden "geçmişe özlem" (*medievalism*) hareketiyle başlamış, 19. yüzyılda kıta Avrupası'na yayılarak yalnızca estetik bir tercih olmaktan çıkıp siyasal, kültürel ve ideolojik anlamlar taşıyan bir kimlik inşası aracına dönüşmüştür (De Bievre, 2018, s. 175). Neo-Gotik'in yükselişi, Romantizm, milliyetçilik ve tarihçilik akımlarıyla Sanayi Devrimi'nin hızlandırdığı kentleşme ve toplumsal dönüşümlerle doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede Neo-Gotik, Ortaçağ Gotik mirasının 19. yüzyılın estetik ve düşünsel iklimi içinde yeniden yorumlanmasıyla oluşan tarihselci bir üsluptur.

Neo-Gotik'in referans aldığı Gotik mimari, 12. yüzyılda Fransa'da, Paris'in kuzeyindeki Saint-Denis Manastırı'nın başrahibi Abbot Suger'in (1081-1151) 1140-1144 yılları arasında manastır kilisesinin korosunu yeniden inşa ettirmesiyle başlayan bir dönüşüm sürecinin ürünüdür (Klein, 1999, s. 28). Romanesk mimariden evrilen Gotik mimari, Romanesk mimarinin kalın duvarlı, karanlık ve ağır kütleli mekân anlayışına karşılık, sivri kemer, kaburgalı tonoz ve uçan payanda sistemi sayesinde yapısal yükü dışarıya aktararak iç mekânda daha geniş, daha aydınlık ve düşey vurgusu belirgin hacimler üretmiştir. Bu dönüşüm yalnızca teknik bir yenilik değil, aynı zamanda Ortaçağ skolastik düşüncesinin “ilahi ışık” anlayışının mekânsal bir ifadesidir (Wilson, 2004, s. 13-20).

12. ve 13. yüzyıllarda Fransa'dan başlayarak Avrupa'nın farklı bölgelerine yayılan Gotik mimari, devasa katedral projeleriyle somutlaşmıştır. Gotik katedrallerin yükselişi, Ortaçağ Avrupa'sının ekonomik canlanması, kentleşme süreci ve Haçlı Seferleri sonrasında artan kültürel etkileşimle de ilişkilendirilir. Özellikle ilk Haçlı Seferleri sırasında Konstantinopolis'in büyüklüğü ve görkemiyle karşılaşan Batılıların, anıtsal ölçekte yapı üretimine yönelmelerinde bu deneyimin etkili olduğu ileri sürülmektedir (Roth, 2017, s. 397). Bu bağlamda Gotik mimari, yalnızca teknik bir evrim değil, aynı zamanda dinsel, siyasal ve kültürel bir güç gösterisinin mekânsal karşılığıdır.

15. yüzyıldan itibaren Rönesans'ın klasik referanslara yönelmesi ve yeni sanat anlayışlarının yaygınlaşmasıyla birlikte Gotik mimari Avrupa'nın birçok bölgesinde geri plana itilmiştir. Ancak özellikle İngiltere'de, başta dini yapılar olmak üzere Oxford ve Cambridge gibi üniversite yerleşkelerinde farklı ölçeklerde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu süreçte Gotik dil, kimi zaman yapının bütününe egemen bir tasarım anlayışı olarak, kimi zaman ise yalnızca ayrıntı ve süsleme düzeyinde varlığını korumuştur. Söz konusu süreklilik, 18. yüzyılda ortaya çıkacak Neo-

Gotik hareket için tarihsel ve kültürel bir zemin oluşturmuştur (Clark, 1929, s. 76-77).

Neo-Gotik üslubun en yaygın uygulama alanı, Avrupa'daki tarihsel bağlamı gereği, dini mimari olmuştur. Neo-Gotik, özellikle kilise ve katedral yapılarında “spiritüel dikey yükseliş” fikrini güçlendiren bir dil olarak benimsenmiştir. Sanayileşmenin tetiklediği hızlı kentleşme, nüfus artışı ve yeni ibadet mekânı ihtiyacı, kilise yapımını ivmelendirmiş; Neo-Gotik bu yapı türü için güçlü bir temsil aracına dönüşmüştür. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Ortaçağ Gotik anıtların restore edilmesi, onarılması ve Köln Katedrali'nde (1880) olduğu gibi kimi örneklerde “yeniden tamamlanması” da Gotik canlanmayı pekiştiren bir unsur olmuştur (Clark, 1929). Londra'da St. Peter Kilisesi (1826-1830), Paris'te St. Clotilde Bazilikası (1846-1856), Viyana'da Votiv Kilisesi (1853), Amsterdam'da Maria Magdalenakerk (1887), Osten'de St. Petrus-en-Pauluskerk (1899-1908) gibi örnekler, Neo-Gotik'in Avrupa ölçeğinde yaygınlığını ve prestijini göstermektedir.

Bununla birlikte, Neo-Gotik 19. yüzyılın ortalarından itibaren yalnızca dini mimariyle sınırlı kalmayarak kamusal alanın pek çok noktasına yayılmıştır. İngiltere'de 1834 yangını sonrasında Westminster Sarayı'nın (1840-1876) Gotik üslupta yeniden inşası, Neo-Gotik'in “İngiliz anayasal geleneği” ve vatanseverlik söylemiyle özdeşleşmesini sağlamıştır. Bu bağlamda liberal burjuvazi ve gelişen ticaret sınıfları, Gotik dili özgürlüklerin ve parlamenter sistemin tarihsel bir simgesi olarak yorumlamıştır (Duggett, 2016, s. 339). Belediye binaları (Manchester Belediye Binası, 1868-1877), üniversite yapıları (Oxford Üniversitesi, Doğa Tarihi Müzesi, 1855-60), tren istasyonları (Londra St Pancras, 1863-1868) ve adliye binaları (Kraliyet Adalet Mahkemeleri, 1873-1882) Neo-Gotik üslupta inşa edilerek kurumların tarihsel köklülüğü ve sürekliliği vurgulanmıştır.

Öte yandan 19. yüzyıl mimarlık ortamı, tek bir üslubun egemenliğinden ziyade birden çok üslubun eş zamanlı kullanımıyla tanımlanır. Neo-klasisizm, Neo-Gotik, Neo-Barok ve Art Nouveau gibi Avrupa kökenli tarihsel üsluplar; ayrıca Avrupa dışı kültürlerle ait Oryantalist mimari biçimler, yeni yapı tiplerine uyarlanarak “seçmeci” (eklektik) bir mimarlık anlayışını doğurmuştur (Gombrich, 1986, s. 396). Bu seçmeci yapı içinde kimi örneklerde bir üslup belirgin biçimde baskınken, kimi örneklerde farklı üsluplar yan yana ve dengeli biçimde kullanılmıştır. Kent ölçeğinde görülen bu çeşitlilik, 19. yüzyılın hareketli ve çok katmanlı toplumsal yapısıyla doğrudan ilişkilidir (Bulduk, 1987, s. 37).

Seçmeci mimarlık anlayışı içerisinde her üslup, dönemin ideolojik ve sembolik gereksinimlerine yanıt üretmiştir. Neo-Klasik üslup, Antik Yunan-Roma mirasına gönderme yaparak özellikle Fransa gibi güçlü devletlerin kendilerini tarihsel imparatorluklarla özdeşleştirmelerine olanak tanımıştır (Bulduk, 1987, s. 37). Neo-Gotik ise İngiltere’de Ortaçağ’dan beri süregelen mimari geleneğin devamı olarak yeniden canlandırılmış ve zamanla ulusal bir üslup niteliği kazanmıştır (Basina vd., 2019, s. 1). Avrupa dışı mimari üslupların seçmeci repertuvara dahil edilmesi ise başta Napoleon Bonaparte’ın Osmanlı hakimiyetindeki Mısır ve Suriye seferi (1790-1801) ile başlayan Avrupalı devletlerin dünyaya açılma sürecinin, genişleyen kültürel ufkunun ve Oryantalist bakışın mimarlık alanındaki yansıması olarak okunabilir. Bu bağlamda seçmeci mimarlık, çoğu zaman işlevsel zorunluluklardan çok, temsil ve kimlik gibi sembolik ihtiyaçlar üzerinden biçimlenen bir düşünce sistemi olarak değerlendirilebilir.

19. Yüzyılda Osmanlı Mimarlık Ortamı ve Neo-Gotik Üslup

Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyıl, modernleşme ve Batılılaşma ekseninde şekillenen siyasi ve kurumsal dönüşümlerin mimarlık alanında belirgin karşılıklar bulduğu bir dönemdir. Bu

süreçte mimarlık, devletin temsil stratejileriyle ve kent mekânının yeniden düzenlenmesiyle doğrudan ilişkili bir araç hâline gelmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında idari yapıda başlatılan reformlar, mimarlık ve şehircilik alanında da yeni bir düzenlemenin önünü açmış, özellikle başkent İstanbul’da kamusal alanın, yapı üretiminin ve kentsel görünümün dönüşümünü hızlandırmıştır (Tekeli, 1992, s. 33-45).

Bu bağlamda, geleneksel örgütlenme modeli olan Hassa Mimarları Ocağı’nın kaldırılarak Ebniye-i Hassa Müdürlüğü’nün kurulması, mimari üretimin kurumsal yapısında önemli bir kırılma noktasıdır. Yüzyılın ortalarından itibaren bu kurumsal yeniden yapılanma, Osmanlı kentlerinin fiziksel görünümünde gözle görülür değişimleri beraberinde getirmiştir (Özguven, 2011, s. 287). Devletin yapı üretimini daha sistemli biçimde denetleme ve düzenleme çabası ise Ebniye Nizamnameleri ile somutlaşmıştır. Böylece yapım faaliyetleri ilk kez kapsamlı biçimde kural ve yönetmeliklere bağlanmış, yangınlar sonrasında gerçekleştirilen imar uygulamalarıyla kentsel doku yeniden şekillenmiştir (Batur, 1985, s. 1048-1049).

Kurumsal ve mevzuata dayalı bu dönüşüm, mimarlık eğitimindeki yapısal eksikliklerle birlikte ilerlemiştir. 1882’de Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi’nin açılışına kadar Osmanlı’daki mimarlık eğitimi, Mühendishane-i Hümayun’daki “Fenni Mimari” dersinin sınırları içinde kalmıştır. Bu durum, 19. yüzyılın artan ve çeşitlenen mimar ihtiyacına yanıt vermekte yetersiz kalmıştır. Ortaya çıkan mimar açığı, farklı kanallardan karşılanmıştır. Sultanlar tarafından doğrudan davet edilen veya sefaretler aracılığıyla İstanbul’a gelen yabancı uyruklu mimarlar, Avrupa’da eğitim görüp geri dönen gayrimüslim Osmanlı tebaası, Levanten mimarlar ve bu çevrelerin parçası olan mühendis-teknisyen grupları, mimari üretimde belirleyici aktörler hâline gelmiştir (Yenisehirlioğlu, 1993, s. 65). Farklı eğitim gelenekleri ve kültürel arka planlar taşıyan bu

aktörlerin varlığı, 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında belirgin bir üslup çoğulluğunu besleyen temel etkenlerden biri olmuştur.

Bu çoğulluk, dönemin seçmeci beğeni dünyasında karşılığını bulmuş; saraylar, konaklar, iş hanları, bankalar, okullar, askeri yapılar ve kamu binalarının yanı sıra cami, türbe ve gayrimüslim topluluklara ait ibadet yapılarında Neo-Klasik, Neo-Barok, Neo-Gotik, Oryantalizm ve Art Nouveau gibi Batı kökenli üsluplar farklı yoğunluklarda kullanılmıştır (Çelik, 1996, s. 101). Ancak yapı türlerindeki çeşitlenmeye rağmen, özellikle dini mimaride plan düzeyinde radikal bir kopuşun gerçekleşmediği, yeniliklerin çoğunlukla cephe düzenlemeleri, açıklık biçimlemeleri ve süsleme repertuarı üzerinden ifade edildiği dikkat çeker. Bu durum, modernleşmenin mimarlık alanında çoğu zaman “biçimsel” düzlemde görünürlük kazanmasına işaret etmektedir.

Camilerde geleneksel tek mekânlı, kubbeli plan tipinin sürdürülmesi, son cemaat yerinin kimi örneklerde tamamen ortadan kalkması, kimi örneklerde ise sınırlı bir dışa taşkınlık biçiminde ele alınması bu sürekliliğin göstergesidir (Batur, 1985, s. 1061). Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Çırağan Sarayları, Yıldız Sarayı’ndaki Malta ve Çadır Köşkleri, Gümüşsuyu ve Taksim Kışlaları, Dolmabahçe, Ortaköy, Aksaray Valide ve Yıldız Hamidiye camileri, Darülfünun Binası, Osmanlı Bankası, Asar-ı Atika Müze-i Hümayunu (İstanbul Arkeoloji Müzesi) ve Düyun-u Umumiye Binası, bu dönemde Osmanlı mimarlık üretiminin ölçek ve işlev çeşitliliğini temsil eden başlıca örnekler arasında sayılabilir.

Üslup tercihleri açısından değerlendirildiğinde, 19. yüzyıl İstanbul’unda en yaygın ve belirleyici mimari dilin Neo-Klasik üslup olduğu görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında Rönesans ve Barok kökenli biçim repertuarının yerel unsurlarla birlikte yorumlanmasıyla yeni bir Neo-Klasik sentez ortaya çıkmıştır. Bu sentez, özellikle Avrupalı nüfusun yoğun olarak yaşadığı Pera’da,

uluslararası finans ve ticaretin merkezlerinden biri hâline gelen Karaköy’de ve sarayların konumlandığı Dolmabahçe-Beşiktaş sahil bandında baskın bir görünüm kazanmıştır (Denel, 1982, s. 41; Çelik, 1996, s. 110-113). Bu durum, Neo-Klasik üslubun yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin Batı’ya yönelimini simgeleyen temsili bir dil olarak işlediğini göstermektedir.

Ancak 19. yüzyıl mimarlık ortamı tekil bir üslubun egemenliğinden ziyade çoğul ve rekabetçi bir karakter taşımaktadır. Akademiizm, eklektizm ve tarihselcilik gibi eğilimlerin belirlediği bu ortamda, söz konusu yaklaşımlara tepki olarak doğan Art Nouveau da yüzyılın son çeyreğinde İstanbul’da etkili olmaya başlamıştır. II. Abdülhamid tarafından davet edilen Raimondo D’Aronco’nun saray mimarı olarak gerçekleştirdiği yapılar, bu üslubun Osmanlı başkentindeki en nitelikli örneklerini üretmiştir. Beşiktaş’taki Şeyh Zafir Külliyesi (1903) başta olmak üzere, Bebek’teki Hıdiva Sarayı (1902), Tarabya’daki İtalyan Sefareti Yazlığı (1905) ve Pera’daki apartman yapıları Art Nouveau’nun İstanbul’daki yayılımını ve özellikle seçkin çevreler tarafından benimsenen modern bir ifade biçimi olarak konumlandığını ortaya koymaktadır (Çelik, 1996, s. 117-119).

Oryantalist üslup da Batı’nın Doğu’ya yönelik estetik kurgusunu mimari yüzeyde görünür kılan bir yaklaşım olarak İstanbul’da etkili olmuştur. Doğu ve Kuzey Afrika kökenli biçim ve motifleri temel alan, yoğun bezeme anlayışına dayalı bu üslup, büyük ölçüde Avrupalı mimarlar aracılığıyla Osmanlı başkentine taşınmış, çoğunlukla cephe tasarımı ve yüzey tasarımı üzerinden etkisini göstermiştir. Alman mimar Jachmund’un tasarladığı Sirkeci Garı (1890), klasik kompozisyon anlayışını Kuzey Afrika kaynaklı bezeme repertuarıyla birleştiren karakteriyle, Oryantalist üslubun Osmanlı bağlamındaki seçmeci niteliğini açık biçimde yansıtmaktadır (Çelik, 1996, s. 115).

Bu çoğulcu ve katmanlı mimarlık ortamı içinde Neo-Gotik üslup da kendine özgü bir yer edinmiştir. Söz konusu üslup, özellikle kilise mimarisinde dikkat çekici ve görece bütüncül örneklerle temsil edilirken; kilise dışındaki yapı türlerinde dönemin mimari üretiminde yaygın ve belirleyici bir eğilim oluşturmaktan ziyade, çoğunlukla belirli mimari öğeler aracılığıyla ifade bulan ikincil bir üslup katmanı niteliği taşımaktadır. İnce işçilikle biçimlendirilmiş dantelvari formlar, sivri kemerler, çift kemer ve gül pencere düzenlemeleri ile ayrıntıya dayalı bezeme repertuarıyla öne çıkan Neo-Gotik, cephe yüzeyinde yarattığı görsel etki bakımından Oryantalist üslubun dekoratif karakteriyle belirli paralellikler göstermektedir. Nitekim İstanbul'daki Aksaray Valide Sultan (1869-1871) ve Yıldız Hamidiye (1885-1886) camileri ile Kumkapı Ayia Panayia (Elpida) Rum Ortodoks Kilisesi'nde (1895) Neo-Gotik öğelerin Oryantalist bir cephe kurgusuyla birlikte kullanılması, Osmanlı seçmeciliğinin farklı üslup katmanlarını tek bir yüzeyde okunur kılan dikkat çekici örnekler olarak değerlendirilebilir. (Şek. 11, 12).

Sayıca sınırlı örnekle temsil edilmesine rağmen kilise, cami, mescid, saray, han ve konak gibi farklı yapı türlerinde izlenebilen Neo-Gotik, Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerini kapsayan süreçte Osmanlı eklektizminin bir bileşeni olarak varlık göstermiştir. Bunun yanı sıra Neo-Gotik üslubun Osmanlı mimarlığındaki konumu, Avrupa'daki tarihselci Gotik canlanmadan belirgin biçimde ayrılmaktadır. Avrupa'da Neo-Gotik, özellikle kilise mimarisinde plan, strüktür ve mekânsal kurgu düzeyinde bütüncül bir tasarım anlayışı olarak benimsenmişken; Osmanlı bağlamında çoğunlukla cephe dili ve bezeme repertuarı üzerinden görünürlük kazanmış; Batılılaşma sürecinin estetik repertuarına eklenen “ögesel” bir ifade dili olarak kullanılmıştır.

Kilise mimarisinde Neo-Gotik üslubun İstanbul'daki erken ve belirgin örneği Beyoğlu'ndaki Kırım Kilisesi'dir (1858-1868). Bu yapı, daha geç tarihli Aziz Antuan Kilisesi (1906-1911) ile birlikte plan şeması, cephe düzeni ve iç mekân kurgusu bakımından Neo-Gotik anlayışın görece bütüncül biçimde uygulandığı sınırlı sayıdaki örnek arasında yer almaktadır. Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarıyla gayrimüslim cemaatlerin ve yabancıların yeni ibadet yapıları inşa etme imkânı elde etmesinin ardından İstanbul'da çok sayıda eski kilise yenilenmiş ya da yeniden inşa edilmiştir. Gayrimüslim ve yabancı cemaatler açısından bu üslup, elde edilen yeni haklar doğrultusunda kimliğin kamusal alanda görünür kılınmasına imkân veren yeni bir mimari temsil dili olarak da değerlendirilebilir. Bu süreçte, etnik ve mezhepsel farklılıklardan bağımsız olarak, özellikle giriş cephelerinde Neo-Gotik vurgunun tercih edilen bir ifade aracı hâline geldiği görülmektedir. Bunun yanında, seçmeci üslup repertuarı içinde cephe kompozisyonunu zenginleştiren ve özellikle düşey vurguyu artıran bir estetik araç olarak işlev kazandığı örnekler de mevcuttur.

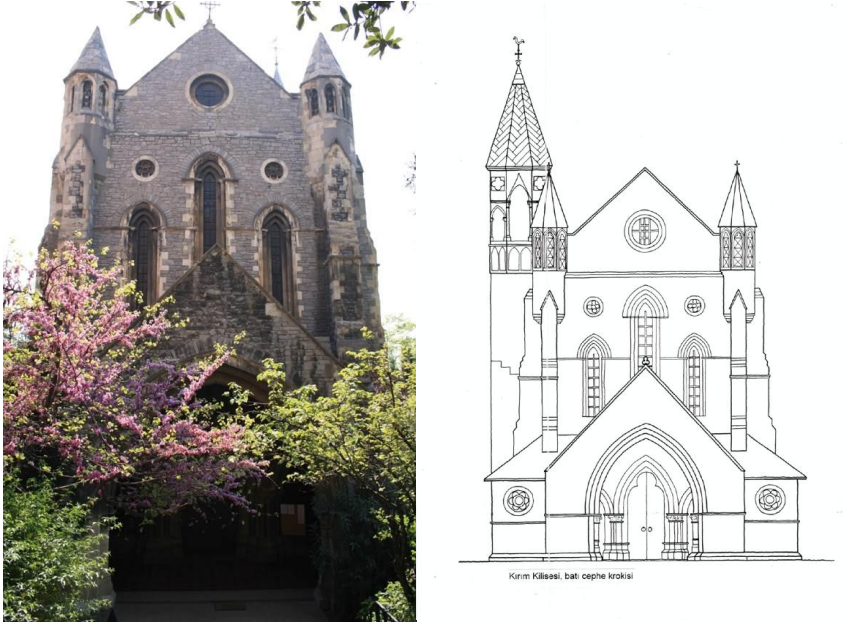
Neo-Gotik motif repertuarı içinde sivri kemerli pencere açıklıkları, çifte kemer düzenlemeleri, rozetli dolgu motifleri ve düşey etkiyi artıran cephe kompozisyonları, üslubun ayırt edilebilir başlıca unsurlarını oluşturmaktadır. Özellikle 1856 Islahat Fermanı sonrasında kiliselere eklenen çan kulelerinde bu motiflerin yaygın biçimde kullanılması, Neo-Gotik etkinin görsel olarak vurgulanmasında önemli rol oynamıştır. Benzer şekilde bazı camilerin minarelerinde de sivri kemerli açıklıklar ve düşey vurguya dayalı detaylandırmalar aracılığıyla Neo-Gotik esintilerin yorumlandığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu üslubun yalnızca Hıristiyan ibadet yapılarıyla sınırlı kalmayıp Osmanlı mimarlık ortamında farklı yapı türlerine uyarlanabilen esnek ve seçmeci bir ifade aracı olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu yaklaşım, 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinin Batı ile

kurduğu ilişkinin doğrudan taklitçi değil; seşici, dñnüştürücü ve yerel bağlama uyarlanmış bir karakter taşıdığını göstermektedir. Bu çerçevede Neo-Gotik üslup, hem Batı'ya yönelişi hem de yerel mimari sürekliliği aynı anda barındıran özgün bir ifade biçimi olarak değerlendirilebilir.

İstanbul'da Neo-Gotik Kiliseler

1839 Tanzimat reformları ve 1856 Islahat Fermanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yeni kilise inşa etme hakkı elde eden farklı etnik ve kiliselerden Hıristiyan cemaatler kendi ibadet yapılarında Avrupa'daki tarihselci eğilimlerle doğrudan ilişi kurabilmiştir. Dolayısıyla İstanbul'daki Neo-Gotik kiliseler, Osmanlı mimarlık ortamında Neo-Gotik üslubun en bütüncül ve en doğrudan temsil edildiği yapı grubu olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, bu bütüncül yaklaşımın uygulandığı Avrupa'daki Neo-Gotik örneklerin ölçek ve bağlam açısından sınırlı fakat bilinçli yansımaları niteliğinde değerlendirilebilecek iki kilise yapısı öne çıkmaktadır. Bunlar, İstanbul'da Osmanlı Sultanı Abdülmecid (1839-1861) tarafından inşa ettirilen Kırım Kilisesi (1858-1868) ve İtalyan Fransisken cemaati tarafından inşa ettirilen Aziz Antuan Kilisesi'dir (1906-1911). Bu iki yapı, plan, cephe ve bezeme anlayışı açısından bütüncül Neo-Gotik özellikler gösteren iki yapıdır.

Şekil 1-2: Kırım Kilisesi, batı cephe görünüşü, 2010, 1997.⁴

Kırım Kilisesi

İstanbul'un Beyoğlu semtinde yer alan Kırım Kilisesi, 1858-1868 yılları arasında Sultan Abdülmecid tarafından Kırım Savaşı'nın (1853-1856) anısına inşa ettirilmiştir. Neo-Gotik'in önemli savunucularından biri olan İngiliz mimar George Edmund Street (1824-1881) tarafından tasarlanan Anglikan yapı, Neo-Gotik üslubun Osmanlı coğrafyasındaki en erken uygulaması olarak kabul edilmektedir (Açıkyıldız, 1997, s. 35-42). Yapı, plan, strüktür ve bezeme düzeyinde bütüncül Neo-Gotik özellikler yansıtmaktadır.

Doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış olan yapı, üç nefli ve kaburgalı çapraz tonozlarla örtülü bazilikal plan şeması yansıtmaktadır. Yapı, doğuda düz duvarla sonlanan bir apsisle

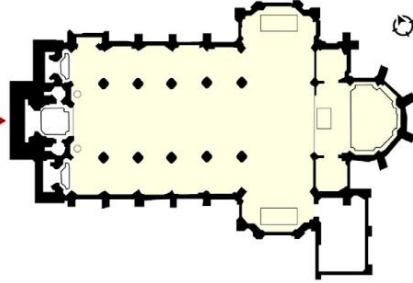
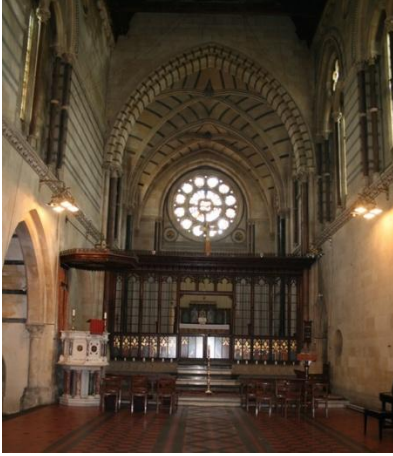
---

⁴ Figürler bölümünde yer alan kaynak gösterilmeyen tüm çizim ve fotoğraflar yazara aittir.

tamamlanmaktadır. Naosun kuzey duvarındaki kapıdan ulaşılan silindirik çan kulesi, çatı seviyesinden itibaren sekizgen kesite dönüşerek Gotik kule kompozisyonunu güçlendirmektedir (Şek. 1-2).

Cephe tasarımında sivri kemerli açıklıklar, gül pencereler ve üçlü pencere düzenlemeleri aracılığıyla belirgin bir düşey vurgu oluşturulmuştur. Batıdaki narteks, ana mekândan daha alçak ve dışa taşkın olarak tasarlanmış, orta bölüm üçgen alınlıkla sonlandırılmış sivri kemerli bir açıklıkla vurgulanmıştır. Yan bölümlerde yer alan altı yapraklı yonca motifli gül pencereler, Neo-Gotik bezeme repertuarının tipik örnekleridir. (Şek. 3).

Şekil 3: Kırım Kilisesi, iç mekân, apside bakış, 2010. Şekil 4: St. Antuan Kilisesi, plan.

Kaynak: Atıcı ve İnceoğlu, 2020, s. 1503.

Aziz Antuan Kilisesi

Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi üzerinde konumlanan Aziz Antuan Kilisesi, Osmanlı başkentinde Neo-Gotik üslubun en kapsamlı temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. İtalya'nın himayesinde Fransiskan tarikatı için 1906-1911 yılları arasında inşa edilen yapının tasarımı Giulio Mongeri, Edoardo de Nari ve Guglielmo

Semprini'ye aittir (Sezer Sevinç, 1997, s. 78). Kilise, Venedik Gotiğinden esinlenen Neo-Gotik bir anlayış doğrultusunda ele alınmış, biçimsel ve strüktürel repertuarı bu tarihsel referans çerçevesinde bütüncül bir kurgu içinde düzenlenmiştir.

Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen yapı, Latin haçı planlı, üç nefli ve transeptli bir bazilika şeması sergilemektedir (Şek. 4). Üst örtü sistemi bütünüyle çapraz tonozlardan oluşmaktadır. Tonoz yükleri kaburgalar aracılığıyla taşıyıcı ayaklara aktarılmaktadır. Bu strüktürel düzenleme, Gotik mimarinin taşıyıcı mantığını yeniden yorumlayarak mekânda güçlü bir düşey vurgu ve ritmik bir iç mekân kurgusu oluşturmaktadır. Doğu aksında konumlanan ana apsis, dışa taşkın ve beş cepheli biçimde tasarlanmış, yan apsislerin düz duvarla sonlandırılması, ana eksen vurgusunu daha da belirgin hâle getirmiştir.

Batı giriş cephesi, orta nefin izdüşümünde öne çıkarılan üç bölümlü bir kompozisyonla kurgulanmıştır. Merkezde yer alan ana giriş, anıtsal ölçekte ele alınmış; dikdörtgen kapı açıklıkları sivri kemerlerle, yüksek üçgen alınlıklarla ve baldaken etkisi yaratan kuleciklerle vurgulanmıştır. Kemer aynalarında İncil sahnelerini betimleyen mozaik panoların kullanılması, cephe düzenlemesine hem ikonografik hem de plastik açıdan zenginlik kazandırmaktadır. Cephede yer alan üç büyük gül pencere ise yapının anıtsal etkisini pekiştiren başlıca Neo-Gotik unsurlar arasında sayılabilir (Şek. 5).

Kuzey ve güney cephelerde, iç mekândaki taşıyıcı ayaklara karşılık gelecek biçimde düzenlenen payandalar ile bu elemanların arasına yerleştirilen geniş açıklıklı, vitraylı sivri kemerli pencereler, yapının dış cephe kompozisyonunda düşey etkiyi belirgin biçimde güçlendirmektedir. Bu düzenleme, cephe ile iç mekân strüktürü arasında kurulan doğrudan ilişki sayesinde, Gotik mimarinin yapısal ve biçimsel ilkelerinin bilinçli bir şekilde yeniden yorumlandığını göstermektedir.

Kiliseye bitişik olarak cadde cephesinde sıralanan dükkân ve apartman birimleri, yapının kentsel bağlamla kurduğu ilişkiyi güçlendiren bir ara yüz oluşturur. Bu bölümdeki pencere açıklıklarının sivri kemerli biçimde düzenlenmesi, Neo-Gotik üslubun yalnızca ibadet mekânına özgü bir ifade olarak değil, bütüncül bir cephe dili içinde süreklilik gösteren bir tasarım yaklaşımı olarak ele alındığını ortaya koymaktadır.

İç mekânda ise yüksek oranlı taşıyıcı ayaklar, plasterlerle zenginleştirilen duvar yüzeyleri, ritmik biçimde sıralanan sivri kemerli pencere düzenlemeleri ve kaburgalı çapraz tonoz sistemi birlikte değerlendirildiğinde, Gotik mimarinin karakteristik “yukarı yönelim” duygusunun mekânsal kurgu aracılığıyla sistemli biçimde üretildiği anlaşılmaktadır (Şek. 6). Mekânda oluşturulan bu düşey hiyerarşi hem strüktürel mantığın okunabilirliğini artırmakta hem de litürjik işlevle uyumlu bir anıtsallık etkisi yaratmaktadır (Açıkyıldız, 1997, s. 47-54)

Şekil 5-6: St. Antuan Kilisesi, batı cephe görünüşü ve iç mekânda sütun ve tonozlar, 2010.

Neo-Gotik Ögelerin Kilise Mimarisinde Eklektik Kullanımı

Geç Osmanlı mimarlık ortamında Rum Ortodoks, Ermeni Katolik ve Protestan ile Fransız ve Latin Katolik cemaatlerine ait bazı ibadet yapılarında Neo-Gotik ögelerin, dönemin seçmeci üslup anlayışının belirgin bir bileşeni olarak öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu üslup, yukarıda değinilen sınırlı sayıdaki bütüncül örneğin aksine, çoğu yapıda plan tipolojisini ya da mekânsal organizasyonu dönüştüren kurucu bir tasarım ilkesi olarak değil, cephe kompozisyonunda yoğunlaşan bir tercih niteliği taşımaktadır.

Dolapdere Panayia (Evangelistria) Rum Ortodoks Kilisesi (1877-1893), Büyükdere Surp Boğos Ermeni Katolik Kilisesi (1885), Büyükada Aziz Pasifiko Latin Katolik Kilisesi (1886), Gedikpaşa Surp Hovhannes Ermeni Protestan Kilisesi (1849; 1895) ve Aynalıçeşme Avedaragan Amenasurp Yerrortutyun Ermeni Protestan Kilisesi (1904-1907), cephe düzenlemeleri bakımından Neo-Gotik karakterin baskın biçimde hissedildiği örnekler arasında yer almaktadır. Buna karşılık Taksim Ayia Triada Rum Ortodoks Kilisesi (1876-1879), Kumkapı Ayia Panayia (Elpida) Rum Ortodoks Kilisesi (1895), Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi (1893-1896), Kumkapı Ayia Kiriaki Rum Ortodoks Kilisesi (1895) ve Arnavutköy Taksiarhis Rum Ortodoks Kilisesi (1896-1899) gibi yapılarda Neo-Gotik etkinin daha sınırlı düzeyde kaldığı, ancak yine de Osmanlı eklektizmi bağlamında okunabilir bir üslup repertuarı sunduğu görülmektedir.

Bu yapıların önemli bir bölümünde kapalı Yunan haçı, Latin haçı ya da tek nefli bazilikal plan şemaları korunmuş; buna karşılık cephe düzenlemelerinde Neo-Gotik biçim repertuarı, Neo-Klasik, Neo-Bizans, Neo-Barok ve Oryantalist unsurlarla birlikte kullanılarak çok katmanlı ve zengin bir görsel etki elde edilmiştir. Tasarım süreçlerinde görev alan mimarların köken, eğitim ve

mesleki deneyimlerinin çeşitlilik göstermesi de söz konusu üslubun farklı yorumlarla ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim birçok örnekte mimarların ilgili cemaatlerin içinden seçildiği ya da bu cemaatlerle yakın ilişkiler içinde bulunan mimarlardan oluştuğu anlaşılmakta; bu durum, Neo-Gotik öğelerin kullanım yoğunluğunun ve biçimsel ifadesinin her yapı özelinde farklılaşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum, Osmanlı Neo-Gotik'inin tekil ve homojen bir üslup olarak değil; cemaat kimliği, yapım süreci, mimari program ve temsil ihtiyaçları doğrultusunda farklı yoğunluklarda ortaya çıkan çoğul bir mimari olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu eğilimin anıtsal ölçekteki örneklerinden biri Dolapdere Panayia (Evangelistria) Rum Ortodoks Kilisesi'dir (1877-1893). Kapalı Yunan haçı planına sahip olan yapıda giriş cephesinin iki yanında yükselen kuleler ve sivri kemerli pencere düzenlemeleri Neo-Gotik etkiyi belirginleştirirken, merkezi kubbe kurgusu Neo-Bizans referanslarını yansıtmaktadır. Buna ek olarak giriş cephesinde yer alan soğan biçimli sağır kemer alınlıkları, kompozisyona Osmanlı ve Oryantalist üslubun daha sınırlı fakat algılanabilir bir katman olarak dâhil olduğunu göstermektedir. Bu çoklu biçim repertuarı, yapının cephe dilinde farklı tarihsel referansların bir arada okunabildiği eklektik ve katmanlı bir görsel anlatımın oluşmasına imkân vermektedir.

Benzer biçimde Büyükdere Surp Boğos Ermeni Katolik Kilisesi'nde (1885) tek nefli plan şeması ve beşik tonoz örtüsü, mekânsal açıdan daha sade bir kurgu sunarken, Neo-Gotik etkinin esas olarak giriş cephe düzleminde yoğunlaştığı görülmektedir. Batı giriş cephesi yüzeysel kulelerle sınırlandırılmış ve eksende vurgulanan anıtsal giriş açıklığıyla belirginleştirilmiştir. Korint başlıklı sütunceler ve plasterler üzerine oturan iç içe dört Gotik karakterli sivri kemer, üstte üçgen alınlıkla sonlandırılmış; alınlıkta

yer alan yonca ve damla motifleri, üslubun cephe estetiğindeki temsili ifadesini güçlendirmektedir.

Neo-Gotik cephe vurgusunun daha bütüncül bir kompozisyonla ele alındığı bir diğer yapı ise Büyükada Aziz Pasifiko Latin Katolik Kilisesi'dir (1886). Tek nefli ve beşik tonozlu plan şemasına sahip olan yapının iki katlı giriş cephesinde sivri kemerli ana kapı, üçgen alınlık, cepheyi düşey olarak bölen ve sivri külahlı kuleciklerle sonlanan pilastırlar ve ortada yer alan büyük ölçekli yuvarlak kemerli pencere düzenlemesi Neo-Gotik karakteri belirgin biçimde yansıtmaktadır. Yuvarlak kemerli çerçeve içindeki çift kemer ve rozet motifleriyle zenginleştirilen pencere açıklığı ile bunun üzerinde yükselen dikey vurgulu üçgen alınlık, cephe kompozisyonunun anıtsal etkisini artırmaktadır. Bununla birlikte iç mekânda Neo-Gotik etkilerin yerini Neo-Barok ve klasik bezeme anlayışına bırakması, üslubun daha çok dış cepheye özgü bir tercih olarak kaldığını göstermektedir (Şek. 7).

Neo-Gotik'in daha belirgin bir biçimde strüktürel ve biçimsel referans oluşturduğu örneklerden biri Gedikpaşa Surp Hovhannes Ermeni Protestan Kilisesi'dir (1849, 1895). Bazilikal planlı olarak tasarlanan yapının kesme taş duvar örgüsü ve batı cephe tasarımı Kırım Kilisesi'ndeki Neo-Gotik mimariyi hatırlatan bir kütle etkisi yaratmaktadır. Tüm cephelerde farklı boyutlarda sivri kemerli pencere açıklıklarının kullanılması, üslubun sistemli bir cephe dili olarak ele alındığını göstermektedir. Batı cephesinde ana giriş kapısı üzerinde konumlanan ve içi bezemelerle bölünmüş büyük ölçekli gül pencere, Gotik mimarinin simgesel öğelerinden birini doğrudan yansıtmaktadır. Bu cephedeki sekizgen planlı çan kulesi, yanlardaki kulecikler ile kapı ve pencereleri sınırlayan üçgen alınlıklar kompozisyonun düşey etkisini güçlendiren unsurlar arasındadır (Şek. 8).

Şekil 7: Aziz Pasifiko Latin Kilisesi (URL-1). Şekil 8: Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi (URL-2).

Aynalıçeşme Avedaragan Amenasurp Yerrortutyun Ermeni Protestan Kilisesi (1904-1907) de Neo-Gotik üslubun etkisini yansıtan örnekler arasında yer almaktadır. Tek nefli bazilikal plana sahip olan yapı, iki katlı kâgir bir kütle olarak tasarlanmıştır. Batı cephesinde altta sivri kemerli vitraylı pencereler ile narteks bölümüne açılan ve üçgen alınlıkla sınırlanan sivri kemerli kapı yer almaktadır. Üstte ise ana giriş ekseninde konumlanan yuvarlak gül pencere ve galeri katına ışık veren yuvarlak pencere düzenlemeleri Neo-Gotik karakteri belirginleştirmektedir.

Taksim Ayia Triada Rum Ortodoks Kilisesi'nde (1867-1880) ise üslup katmanlaşmasının çok daha yoğun olduğu görülmektedir. Neo-Romanesk ve Neo-Gotik cephe düzenlemeleri, Bizans canlanması üslubunu yansıtan merkezi kubbe kurgusu ve Neo-Klasik ile Neo-Barok etkiler taşıyan çan kuleleri birlikte değerlendirildiğinde, yapı İstanbul'daki eklektik mimari üretimin seçkin örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Burada Neo-Gotik

öğeler Bizans referanslı merkezi mekân düzenine eklenilen bir cephe ve bezeme dili olarak işlev görmektedir. Haç kollarının üst kotta yükseltilerek yuvarlak kemerli alınlıklarla sonlandırılması ve bu alınlıkların merkezine yerleştirilen büyük ölçekli gül pencereler, üst kattaki yuvarlak kemerli pencereler ile çan kulelerindeki pencerelerin dolgu motifleri Neo-Gotik etkinin cephe düzlemindeki en görünür ifadeleri arasında sayılabilir (Şek. 9). Pencerelerdeki dolgu motifleri Çırağan Sarayı ve Valide Sultan Camii'nin pencere dolgularıyla benzerlik göstermektedir.

Şekil 9: *Ayia Triada Rum Kilisesi, batı cephe, 2010.*

Şekil 10:

Sveti Stefan Bulgar Kilisesi, genel görünüş (URL-3).

Kumkapı Ayia Panayia (Elpida) Rum Ortodoks Kilisesi'nde (1895) ise Neo-Gotik biçimler, Oryantalist, Neo-Barok ve Neo-Klasik unsurlarla birlikte değerlendirilerek yine seçmeci bir cephe dili oluşturulmuştur. Kapalı Yunan haçı plan şemasını koruyan yapının batı cephesinde büyük ölçekli yuvarlak kemer içine yerleştirilen üçlü kemer düzenlemesi ve bunun üzerinde konumlanan gül pencere kompozisyonu ile çan kulelerinde tekrarlanan çift kemer ve rozet pencereler, Gotik etkiyi güçlendiren başlıca öğeler arasında yer almaktadır.

Kumkapı Ayia Kiriaki Rum Ortodoks Kilisesi (1895) de geleneksel kapalı Yunan haçı planına sahip olup yapının mekânsal kurgusu, merkezi kubbe vurgusuyla Neo-Bizans geleneğine gönderme yaparken, cephe kompozisyonunda kullanılan çifte ve üç kemerli pencere açıklıkları, Neo-Gotik etkiyi belirginleştirmektedir. Özellikle haç kollarının cephelerinde görülen üçgen alınlıklarla sonlanan düzenlemeler ve bu alınlıkların merkezine yerleştirilen üç kemerli pencere uygulamaları, yapının düşey vurgusunu güçlendiren başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte cephe yüzeylerinde görülen yuvarlak kemerli açıklıklar ve sadeleştirilmiş duvar kurgusu, Neo-Klasik, geleneksel Neo-Bizans ve Osmanlı etkilerinin de kompozisyona dâhil olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Ayia Kiriaki Kilisesi'nde Neo-Gotik üslup, cephe estetiğini zenginleştiren ve yapının anıtsal etkisini artıran seçmeci bir biçim repertuarı olarak değerlendirilebilir.

Neo-Gotik'in Osmanlı mimarlık ortamındaki "ögesel" karakteri, teknolojik açıdan özgün bir örnek olan Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi'nde de izlenebilir. 1893-1896 yılları arasında dökme demirden prefabrik sistemle inşa edilen yapı, Latin haçı planlı, üç nefli ve transeptli bazilikal şemasıyla mekânsal açıdan Batı kilise geleneğine yaklaşıp da cephe kompozisyonunda Neo-Gotik'in sınırlı ve seçmeci bir kullanımına sahiptir. Uzun ve dar ikiz pencere açıklıkları ile bunların üzerinde yer alan yuvarlak gül pencereler Gotik referanslar taşımakla birlikte, söz konusu açıklıkları çevreleyen basık ya da yuvarlak kemerler Neo-Klasik ve Rönesans etkilerinin daha baskın olduğunu göstermektedir. Bu durum, Neo-Gotik'in burada da bütüncül bir yapısal ya da mekânsal sistem olarak değil, daha geniş bir eklektik kompozisyon içinde yer alan tamamlayıcı bir üslup bileşeni olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır (Şek. 10).

Arnavutköy Taksiarhis Rum Ortodoks Kilisesi (1896-1899) ise kapalı Yunan haçı planı ve merkezi kubbe kurgusunu korurken,

cephede düzenlemelerinde Neo-Bizans ve Neo-Gotik öğeleri birlikte kullanılması bakımından dikkat çekmektedir. Görece sade tutulmuş cephe yüzeylerinde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları, iç içe çift kemer ve üstte rozet motiflerinden oluşan Neo-Gotik vurgulu düzenlemelerle hareketlendirilmiştir. Benzer motiflerin giriş cephesinde baldaken formlu çan kulesinin kemerlerinde de tekrarlanması, Neo-Gotik biçim repertuarının seçmeci bir süreklilik içinde uygulandığını göstermektedir.

Fransız Katolik cemaatine ait Harbiye Notre Dame de Sion Fransız Lisesi Şapeli (1856) ile Kadıköy Notre Dame de l'Assomption Fransız Kilisesi (1859-1865) de Neo-Gotik etkinin mekânsal kurgu düzeyinde izlenebildiği yapılar arasında değerlendirilebilir. Her iki yapıda da iç mekân organizasyonunun yüksek oranlı bir mekân anlayışı doğrultusunda ele alınması, sivri kemerli açıklık düzenlemeleri ve çapraz tonoz sistemiyle desteklenen strüktürel kurgu, Gotik mimarinin karakteristik düşey yönelimini iç mekânda yeniden üretmeye yönelik bilinçli bir tasarım yaklaşımına işaret etmektedir. Bu bağlamda söz konusu örnekler, Neo-Gotik üslubun yalnızca cephe bezemesiyle sınırlı kalmayıp, çok sınırlı da olsa mekânsal deneyimi biçimlendiren bir ifade aracı olarak da kullanılabilirliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Islahat Fermanı (1856) sonrasında gayrimüslim cemaatlerin ibadet yapılarında çan kulesi inşa etme ya da mevcut yapılara çan kulesi ekleme imkânının genişlemesiyle birlikte (Karaca, 2008, s. 632), daha erken tarihlerde inşa edilmiş kiliselerin mimari kompozisyonlarında dikkat çekici değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreçte, Tanzimat öncesine tarihlenen bazı kiliselere sonradan eklenen çan kulelerinin çoğu zaman Neo-Gotik biçim repertuarı doğrultusunda tasarlandığı görülmektedir. Samatya Ayia Konstantinos ve Eleni Rum Ortodoks Kilisesi (4. yy; 1805), Samatya Ayia Mina Rum Ortodoks Kilisesi (4. yy; 1833), Ayakapı Ayia

Nikolaos Rum Ortodoks Kilisesi (16. yy; 1837), Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi (1837) ile Ortaköy Ayia Fokas Rum Ortodoks Kilisesi (1856) bu bağlamda anılabilecek örnekler arasındadır. Söz konusu yapılara eklenen Neo-Gotik çan kuleleri, sivri kemerli açıklıklar, ince ve yükseltilmiş kütle oranları ile rozet benzeri dolgu motifleri aracılığıyla düşey vurguyu belirginleştirmekte; böylece hem ibadet yapısının silüetine yeni bir anıtsallık katmakta hem de dönemin seçmeci üslup anlayışının cephe düzlemindeki temsili ifadelerinden biri hâline gelmektedir.

Neo-Gotik Öğelerin Cami ve Sivil Mimarisinde Eklektik Kullanımı

Neo-Gotik üslup, Osmanlı mimarlığında kilise mimarisinin yanı sıra cami, saray, han ve konut gibi yapı türlerinde de izlenebilmektedir. Bu yapılarda Neo-Gotik daha çok ayrıntı ve yüzey düzleminde, özellikle pencere açıklıkları, kemer düzenlemeleri, rozetler ve minare şerefeleri gibi öğeler aracılığıyla görünürlük kazanmıştır. Bu durum, Neo-Gotik'in Osmanlı bağlamında yapısal değil, temsili ve dekoratif bir referans olarak işlediğini göstermektedir.

Cami mimarisinde Neo-Gotik mimarinin tek başına uygulandığı bir örnek bulunmamaktadır. Bunun nedeni Gotik'in tarihsel olarak Hıristiyan mimarlık geleneğiyle ilişkilendirilmiş olmasıdır. Müslüman bir imparatorlukta cami mimarisinin yerleşik plan tipolojisi ve sembolik çerçevesi korunmuştur. Neo-Gotik formlar, Osmanlı, Neo-Klasik, Neo-Bizans, Neo-Barok ve Oryantalist üsluplarla iç içe geçmiştir.

Bu seçmeci yaklaşımın tek bir yapı üzerinde nasıl katmanlaştığını gösteren en çarpıcı örneklerden biri Fatih'teki Aksaray Valide Camii'dir. 1869-1871 yılları arasında Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından, Ermeni mimarlar Sarkis Balyan ve Agop Balyan'a yaptırılan yapı, plan

şeması bakımından bütünüyle Osmanlı geleneğine bağlıdır. Tek mekânlı, kare planlı harim, kuzeyde son cemaat yeri, köşelerde hünkâr mahfilleri ve eksende öne taşkın giriş düzenlemesi, klasik Osmanlı cami tipolojisinin devam ettiğini göstermektedir (Açıkyıldız, 1997, s. 72-73).

Buna karşılık cephe tasarımı ve bezeme repertuarı, farklı üslupların bilinçli biçimde bir araya getirildiği eklektik bir kompozisyon sergiler (Şek. 11). Üçgen alınlıklar, köşe kuleleri ve soğan kubbeler Oryantalist bir yüzey kurgusu oluştururken, harim ve kubbe kasnağındaki sivri kemerli pencere açıklıkları ile kemer içlerindeki rozetli dolgu motifleri Neo-Gotik referansları açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle yonca ve yıldız motiflerinin birlikte kullanılması, geleneksel Osmanlı sembolik repertuarı ile Neo-Gotik bezeme anlayışının sentezlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu sentez, yapının mekânsal organizasyonunu dönüştüren bir müdahale değil, cephe ve açıklık tasarımında düşeyliği vurgulayan görsel bir strateji olarak işlev görmektedir. Kemer ve pencere oranlarının yarattığı yükselme etkisi, yapıya Neo-Gotik bir algı kazandırmakta; ancak bu etki, strüktürel bir Gotik mantıktan ziyade yüzeysel bir kompozisyon tercihi olarak kalmaktadır (Açıkyıldız, 1997, s. 76-77). Dolayısıyla Aksaray Valide Camii, Osmanlı Neo-Gotik'inin bağımsız bir üslup kimliği üretmekten çok, 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığının seçmeci ve temsil odaklı estetik anlayışı içinde işlev gördüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Şekil 11: Pertevniyal Valide Sultan Camii, (URL-4). Şekil 12: Yıldız Hamidiye Camii, genel görünüş, 2010.

Benzer bir üslup tercihi Yıldız Hamidiye Camii'nde de izlenmektedir. II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından 1885-1886 yıllarında Beşiktaş'ta, Yıldız Sarayı yakınında mimar Nikoğos Balyan'a inşa ettirilen yapı, plan düzeyinde geleneksel Osmanlı cami tipolojisini sürdürmekle birlikte, cephe ve açıklık düzenlemelerinde Neo-Gotik referansları belirgin biçimde kullanmaktadır. Harim, kubbe kasnağı ve giriş mekânındaki pencere açıklıklarının tamamı sivri kemerli olarak tasarlanmıştır. Bu kemerler iç içe kurgulanmış profiller, madalyon düzenlemeleri ve sekiz yapraklı yonca motifleriyle zenginleştirilmiştir (Açıkyıldız, 1997, s. 88) (Şek. 12-13). Bu kompozisyon, Neo-Gotik bezemenin yalnızca bir motif aktarımı değil, düşey vurguyu artıran bilinçli bir cephe stratejisi olarak ele alındığını göstermektedir.

Bununla birlikte yapı, plan şeması açısından Osmanlı geleneğini devam ettirmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı harim, doğu ve batıda hünkâr mahfilleri, kuzeyde sınırlı ölçekte bir son cemaat yeri ve yine kuzeyde hünkâr mahfiline bitişik minare düzenlemesiyle 19. yüzyıl Osmanlı cami tipolojisinin devamı niteliğindedir (Açıkyıldız, 1997, s. 84). Cephe düzenlemesinde ise Neo-Gotik ve Oryantalist üslup iç içe kullanılmıştır (Çolak Boncukçu, 2019, s. 95). Cephe kurgusunda ana vurgu kuzey giriş cephesinde yoğunlaştırılmıştır. Sivri kemerli

pencere açıklıkları ve üçgen alınlık düzenlemeleri aracılığıyla oluşturulan düşey kompozisyon, yapıya Neo-Gotik mimarinin karakteristik yükselme etkisini kazandırmaktadır. Bu düşeylik, yalnızca dış cephede değil, iç mekânda da kemer ve pencere oranlarıyla desteklenerek süreklilik göstermektedir (Açıkyıldız, 1997, s. 88). Ancak söz konusu düşey vurgu, Avrupa'daki Gotik yapılarda görülen yapısal sistemle ilişkili bir yükselme idealinden ziyade, yüzeysel ve dekoratif bir yorum olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 13: Yıldız Hamidiye Camii, pencere detayı. Şekil 14: Çırağan Sarayı, genel görünüş, 2010.

Neo-Gotik üslubun geç Osmanlı mimarlığındaki konumu, büyük ölçüde “ögesel kullanım” niteliği üzerinden tanımlanabilir. Bu bağlamda söz konusu üslup, çoğu yapıda plan tipolojisini, strüktürel sistemi ya da mekânsal organizasyonu dönüştüren kurucu bir tasarım ilkesi olmaktan ziyade, cephe kompozisyonunu zenginleştiren ve özellikle düşey etkiyi güçlendiren estetik bir repertuar olarak benimsenmiştir. Saray mimarisinde bu durumun belirgin örneklerinden biri Çırağan Sarayı'dır. Sultan Abdülaziz tarafından Sarkis Balyan'a 1869-1872 yılları arasında inşa ettirilen yapı, kuzey-güney doğrultusunda gelişen dikdörtgen planlı kütesi ve yatay etkili genel kompozisyonuna rağmen, cephe

düzenlemelerinde kullanılan yuvarlak kemerli ve dikdörtgen pencere açıklıklarındaki çok katmanlı dolgu motifleri ve rozet bezemeleri aracılığıyla Neo-Gotik'in ayrıntı ölçeğindeki etkisini yansıtmaktadır (Şek. 14).

Neo-Gotik üslup diğer yapılarda ise daha da sınırlı fakat dikkat çekici müdahalelerle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle minare şerefeleri ve bazı iç mekân elemanları, Neo-Gotik repertuarın uygulandığı alanlar olmuştur. Sivri kemerli ve üç dilimli kemer düzenlemeleri, rozet ve yonca motifleriyle zenginleştirilmiş şerife kompozisyonları bu yaklaşımın tipik örnekleridir. Küçük Mecidiye (1848), Sa'dabad (1862) ve Hacı Küçük (1872) camilerinin minare şerefelerinde görülen kemer kuruluşları Neo-Gotik karakter taşımaktadır. Hoca Paşa Camii'nin (1863) ahşap minberinde sivri kemer içine alınmış üç dilimli kemer düzenlemesi; Zühdü Paşa Camii'nde (1883) harim ve son cemaat yeri duvarlarındaki sivri kemerli pencere açıklıkları; Osman Reis Camii'nde (1903/04) tüm pencere kemerleri ve kuzey cephedeki giriş açıklığı Neo-Gotik formlarla biçimlendirilmiştir. Osman Reis Camii'nde ayrıca örtü sisteminde kullanılan çapraz tonoz ve güney cepheyi dolaşan yüzeysel niş dizileri de Gotik referansları çağrıştırmaktadır. Bununla birlikte bu uygulamalar, plan ve strüktür düzeyinde bir dönüşümden ziyade, üslubun seçmeci bir biçimde ayrıntı ölçeğinde eklemelendiğini göstermektedir (Açıkyıldız, 1995).

Sivil mimaride de benzer bir durum söz konusudur. Şişli Kaymakamlık Binası olarak kullanılan konut cephesindeki sivri kemerli ikiz pencere düzenlemeleri ve giriş açıklığı; Karaköy'de bulunan Nordstern Hanı (Dilber Hanı) (1889) cephesinde Neo-Klasik ve Neo-Rönesans formlarla birlikte kullanılan sivri kemer kuruluşları (Aktemur, 2025, s. 522-523); Heybeliada'daki Yordanaki Köşkü'nde görülen Neo-Gotik çağrışımlı pencere düzenlemeleri (Kaya ve Öncel, 2022, s. 127-128), bu üslubun sivil mimaride de

bağımsız bir sistem kurmaksızın, eklektik bir yüzey dili olarak kullanıldığını göstermektedir.

Ele alınan örnekler bütüncül olarak değerlendirildiğinde, İstanbul'daki Neo-Gotik ögeli yapıların söz konusu üslubun Osmanlı mimarlık ortamında genellikle bağımsız ve kurucu bir tasarım sistemi hâline dönüşmediği görülmektedir. Kırım Kilisesi ve Aziz Antuan Kilisesi gibi sınırlı sayıdaki istisnai örnekler dışında, kilise mimarisinde dahi Neo-Gotik çoğu kez plan tipolojisini ve mekânsal organizasyonu belirleyen temel bir ilke olarak değil, cephe kompozisyonunu zenginleştiren ve düşey vurguyu güçlendiren seçmeci bir biçim repertuarı olarak uygulanmıştır. Bu yaklaşım, cami ve sivil mimarlık örneklerinde daha da belirginleşmekte, üslubun çoğunlukla pencere düzenlemeleri, minare şerefeleri ya da yüzeyel bezeme ögeleri aracılığıyla temsili bir estetik katman olarak eklemlendiği anlaşılmaktadır.

Bu durum, Osmanlı Neo-Gotik yorumunun Avrupa'daki tarihselci Gotik canlanmadan temel bir noktada ayrıldığını göstermektedir. Avrupa bağlamında Neo-Gotik, plan, strüktür ve mekânsal kurgu düzeyinde bütüncül bir mimari sistem olarak benimsenirken, Osmanlı mimarlığında çoğu zaman Neo-Klasik, Neo-Bizans, Neo-Barok Oryantalist ve geleneksel Osmanlı biçimleriyle birlikte var olan, eklektik bir üslup bileşeni niteliği taşımıştır. Dolayısıyla Osmanlı Neo-Gotiği, mekânsal dönüşüm yaratan kurucu bir tasarım yaklaşımından ziyade, modernleşme sürecinin estetik çoğulluğunu görünür kılan, temsil ve üslupsal çeşitlilik bağlamında anlam kazanan tamamlayıcı bir ifade katmanı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Neo-Gotik üslubun Avrupa'daki tarihsel gelişimini ve bu üslubun 19. yüzyıl Osmanlı mimarlık ortamındaki yansımalarını karşılaştırmalı bir çerçevede ele almıştır. Avrupa'da

Neo-Gotik, Romantizm, tarihçilik ve milliyetçilik akımlarıyla beslenen, Ortaçağ'a yönelişi ideolojik ve kültürel bir referans noktası hâline getiren tarihselci bir mimarlık dili olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle İngiltere başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde Neo-Gotik, yalnızca biçimsel bir tercih değil, aynı zamanda ulusal kimliğin, dini değerlerin ve tarihsel süreklilik fikrinin mimari düzlemde temsil aracı olmuştur. Bu bağlamda kilise, parlamento, belediye binası, üniversite binası, konut ve tren istasyonu gibi çok farklı yapı türlerinde bütüncül bir tasarım anlayışıyla uygulanmış; plan, kütle, cephe ve iç mekân tasarımı Neo-Gotik estetik doğrultusunda kurgulanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 19. yüzyıl, Batılılaşma ve modernleşme politikalarının mimarlık alanında kurumsal, teknik ve estetik dönüşümleri beraberinde getirdiği bir dönemdir. Tanzimat sonrasında gerçekleştirilen idari reformlar, Ebniye Nizamnameleri ve yeni kurumsal yapılanmalar, mimarlık üretimini daha sistemli ve denetimli bir çerçeveye taşımış; yabancı, gayrimüslim ve Levanten mimarların etkinliği, üslup çeşitliliğini artırmıştır. Bu ortamda Neo-Klasik, Neo-Barok, Oryantalist, Art Nouveau ve Neo-Gotik gibi Batı kökenli üsluplar, Neo-Bizans ve Osmanlı formlarıyla bir arada ve seçmeci bir anlayışla kullanılmıştır.

Bu seçmeci mimarlık ortamında Neo-Gotik üslup, özellikle Kırım Kilisesi ve Aziz Antuan Kilisesi gibi kilise mimarisinde mekânsal organizasyon ve taşıyıcı sistem düzeyinde görece bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bununla birlikte genel eğilim, söz konusu üslubun diğer tarihselci akımlarla birlikte seçmeci bir biçimde uygulanması yönündedir. Bu durum, cephelerde farklı üslup katmanlarının bir arada okunabildiği çok katmanlı ve eklektik bir ifade dilinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Benzer biçimde cami ve sivil mimarlık örneklerinde de Neo-Gotik etkilerin pencere düzenlemeleri, minare şerefeleri ya da

yüzeysel bezeme unsurları aracılığıyla sınırlı ölçekte temsil edildiği görülmektedir. Dolayısıyla Neo-Gotik üslup, Osmanlı mimarlık ortamında bağımsız ve belirleyici bir estetik sistemden ziyade, modernleşme sürecinin simgesel ve görsel repertuvarına eklenen tamamlayıcı bir ifade biçimi olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Bu bağlamda “Osmanlı Neo-Gotiği”, Avrupa’daki tarihselci ve ideolojik arka planın doğrudan bir yansıması olarak değil, Batı kökenli bir üslup dilinin Osmanlı mimarlık geleneği, yerel ustalık pratikleri ve modernleşme sürecinin temsili gereksinimleri doğrultusunda seçmecî biçimde yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkan ve farklı yapı türlerine uyarlanabilen esnek bir estetik repertuvar olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Açıkıldız, B. (1997). *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığı'nda Neo-Gotik Üslup* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ahi, B. K. N. (2022). *Sveti Stefan Kilisesi'nin Kentsel Koruma İlkeleri Bağlamında İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

Aktemur, A. M. (2025). Karaköy'de Neorönesans Üslubunda İnşa Edilmiş Bir İş Hanı: Nordstern Han (Dilber Han). *Kesit Akademi Dergisi*, 11(45), 518-528.

Aleksandru, E. (1996). 19. Yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Kiliseleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Atıcı, E., İnceoğlu, M. (2020). The Legibility of Saint Anthony Church from an Architectural Perspective. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35(3), 1499-1508.

Basina, N. I., Yu Rybalka, A., Popova, S. L. (2019). Gothic and neo-gothic in the architecture of modern European Cities. *Materials Science and Engineering*, 698, 033038, 1-7.

Batur, A. (1985). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 1038-1067.

Bulduk, Z. U. (1978). *XIX. Yüzyılda Batılılaşma ve İstanbul'da Cami Mimarisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Clark, K. (1929). *The Gothic Revival: An Essay in the History of Taste*. New York: Charles Scribner's Sons.

Claudon, F. (1994). *Romantizm Sanat Ansiklopedisi*. Ö. İnce, İ. Usmanbaş (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çelik, Z. (1996). *19. Yüzyıl'da Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çolak Boncukçu, S. (2019). *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Oryantalizm'in Benimsenmesinde Gotik Etki: Gotik Üslubun İslamı Kökenlerine Değın Söylemler ve Sonuçları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet University, İstanbul.

De Bievre, D. (2018). Trade, Political Coalitions and Neo-Gothic Architecture. *European Review*, 27(2), 175-186.

Denel, S. (1982). *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değışim ve Nedenleri*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

Duggett, T. (2016). Gothic Forms of Time: Architecture, Romanticism, Medievalism. *Romantic Gothic. An Edinburgh Companion* (pp. 339-360). Wright, A., Townshend, D. (ed.). Edinburgh: Edinburgh University, Press.

Eren, İ. (2019). *Sveti Stefan Kilisesi'nin Ayrı İşlevler İçin Akustik Açıdan Değıerlendirilmesi ve İyileştirme Önerisi Getirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Gombrich, E. H. (10986). *Sanatın Öyküsü*. B. Cömert (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kaya, Ç., Öncel, F. (2022). Heybeliada'da Köşk Mimarisi Gelişimi Kapsamında Nikolaidis (Horozoğlu) Köşkü'nün Fiziksel Bozulma Sorunları ve Önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 121-146.

Klein, B. (1999). The Beginning of Gothic Architecture in France and its Neighbors. *The Art of Gothic. Architecture, Sculpture, Painting*. Toman, R. (ed.) (pp. 28-115). Köln: Könemann.

Hauser, A. (1984). *Sanatın Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Karaca, Z. (2008). *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri*. İstanbul: YKY.

Özcan, Ö. (2022). *İstanbul Ermeni Kiliseleri Mimarisi ve Koruma Sorunları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.

Özgül, Y. (2011). 19. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Değişen Kent Yönetim Mekanizmaları. *Sigma*, 3, 283-289.

Roth, L. M. (2017). *Mimarlığın Öyküsü*. Trans. E. Akça. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Sezer Sevinç, E. (1997). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'da Latin Katolik Yapıları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.

Sönmez Pulat, E. (2020). *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlık Ortamında Rum Ortodoks Kiliselerinin Yapım ve Onarım Süreçleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Şebin Aşık, E. (2015). *Dolapdere Semti ve Evangelistria Rum Ortodoks Kilisesi Koruma Önerileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Tekeli, İ. (1992). Nineteenth Century Transformation of İstanbul Metropolitan Area. *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*. P. Dumont, P., Georgeon, F. (ed.) (pp. 33-45). Paris: L'Harmattan.

Tuğlacı, P. (1993). *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesinin Rolü*. İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi.

Wilson, C. (2004). *The Gothic Cathedral. The Architecture of the Great Church 1130-1530*. New York: Thames & Hudson.

Yenişehirlioğlu, F. (1993). Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi. *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*. Z. Rona (ed.) (s. 57-68). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

URL-1,

https://latinkatolikkilisesiistanbul.com/kiliselerimiz/istanbul/buyuk_ada-aziz-pasifico-kilisesi/

URL-2,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Armenian_Evangelical_church_of_Gedik-Pasha.jpg

URL-3, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Stefan_Kilisesi

URL-4,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Pertevniyal_Valide_Sultan_Camii

AĞA HAN MİMARLIK ÖDÜLÜ VE KURAMSAL ARKA PLANI

TÜRKAN UZUN⁵

Giriş

“Ağa Han”, aslında İran Kaçar hükümdarlarının saraylarında asalet sahibi kimselere verilen bir şeref unvanıdır. Ödül, Nizârî-İsmâiliyye'nin 49. imamı olan Aga Khan IV (Ağa Han Kerîm el-Hüseynî) tarafından 1977 yılında kurulmuştur. Kuruluş amacı, Müslüman toplumların bulunduğu bölgelerde mimarlığın kalitesini, yerellik, kültür ve çevresel duyarlılık gibi boyutları gözeterek yükseltmektir. Özellikle modern mimaride yerel geleneklerin ve kültürel özgünlüklerin yok olmaması, mimari kalite ile toplumların fiziksel, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenir. Ödül üç yılda bir verilir; yani her döngü (cycle) üç senelik bir dönemi kapsar. Odak noktası yalnızca güzel bina tasarımı değil; projelerin işlevselliği, toplumsal dönüşüm, iklimle uyumluluk, sürdürülebilirlik, kültürel diyalog, yerel halkla iş birliği gibi sosyal & kültürel boyutlar da önemlidir. Ayrıca ödül sadece mimarları değil projede yer alan bütün paydaşları: işverenleri, ustaları, mühendisleri,

---

⁵ Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0000-0002-3306-0101

yerel halkı da ödül kapsamına alır. Türk mimarlardan Sedad Hakki Eldem ve 2 kez Turgut Cansever bu ödülü almaya hak kazanmıştır. Ödüle Türkiye, Mısır, İran, Pakistan, Çin, Bangladeş, Yemen gibi ülkelerden katılım sağlanmaktadır.

Her ödül döngüsünde önce aday projeler toplanır, daha sonra kısa listeye alınan projeler sahada incelenir. Jüri bu saha incelemeleri ve proje sunumlarını değerlendirerek kazananları seçer. Ödülün toplam para ödülü mevcuttur; son döngüde bu miktar 1 milyon dolar (USD) olarak belirtilmiştir.

Ağa Han Mimarlık Ödülleri'nin 16. döneminde kazanan projeler açıklandı. Ödül'ün jürisi, kısa listeye giren projeleri yerinde inceleyerek kazanan 7 projeyi belirledi. Ödül kazanan projelerin tasarımcıları, mimarlığın çoğulculuk, toplumsal dayanıklılık, toplumsal dönüşüm, kültürel diyalog ve iklime duyarlı tasarım için bir katalizör görevi görme kapasitesini araştırıyor. Kazananlar, mimarlık alanındaki en büyük ödüllerden biri olan 1 milyon dolarlık ödülü paylaşacaklar. Ödül töreni Kırgız Cumhuriyeti'in başkenti Bişkek'te yapılması planlandı. Törende sadece mimarlar değil, belediyeler, işverenler, yapı ustaları da ödüllendirilecek.

- Bangladeş - Marina Tabassum Architects imzası taşıyan Khudi Bari
- Filistin - AAU Anastas tarafından Bethlehem'de tasarlanan Wonder Cabinet
- Çin - Zhang Pengju tarafından tasarlanan Batı Wusutu Köyü Toplum Merkezi
- Mısır - Takween Entegre Toplum Kalkınma Kurumu tarafından yürütülen Tarihi Esna'nın Yeniden Canlandırılması Projesi,
- İran - ZAV Architects / Mohamadreza Ghodousi tarafından Hürmüz Adası'nda inşa edilen Majara Kompleksi ve Topluluk Yeniden Geliştirme Projesi

- İnan - KA Architecture Studio tarafından Tahran'da tasarlanan Jahad Metro Plaza
- Pakistan - DB Studios / Mohammad Saifullah Siddiqui tarafından tasarlanan Vision Pakistan.

2025 Ağa Han Mimarlık Ödülü Kazananlarından: Aau Anastas

2025 yılında AAU Anastas (Elias ve Yousef Anastas), Filistin'deki "Wonder Cabinet" projesiyle dünyanın en prestijli mimarlık ödülllerinden biri olan Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü kazanmıştır (Görsel 1). Bu ödül, yalnızca estetik ve teknik mükemmelliği değil, aynı zamanda kültürel kimliğe, yerel üretime ve toplumsal etkiye verdiği önemle de dikkat çeker.

Wonder Cabinet, yerel zanaatkârların katkısıyla inşa edilen; üretim atölyeleri, tasarım stüdyoları, radyo istasyonu ve kültürel mekânlardan oluşan çok işlevli bir yapıdır. Proje, modern mimarlık ile geleneksel Filistin taş işçiliği arasındaki kontrastı zarif bir şekilde ortaya koyar. Jüri, yapıyı "kültürel direnişin mimari bir sembolü ve çağdaş Filistin kimliğinin özgün bir ifadesi" olarak tanımlamıştır. Bu başarı, sadece bir mimari ödül değil, aynı zamanda Filistin'in kültürel dayanıklılığının bir ifadesidir (Şekil 1).

Şekil 1 Wonder Cabinet / AAU ANASTAS [1].

Elias ve Yousef Anastas (Görsel 2), kültürel miras ile modernliği mimari tasarımlarında harmanlamalarıyla tanınan önde gelen Filistinli mimarlardır. Kontrast (mimari karşıtlık) ilkesini, biçimlerin, malzemelerin ve ışığın yenilikçi bir şekilde birleştiği ayırt edici bir mimari kimlik yaratmak için temel unsur olarak kullanırlar.

Elias Anastas, Filistin'in Ramallah şehrinde doğdu. Sanat ve mimarlığa olan ilgisi, kültürel açıdan zengin bir ortamda büyümesiyle şekillendi. Açık Kudüs Üniversitesi'nden mimarlık lisans derecesi aldıktan sonra, Fransa'daki Paris-Val de Seine Mimarlık Okulu'nda yüksek lisansını tamamladı. Elias, mirası modern tekniklerle harmanlamaya odaklanan yaratıcı bir vizyona sahip olup, sürdürülebilirliğe özel önem verir.

Yousef Anastas, Elias'ın kardeşi ve iş ortağıdır. O da Ramallah'ta doğup aynı kültürel zengin ortamda büyüdü. Mimarlık eğitimini Açık Kudüs Üniversitesi'nde aldıktan sonra, tıpkı kardeşi gibi Paris'te yüksek lisans yaptı. Yousef, çalışmalarında işlevselliğe ve malzeme kullanımındaki yenilikçiliğe odaklanırken, miras duygusunu korumaktadır.

Mimarlık Yüksek Lisansı Fransa, Paris-Val de Seine Mimarlık Okulu (École d'architecture de Paris-Val de Seine) Paris'teki eğitimleri sırasında, mimari tasarım ve bina sürdürülebilirliğinde en son tekniklerle tanıştılar ve bu deneyim mesleki felsefelerini büyük ölçüde etkiledi(Şekil 2).

Şekil 2 Elias ve Yousef Anastas [2]

AAU Anastas, Filistinli iki kardeş, Elias ve Yousef Anastas tarafından 2012 yılında kurulmuştur. Merkezi Beytüllahim’de (Bethlehem) olup, Paris’te de ofisleri bulunmaktadır. Mimarlıkta geleneksel Filistin taş işçiliğini modern tasarım ve üretim teknikleriyle birleştirmeyi amaçlarlar (Şekil 3).

Modernlik ile tarih mirası birleştirmeye odaklanırlar, yerel sürdürülebilir malzemeler kullanırlar ve estetik ile fonksiyonelliği dengeleyen mekanlar tasarlarlar. Kontrast ilkesi tasarımlarında belirgin bir şekilde yer alır. Çalışmaları, her proje eski ve yeninin bir diyalog içinde olmasını amaçlar; böylece hem aidiyet hem de yenilik hissi yansıtılır.

Projelerinde kontrast, taş gibi geleneksel malzemelerin cam ve modern metallere birleşiminde görülür. Ayrıca, kıvrımlı formlar ile düz yapılar arasındaki kontrast ve ışık-gölge kullanımıyla canlı ve değişken mekanlar yaratırlar. Bu uygulama, miras ve modernliği bir araya getiren benzersiz bir mimari deneyim oluşturur (Şekil 3)

Şekil 3 Amoud [3]

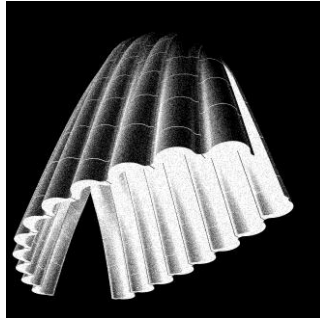
Projelerinde kullandıkları teknikleri:

Taş Kesme Teknikleri ve Kullanılan Yazılımlar

➤ Geleneksel ve Dijital Üretim Birleşimi

- Geleneksel Taş Kesimi: Yerel taş ustaları, taşları elle keserek detaylı işçilik sağlarlar.
- Dijital Üretim: Bilgisayar destekli tasarım (CAD) ve robotik kesim makineleri kullanılarak taşlar hassasiyetle kesilir.

Şekil 4 Tiamat Installation [4]

Kullanılan Yazılımlar

- Rhino: Serbest form yüzeylerin ve karmaşık geometrilerin tasarımı için kullanılır.
- Grasshopper: Rhino ile entegre olarak parametrik tasarım ve algoritmik modelleme için kullanılır.
- AutoCAD: Teknik çizimler ve detaylar için kullanılır.
- Fusion 360: CNC makineleri için G-kodu üretimi ve taş kesim süreçlerinin simülasyonu için kullanılır.

Ana Projeler Listesi

- Stone Matters — Eriha, Filistin
- While We Wait — Kerimsan Vadisi, Filistin
- The Wonder Cabinet — Beytüllahim, Filistin
- National Conservatory — Beytüllahim, Filistin
- Qamt — Uluslararası sergilerde (Design Doha, Venedik)
- Tiamat — Doha, Katar
- House of Many Faces — Filistin
- Museum of the Palestinian People — Amerika Birleşik Devletleri (Washington DC)
- The Flat Vault - Kudüs, Filistin
- Toulkarem Courthouse — Tulkerem, Filistin.

Şekil 5 Toulkarem Courthouse / AAU ANASTAS [5]

Stone Matters — Eriha, Filistin

Yapım Yılı: 2019

Açıklama: Geleneksel stereotomi taş işçiliği teknikleri ile dijital yöntemlerin birleştiği deneysel bir taş kubbe projesidir (Şekil 6). Filistin taşını yapısal bir unsur olarak yeniden keşfediyor.

Şekil 6 Stone Matters [6]

While We Wait — Kerimsan Vadisi, Filistin

Yapım Yılı: 2017

Açıklama: 592 adet lokal taş parçasından oluşan interaktif bir taş enstalasyon (**Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**). İnsan, doğa ve siyasi durum arasında görsel ve kültürel bir diyalog kuruyor.

Şekil7 While We Wait [7]

The Wonder Cabinet — Beytullahim, Filistin

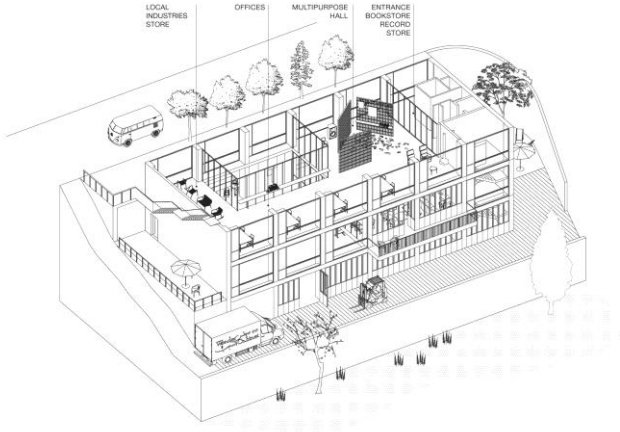
Yapım Yılı: 2023

Açıklama: Beton ve taşın kontrastıyla zenginleştirilmiş kültürel bir Merkez (Şekil 8 ve Görsel 9). Konik ışık delikleri ve detaylı taş işçiliği dikkat çekiyor.

Şekil 8 Wonder Cabinet [8]

Şekil 9 Isometric Ground Floor [9]

National Conservatory — Beytullahim, Filistin

Yapım Yılı: 2012

Açıklama: Geleneksel Filistin avlularından esinlenen müzik ve kültür merkezi (Şekil 10). Eğitim ve performans alanları içeriyor.

Şekil 10 National Conservatory [10]

Qamt — Uluslararası Sergiler (Design Doha, Venedik)

Yapım Yılı: 2019

Açıklama: Geleneksel stereotomi taş işçiliğini yansıtan, dijital ve el işçiliğinin birleştiği dairesel bir taş enstalasyon (**Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**).

Şekil 11 Qamt [11]

Tiamat — Doha, Katar

Yapım Yılı: 2024

Açıklama: Gotik mimari ve doğal arazi şekillerinden esinlenen taş enstalasyon (Şekil 1). Modern tekniklerle yaratılmış.

Şekil 1. Tiamat [12]

Museum of the Palestinian People — Washington DC, ABD

Yapım Yılı: 2016

Açıklama: Filistin halkının tarihini ve kültürünü yansıtan müze (Şekil 2). Mimari olarak anlatıyı güçlendiriyor.

Şekil 2. Museum of the Palestinian People [13]

The flat stone vault- Kudüs, Filistin

Yapım Yılı: 2018

Açıklama: AAU ANASTAS'ın Flat Vault projesi, kültürel ve toplumsal etkinlikler için tasarlanmış çağdaş bir mekandır (Şekil Şekil 3).

Şekil 3. The flat stone vault [14]

Toulkarem Courthouse — Tulkerem, Filistin

Yapım Yılı: 2016

Açıklama: Modern bir adliye binası (Şekil 4). Yerel taş ve beton kullanımı ile hacimsel kontrast yaratıyor.

Şekil 4. Toulkarem Courthouse [15]

Elias & Yousef Anastas Ödülleri Listesi:

Wonder Cabinet:

- Yer: Bethlehem, Filistin
- Yıl: 2025
- Ödül: Aga Khan Mimarlık Ödülü 2025
- Açıklama: Atölyeler, tasarım stüdyoları, radyo istasyonu ve kültürel alanları içeren çok işlevli, kar amacı gütmeyen bir bina. Kültürel üretim, direnişin bir aracı olarak öne çıkmaktadır.

Edward Said Ulusal Müzik Konservatuvarı :

- Yer: Bethlehem, Filistin

- Yıl: 2011
- Ödül: Ulusal yarışmada birinci ödül, 2007
- Açıklama: Stüdyonun ilk büyük projesi. Geleneksel Filistin mimarisi ile modern tasarımı birleştirir ve kamusal alan ile yerel malzemelerin kullanımına odaklanır.

Majous :

- Yer: Bethlehem, Filistin
- Yıl: 2020
- Ödül: Chicago Athenaeum “40 Under 40” listesi, 2014
- Açıklama: 18. yüzyıldan kalma tarihi bir yapının restorasyonu ve yeniden işlevlendirilmesi. Kültürel kimliğin korunması ve geleneksel yapı tekniklerinin kullanımı ön plandadır.

Tulkarm Adliyesi :

- Yer: Tulkarm, Filistin
- Yıl: 2021
- Ödül: Aga Khan Mimarlık Ödülü için aday, 2022
- Açıklama: Modern adalet hizmetleri sunan, işlev ve sembolizmi birleştiren bir adliye binası. Yerel taş ve detaylı mimari öğeler kullanılmaktadır.

All Purpose

- Yer: Venedik, İtalya
- Yıl: 2021
- Katılım: Venedik Mimarlık Bienali 2021
- Açıklama: Taşın çağdaş mimarideki rolünü yeniden düşündüren bir enstalasyon. Kùltürler arası etkileşim ve modern tasarım teknikleri vurgulanmaktadır.

AAU Anastas, Filistin mimarisinin özgünlüğünü ve modern tasarımı bir araya getirerek küresel mimarlık sahnesinde önemli bir yer edinmiştir. Kontrast kavramı, onların tasarımlarının anahtarıdır ve bu sayede hem yerel hem evrensel değerleri koruyup geliştirmektedirler.

Sonuç ve Öneriler

Elias ve Yousef Kardeşler tasarım ve uygulamalarında yerellik ana ekseninde başlayan ve güncel yapım tekniklerini kullanan bir üretim aşamasında mimari eserlerini tamamlamayı hedefleyen bir tasarım ekibidir. Tasarımlarını “yere ait” malzemeleri kullanarak öznelleştirmeyi başarmışlardır. Bunun yanı sıra mimari uygulamalarında yüksek yapım teknolojisini kullanırken insan ölçeğini aşmayan bir yaklaşımı esas alırlar. AAU Anastas ana felsefesi hümanist bir tasarım döngüsünde yerelden kopmadan yeniliğe fırsat veren bir felsefeye dayanır.

Kaynakça

[1] <https://www.archdaily.com/1031287/wonder-cabinet-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[2]<https://dutchartinstitute.eu/page/21501/elias-and-youssef-anastas-radio-al-hara> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[3]<https://ammandesignweek.com/media/news/material-investigations-adapting-stone-remnants-new-forms-and-configurations> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[4]<https://www.archdaily.com/1014432/tiamat-installation-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[5]<https://www.archdaily.com/city/tulkarm> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[6]<https://www.archdaily.com/870512/stone-matters-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[7]<https://www.dezeen.com/2017/09/19/while-we-wait-aau-anastas-stone-tower-va-museum-london-design-festival/> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[8]<https://www.archdaily.com/1031287/wonder-cabinet-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[9]<https://www.archdaily.com/1031287/wonder-cabinet-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[10] <https://www.archdaily.com/287379/national-conservatory-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[11]<https://www.archdaily.com/919955/qamt-installation-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[12]<https://www.archdaily.com/1014432/tiamat-installation-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[13]https://en.wikipedia.org/wiki/Museum_of_the_Palestinian_People (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[14]<https://www.archdaily.com/903127/the-flat-vault-aau-anastas> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

[15]<https://www.arkitera.com/proje/tulkarm-adliyesi/> (Erişim tarihi: 27.10.2025)

DİYARBAKIR GELENEKSEL EV PLANLARININ ENERJİ ETKİN TASARIM YAKLAŞIMI AÇISINDAN ANALİZİ

**F. DEMET AYKAL⁶
CAN TUNCAY AKIN⁷**

Giriş

Enerji-etkin mimari tasarım, çağdaş mimarlık söyleminde çoğunlukla yüksek performanslı yapı kabukları, sayısal simülasyon araçları ve gelişmiş mekanik sistemler üzerinden ele alınmaktadır. Günümüzde “enerji-etkin mimari” kavramı çoğunlukla; karmaşık cephe sistemleri, akıllı sensörler ve yüksek maliyetli mühendislik çözümleri ile ilişkilendirilmektedir. Oysa enerji tüketiminin büyük bölümünü belirleyen kararlar, tasarım sürecinin erken evrelerinde; yapı formu, plan organizasyonu, malzeme seçimi ve mekânsal hiyerarşi gibi temel mimari öğeler aracılığıyla şekillenmektedir. Bu bağlamda, tarihsel konut tipolojileri, enerji-etkinliğin yalnızca

---

⁶ Prof. Dr, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0000-0003-2424-0407

⁷ Prof. Dr, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0000-0001-9658-7712

teknolojik bir sorun değil, aynı zamanda mekânsal ve kültürel bir bilgi alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Geleneksel mimarlık, uzun yıllar boyunca yerel iklim koşulları, topoğrafya, malzeme olanakları ve kullanıcı alışkanlıkları doğrultusunda evrilmiş; bu süreçte deneme-yanılma yoluyla enerji tüketimini minimize eden pasif çözümler geliştirmiştir. Özellikle mekanik iklimlendirme sistemlerinin bulunmadığı dönemlerde inşa edilen konutlar, iç mekân konforunu sağlamak amacıyla güneş kontrolü, doğal havalandırma, termal kütle kullanımı ve mevsimsel mekân organizasyonu gibi stratejilere dayanmaktadır. Bu durum, geleneksel konut bilgisini günümüz sürdürülebilirlik tartışmaları açısından yeniden okunması gereken önemli bir referans haline getirmektedir

Bunun en güzel örneği mekanik soğutma sistemlerinin bulunmadığı dönemlerde, iç mekân ısı konforunun sağlanması bir tasarım tercihi olmaktan ziyade, yaşamın sürdürülebilirliği açısından zorunlu bir gereklilik olarak ele alınmasıdır. Hassan Fathy (1986) ve Victor Olgyay'ın (1963) çalışmalarında vurgulandığı üzere, geleneksel konut mimarisi, doğaya karşı mücadele eden bir yaklaşım benimsemek yerine; rüzgâr, gölgeleme ve toprak ısısı gibi doğal çevresel etmenleri pasif tasarım stratejileri aracılığıyla kendi lehine kullanmayı esas almaktadır.

Anadolu'nun sıcak-kurak iklim bölgelerinde gelişen geleneksel konutlar, özellikle pasif soğutma ve ısı depolama odaklı çözümleriyle dikkat çeker. Yüksek gündüz sıcaklıkları ve belirgin gece-gündüz ısı farkları, yapıların kalın duvarlar, sınırlı dış açıklıklar ve içe dönük plan şemalarıyla tasarlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu mimari yaklaşım, günümüzde enerji-etkin tasarım literatüründe vurgulanan “termal kütle”, “mikroklima oluşturma” ve “adaptif konfor” kavramlarıyla doğrudan örtüşmektedir (Givoni, 1998).

Diyarbakır gibi yaz aylarında yüksek sıcaklıkların, kış aylarında ise sert karasal iklim koşullarının hâkim olduğu bölgelerde, iklimle uyumlu geleneksel konut stratejileri üç temel ilke üzerine temellenmektedir. Bunlardan ilki, termal atalet (ısı kütlesi) olup, yapının gündüz depoladığı ısıyı gecikmeli olarak iç mekâna iletme ya da dış ortamdan yalıtılarak ısı denge sağlanmasına olanak tanımaktadır (Givoni, 1998).

İkinci ilke olan mikroklima oluşturma, yapı bünyesinde dış çevrenin aşırı sıcak koşullarından görece bağımsız, daha serin ve nemli iç mekânlar yaratmayı hedeflemekte; avlu, gölgeleme elemanları ve su ögeleri gibi pasif tasarım araçlarıyla desteklenmektedir (Fathy, 1986).

Üçüncü ilke ise adaptif konfor yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, kullanıcıların günün farklı saatlerine ve mevsimsel değişimlere bağlı olarak yapı içindeki mekânlar arasında yer değiştirmeleri yoluyla ısı konforu sağlamalarını esas almaktadır; mekânsal esnekliği konforun temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Diyarbakır konut mimarisinde de;

- İklimle uyumlu plan organizasyonu,
- Yüksek termal kütleye sahip yerel bazalt taşının yoğun kullanımı,
- Avlu merkezli ve içe dönük yaşam kurgusu,
- Mevsimsel kullanıma olanak tanıyan mekânsal esneklik

gibi özellikleriyle, enerji-etkin tasarımın temel ilkelerini teknolojiye başvurmadan karşılayan örnekler arasında yer almaktadır. Avlu, eyvan ve yarı açık mekânların birlikte kullanıldığı bu evler, hem güneş ışınımını kontrol etmekte hem de doğal havalandırma yoluyla iç mekân sıcaklıklarını dengede tutmaktadır.

Literatürde geleneksel Orta Doğu ve Anadolu konutları üzerine yapılan çalışmalar, bu yapıların düşük enerji tüketimiyle kabul edilebilir iç mekân konforu sağladığını ve çağdaş tasarımlar için örnek bir pasif iklimlendirme modeli sunduğunu ortaya koymaktadır (Al-Jawadi & Wagstaff, 2011). Bu nedenle Diyarbakır geleneksel evleri yalnızca korunması gereken kültürel miras yapıları olarak değil, aynı zamanda enerji-etkin mimari tasarımın yerel ve tarihsel bir bilgi kaynağı olarak ele alınmalıdır.

Diyarbakır'da İklimsel Koşulların Kentsel Ve Mimari Biçimlenmeye Etkisi

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve tarihsel, coğrafi ve iklimsel koşulların mimari üretimi belirleyici biçimde şekillendirdiği bir yerleşimdir. Mezopotamya'ya özgü sıcak ve kurak karasal iklim, kentin mimari kimliğini belirleyen temel çevresel girdilerden biri olup, sıcaklık olgusu yalnızca nicel bir meteorolojik değer olarak değil; yapı formunu, sokak dokusunu, mekânsal organizasyonu ve gündelik yaşam pratiklerini yönlendiren belirleyici bir tasarım parametresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iklimsel koşullar, tarihsel süreç boyunca konut mimarisinin gelişiminde doğrudan etkili olmuş; yapı kabuğu, malzeme seçimi ve mekânsal kurgular, çevresel verilerle uyumlu, pasif iklimlendirme stratejilerini önceleyen bir anlayış doğrultusunda biçimlenmiştir. Öyle ki; Yapı kütleleri genellikle doğu-batı, kuzey-güney doğrultusundadır. Böylece en bozuk parselin içinde bile, birbirine dik yapı kütleleri küçük sapsmalara karşın ana yönlere baktırılmıştır (Özyılmaz, 2017).

Bu kentsel ve iklimsel bağlam, Diyarbakır evlerini basit bir barınak olmaktan çıkarıp, günümüzün "sıfır enerjili bina" arayışlarına yerel birer yanıt haline getirmiştir. Kent morfolojisi ve bazaltın karakteri, enerjiyi tüketmek yerine onu yönetmeyi esas alan bir tasarım felsefesinin ürünüdür.

İklimsel Özellikler

Diyarbakır iklimi; yaz aylarında uzun süreli yüksek sıcaklıklar, düşük bağıl nem oranı ve yoğun güneşlenme ile karakterize edilirken, kış ayları görece kısa sürmekte ancak düşük sıcaklık değerleriyle dikkat çekmektedir. Meteorolojik veriler ve iklim sınıflandırmaları, Diyarbakır’da günlük ve mevsimsel sıcaklık farklarının oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Koçlar Oral & Yılmaz, 2012). Diyarbakır iklimi; yaz aylarında uzun süreli yüksek sıcaklıklar, düşük bağıl nem oranı ve yoğun güneşlenme ile karakterize edilirken, kış ayları görece kısa sürmekte ancak düşük sıcaklık değerleriyle dikkat çekmektedir. Meteorolojik veriler ve iklim sınıflandırmaları, Diyarbakır’da günlük ve mevsimsel sıcaklık farklarının oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Diyarbakır’da süregelen başlıca iklimsel özellikler şu şekilde özetlenebilir:

- **Yazlar:** Çok sıcak ve kurak; gündüz sıcaklıkları 40-44 °C’ye yaklaşabilmektedir.
- **Kışlar:** Soğuk ancak kısa süreli; ısıtma gereksinimi mevcuttur.
- **Günlük sıcaklık farkları:** Yüksek; bu durum termal kütle kullanımını kritik hale getirir.
- **Güneşlenme süresi:** Uzun; yıl boyunca yüksek güneş ışınımı söz konusudur.

Bu iklimsel koşullar, konut tasarımında özellikle güneş kontrolü, ısı depolama, gece serinliğinden yararlanma ve doğal serinletme stratejilerini zorunlu kılmıştır. Nitekim sıcak-kurak iklimlerde geliştirilen geleneksel konut tipolojilerinde, gündüz depolanan ısının gece saatlerinde gecikmeli olarak iç mekâna iletilmesi, iç mekân sıcaklıklarının dengelenmesinde temel bir pasif mekanizma olarak kullanılmaktadır (Givoni, 1998).

Bu bağlamda Diyarbakır geleneksel evlerinde görülen kalın taş duvarlar, sınırlı dış cephe açıklıkları ve içe dönük plan kurgusu, iklim verilerine dayalı rasyonel çözümler olarak değerlendirilmektedir.

Kentsel Doku ve Mikroklimatik Etkiler

Diyarbakır'ın tarihi Suriçi bölgesi, rastgele oluşmuş bir yerleşim değil, iklimin zorlayıcı etkilerine karşı geliştirilmiş kolektif bir mimariye sahiptir. Bu yoğun ve kompakt doku, Sedad Hakkı Eldem (1984) ve Doğan Kuban (2010) gibi otoritelerin vurguladığı üzere, Türk evi geleneğinin yerel iklim ve malzeme ile yoğrulmuş en olgun örneklerinden biridir. Ancak bu yerleşim biçimi sadece kültürel bir tercih değil, aynı zamanda kentsel ölçekte bir pasif iklimlendirme stratejisidir.

Tarihi Diyarbakır yerleşimi, büyük ölçüde Diyarbakır Surları içerisinde gelişmiş olup, bitişik nizamlı, dar sokaklı ve yüksek duvarlı bir kentsel dokuya sahiptir. Bu yoğun ve kompakt yerleşim biçimi, yalnızca savunma ve sosyal nedenlerle değil, aynı zamanda iklimsel uyum amacıyla şekillenmiştir.

Dar sokak kesitleri ve yüksek yapı duvarları sayesinde, gün içinde sokakların büyük bölümü gölgede kalmakta, doğrudan güneş ışınımının yapı cephelerine etkisi azaltılmakta, sokak ölçeğinde daha serin bir mikroklima oluşmaktadır. Türkiye'nin güneydoğusundaki tarihi şehirlerde, dar sokaklar çevresel koşullara bir yanıt niteliğindedir. Kuru ve sıcak şehir sokaklarında termal konfor sağlamak için, kapalı geçitler genellikle uygulanabilir bir çözümdür (Yıldırım, 2020).

Diyarbakır özelindeki ölçümler dar sokaklardaki yüzey sıcaklıklarının, geniş ve açık caddelere kıyasla 10°C ile 15°C daha düşük olabildiğini göstermektedir. “Gölge kanyonları” olarak tanımlanabilen dar sokaklar, konut girişlerini ve dış duvarları

kavurucu güneş radyasyonundan koruyan ilk pasif güneş kontrol katmanı niteliğindedir. Evlerdeki mekân kurgusu ise oldukça organize olup dengeli bir dağılım göstermektedir. Evlerde birinci derecedeki geçiş mekânı sokak arası olarak tanımlanan avlu ile sokağı bağlayan mekândır (Aykal ve Özil, 2021).

Bu kentsel düzen, dış ortam sıcaklığının yapı kabuğuna olan etkisini sınırlandırarak, iç mekânlarda termal konforun pasif yollarla sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Araştırmalar, sıcak-kurak iklimlerde kompakt ve gölgeli kentsel dokuların, açık ve dağınık yerleşimlere kıyasla daha düşük yüzey sıcaklıkları ve daha dengeli termal koşullar sunduğunu göstermektedir (Ratti et al., 2005; Emmanuel, 2005).

Alandaki evler, iklimin ve sosyal yapının etkisiyle yöreye özgü avlulu yapılmış, yüksek duvarlarla sokaktan ayrılmıştır. Bu yüksek duvarlar ve sokaklardaki kabaltıların oluşturduğu geçişler, sokaklarda serin ve gölgeli bir ortam oluşmasını sağlamıştır (Koç ve Kejanlı, 2022). Diyarbakır'daki bitişik nizamlı yapılaşma, aynı zamanda yapıların birbirini gölgelemesini sağlayarak, özellikle yaz aylarında soğutma yükünü azaltan bir kentsel pasif tasarım stratejisi olarak değerlendirilebilir. Bu durum, geleneksel Diyarbakır konutlarının yalnızca bina ölçeğinde değil, mahalle ve sokak ölçeğinde de enerji-etkin bir çevresel sistem oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Şekil 1).

Şekil 1 Diyarbakır Suriçi Sokakları (Aykal 2002)

Diyarbakır yerleşim dokusu, Ratti ve arkadaşlarının (2005) ortaya koyduğu “geometrik formun enerji verimliliği üzerindeki belirleyici rolü” yaklaşımını, modern kuramsal çerçevelerden çok daha önce mekânsal pratikler üzerinden somutlaştırmaktadır. Kente özgü kompakt kentsel morfoloji, günümüzde sürdürülebilir şehir modellerinde önerilen yüksek yoğunluklu ve bütüncül yerleşim stratejileriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu bağlamda geleneksel Diyarbakır kenti, yalnızca yapıların bir araya gelmesinden oluşan bir fiziksel bütün değil; sokak ve avlu gibi yapı arası boşlukların iklimsel performansı önceleyen bilinçli mekânsal tasarımı üzerine kurulu bütüncül bir kentsel sistem olarak değerlendirilmektedir.

Diyarbakır Geleneksel Evlerinde Plan Organizasyonu

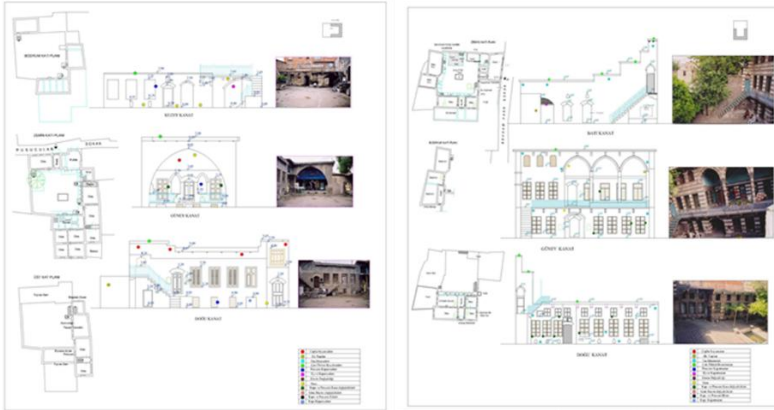
Geleneksel Diyarbakır konutlarında plan organizasyonu, iklimsel koşullar ile sosyal ve kültürel yaşam pratiklerinin etkileşimi sonucunda biçimlenmiş; bu doğrultuda geliştirilen mekânsal kurgu, enerji-etkinlik açısından yüksek performanslı pasif tasarım stratejileri üretmiştir. Özellikle avlulu plan şeması ile mevsimsel ve zamansal mekân kullanımı, iç mekânlarda termal konforun mekanik iklimlendirme sistemlerine gereksinim duyulmaksızın sağlanmasında temel bir rol üstlenmiştir. Diyarbakır geleneksel evlerindeki plan organizasyonu, Olgyay (1963)’ün biyoklimatik

tasarım prensiplerini; malzemenin (bazalt) ağırlığı, suyun (havuz) serinliği ve mekanın (eyvan) gölgesiyle birleştirerek eksiksiz bir sistem kurar. Bu konutlar, sadece kültürel bir miras değil, enerji tüketimini minimize eden mekânsal bir bilgi birikimidir.

Avlulu Plan Şeması

Diyarbakır evlerinin temel mekânsal kurgusu, iç avlu etrafında örgütlenen bir plan tipolojisine dayanmaktadır. Avlu, yalnızca konutun sosyal yaşamını organize eden bir merkez değil; aynı zamanda mikroklimatik bir iklim düzenleyici olarak işlev görmektedir. Sıcak-kurak iklim koşullarında avlu, açık ve kapalı mekânlar arasında bir ara iklim zonu oluşturarak iç mekân sıcaklıklarının dengelenmesine katkı sağlar (Fathy, 1986) (Şekil 2).

Şekil 2 Avlulu Diyarbakır Geleneksel Evleri (Aykal ve diğerleri,2003)

Enerji-etkinlik açısından avlunun başlıca işlevleri ise şu şekilde özetlenebilir:

- **Gölgeleme etkisi:**

Avlu duvarları ve çevresindeki kütleler, gün boyunca değişken gölge alanları oluşturarak doğrudan güneş ışınımını

sınırlar. Bu durum hem avlu zemininde hem de avluya açılan iç mekânlarda yüzey sıcaklıklarının düşmesini sağlar.

- **Gece serinliğinden yararlanma:**

Sıcak-kurak iklimlerde gece saatlerinde hava sıcaklığının hızla düşmesi, avlunun doğal bir serin hava deposu gibi çalışmasına olanak tanır. Gece avluya dolan serin hava, sabah saatlerine kadar iç mekânlara aktarılmakta; böylece gündüz sıcaklıklarının etkisi gecikmeli olarak hissedilmektedir.

- **Buharlaştırma yoluyla doğal serinletme:**

Avlu içerisinde yer alan bitkiler ve su elemanları, buharlaştırma etkisiyle çevresel sıcaklığı düşürmekte ve rüzgarın etkisiyle daha nemli, serin bir mikroklima oluşturmaktadır. Bu pasif soğutma mekanizması, mekanik soğutma gereksinimini önemli ölçüde azaltmaktadır (Fathy, 1986) (Şekil 3).

Şekil 3 Avlulu Diyarbakır Geleneksel Evleri (Aykal Arşivi, 2002)

Bu özellikleriyle avlu, Diyarbakır geleneksel evlerinde pasif soğutma, doğal havalandırma ve termal konforun eş zamanlı olarak sağlandığı temel mekânsal araçlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Mevsimsel Mekan Kullanımı

Diyarbakır geleneksel evlerinde mekânlara, yıl boyunca sabit işlevlerle kullanılmak yerine, mevsimsel iklim koşullarına bağlı olarak değişen bir kullanım düzeni sergilenmektedir. Bu durum,

çağdaş literatürde tanımlanan adaptif konfor yaklaşımı ile doğrudan örtüşmektedir (Rapoport, 2006). Diyarbakır geleneksel evlerinde mekânların yaz ve kış kullanımını aşağıda verilmiştir.

Mekân	Yaz Kullanımı	Kış Kullanımı
Eyvan	✓	✗
Avlu	✓	Sınırlı
Kapalı odalar	✗	✓

- Eyvanlar, yaz aylarında gölgeli ve hava akışına açık yarı açık mekânlar olarak kullanılırken, kış aylarında işlevini büyük ölçüde yitirmektedir.
- Avlu, yaz döneminde günlük yaşamın merkezi haline gelirken, kış aylarında sınırlı kullanımla daha çok bir geçiş mekânı işlevi üstlenmektedir.
- Kapalı odalar ise kış aylarında daha yoğun kullanılan, ısı kaybı sınırlı ve termal olarak korunaklı mekânlardır.

Bu mevsimsel mekân değişimi, kullanıcıların çevresel koşullara davranışsal uyum göstermesini sağlamakta; böylece iç mekân konforu, yüksek enerji tüketimi gerektiren sistemlere başvurmadan sağlanmaktadır. Adaptif konfor yaklaşımı, kullanıcıların sıcaklık algısının sabit değil; iklim, alışkanlık ve mekânsal kullanım biçimleriyle şekillendiğini savunmakta olup, Diyarbakır geleneksel evleri bu yaklaşımın tarihsel bir karşılığı olarak değerlendirilebilir (Nicol & Humphreys, 2002). Bu bağlamda plan organizasyonu ve mekânların mevsimsel kullanımı, Diyarbakır evlerinde enerji-etkinliğin yalnızca yapısal değil, kullanıcı

davranışıyla bütünleşmiş bir sistem olarak ele alındığını göstermektedir.

AÇIKLIK ORANI VE CEPHE KONTROLÜ

Geleneksel Diyarbakır evlerinde doluluk- boşluk oranı ve cephe düzeni baktığı yöne göre değişmekte olup, sıcak-kurak iklim koşullarına uyumlu olarak dış çevreyle sınırlı, iç mekânla kontrollü bir ilişki kuracak biçimde tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, enerji-etkinlik açısından özellikle güneş kontrolü, ısı kazançlarının sınırlandırılması ve mahremiyetin sağlanması hedeflerini eş zamanlı olarak karşılamaktadır.

Sokak Cephesinde Minimum Pencere Kullanımı

Diyarbakır geleneksel konutlarında sokak cepheleri genellikle kalın taş duvarlarla tanımlanmış, pencere açıklıkları ise oldukça sınırlı ve küçük ölçeklidir. Bu durumun temel nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

- **Güneş ışınımının sınırlandırılması:**

Sokak cephesindeki minimum açıklıklar, özellikle yaz aylarında doğrudan güneş ışınımının iç mekâna girmesini engelleyerek aşırı ısı kazançlarını azaltır. Sıcak-kurak iklimlerde dış cephe açıklıklarının küçültülmesi, pasif soğutma açısından temel bir strateji olarak kabul edilmektedir (Olgay, 1963; Givoni, 1998).

- **Isı geçişinin azaltılması:**

Kalın bazalt taş duvarlarla birlikte düşünüldüğünde, sınırlı pencere açıklıkları, dış ortam sıcaklıklarının iç mekâna iletimini geciktirerek termal konforun korunmasına katkı sağlar.

• Mahremiyetin korunması:

Sokakla doğrudan görsel ilişkinin sınırlandırılması, İslam kent kültüründe önemli bir yer tutan mahremiyet ilkesini desteklerken, aynı zamanda enerji performansını da artıran bir mekânsal çözüm sunmaktadır (Rapoport, 2006) (Şekil 4).

Şekil 4 Mahremiyet Gözetilen Diyarbakır Geleneksel Evi Cumbaları (Aykal Arşivi, 2002)

Bu yönüyle sokak cephesi tasarımı, Diyarbakır evlerinde sosyal-kültürel gereklilikler ile çevresel performansın örtüştüğü bir mimari karar olarak değerlendirilebilir.

Avluya Bakan Cephelerde Kontrollü Açıklıklar

Sokak cephesinin aksine, Diyarbakır evlerinde avluya bakan cepheler, daha fazla ancak kontrollü açıklıklarla donatılmıştır. Bu açıklıklar, doğrudan dış iklim koşullarına değil, avlu tarafından düzenlenmiş bir mikroklimaya açılmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5 Diyarbakır Geleneksel Evleri Avlu Cephelemi (Işık,2002)

Bu düzenlemenin enerji-etkinlik açısından başlıca katkıları şunlardır:

- **Dolaylı güneş kazanımı:**

Avlu, güneş ışınımını filtreleyerek cepheye ilettiği için, avluya bakan pencereler hem doğal aydınlatma sağlar hem de aşırı ısınma riskini azaltır.

- **Doğal havalandırma ile bütünleşme:**

Avluya açılan açıklıklar, hava akışının kontrollü biçimde iç mekânlara yönlendirilmesine olanak tanır.

- **Mahremiyet ve çevresel performans birlikteliği:**

Açıklıkların içe dönük olması, komşu yapılarla görsel temasın sınırlandırılmasını sağlarken, enerji-etkin bir cephe organizasyonu sunar.

Bu bağlamda açıklık oranı, Diyarbakır geleneksel evlerinde niceliksel bir tasarım kararı olmanın ötesinde, iklim, sosyal yapı ve enerji performansını bütünleştiren bir mekânsal stratejidir

Doğal Havalandırma ve Hava Akışı

Geleneksel Diyarbakır evlerinde doğal havalandırma, mekanik sistemlere başvurmadan iç mekân hava kalitesini ve termal

konforu sağlamaya yönelik çok katmanlı bir pasif tasarım yaklaşımı ile gerçekleştirilmektedir. Bu sistem, özellikle avlu-oda ilişkisi, yüksek tavanlı mekânlar ve eyvanların yarı açık karakteri üzerinden kurgulanmıştır.

Avlu Oda İlişkisi ve Çapraz Havalandırma

Avlu, konutun tüm mekânları için bir hava dağıtım çekirdeği gibi çalışmaktadır. Avluya açılan kapı ve pencereler sayesinde, serin hava alt kotlardan iç mekâna alınmakta, ısınan hava ise üst kotlardan dışarı atılmaktadır. Bu düzenleme, doğal çapraz havalandırma ve baca etkisinin birlikte çalışmasını mümkün kılar (Givoni, 1998).

Sokak cephesine kıyasla, geleneksel Diyarbakır konutlarında avluya yönelen cepheler daha yüksek ancak denetimli açıklık oranlarına sahiptir. Bu açıklıklar, doğrudan dış çevresel koşullara değil; avlu tarafından biçimlendirilmiş, görece daha dengeli bir mikroklimatik ortama açılmaktadır. Böylece cephe organizasyonu, hem çevresel kontrolü artırmakta hem de iç mekân konforunu destekleyen pasif bir arayüz işlevi üstlenmektedir. Bu mekânsal düzenlemenin enerji-etkinlik açısından sağladığı başlıca katkılar aşağıda özetlenmektedir:

- Dolaylı güneş kazanımı:

Avlu, güneş ışınımını filtreleyerek cephe yüzeylerine ilettiğinden, avluya bakan açıklıklar doğal aydınlatmayı mümkün kılarken aşırı ısınma riskini sınırlandırmaktadır. Bu durum, gün ışığından etkin yararlanma ile termal konfor arasında dengeli bir ilişki kurulmasını sağlamaktadır.

- Doğal havalandırma ile bütünleşme:

Avluya açılan açıklıklar, hava akışının kontrollü biçimde iç mekânlara yönlendirilmesine olanak tanımakta; böylece doğal havalandırma süreçleri mekânsal kurgu ile bütünleşik biçimde çalışmaktadır.

- Mahremiyet ile çevresel performansın eşzamanlı sağlanması:

Açıklıkların içe dönük kurgulanması, komşu yapılarla görsel ilişkinin sınırlandırılmasına olanak tanırken, aynı zamanda enerji-etkin bir cephe organizasyonu oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda, açıklık oranı geleneksel Diyarbakır evlerinde yalnızca niceliksel bir tasarım kararı olarak değil; iklimsel veriler, sosyal yapı ve enerji performansını bütüncül biçimde ele alan bir mekânsal strateji olarak değerlendirilmektedir.

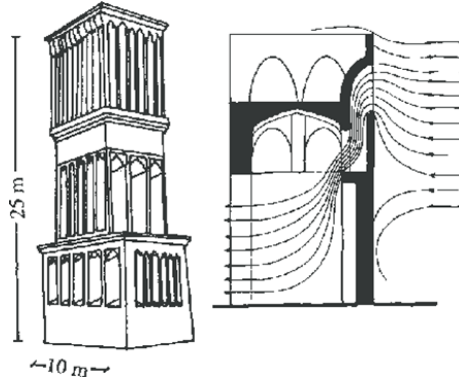
Yüksek Tavanlı Mekânlar ve Baca Etkisi

Diyarbakır geleneksel evlerinde odaların ve eyvanların yüksek tavanlı olması, sıcak havanın üst kotlarda toplanarak yaşam alanından uzaklaşmasını sağlar. Bu durum:

- İç mekânda hissedilen sıcaklığı düşürür,
- Hava sirkülasyonunu hızlandırır,
- Mekanik soğutma gereksinimini azaltır.

Bu tür baca sistemleri tepe pencereleri veya baca görünümlü “badgirler” olarak tanımlanırlar (Şekil 6-7).

Şekil 6 Badgir Örneği (Hejazi, 2007)

Şekil 7 Badgir Örneği BAE (Aykal Arşivi, 2017)

Literatürde, yüksek tavanlı mekânların özellikle sıcak ve kurak iklim bölgelerinde pasif serinletme stratejilerinin temel bileşenlerinden biri olduğu; termal konforun sağlanmasında etkin bir rol üstlendiği vurgulanmaktadır (Fathy, 1986; Givoni, 1998)

Geleneksel Diyarbakır evlerinde odaların ve eyvanların baktığı yöne bağlı olarak yüksek tavanlı olarak tasarlanması, sıcak havanın yükselerek üst kotlarda birikmesine ve yaşam zonundan uzaklaşmasına olanak tanımaktadır. Bu mekânsal özellik, iç mekânlarda algılanan sıcaklığın düşürülmesine katkı sağlarken, hava hareketinin sürekliliğini destekleyerek doğal hava sirkülasyonunu artırmaktadır. Buna bağlı olarak, mekanik soğutma sistemlerine duyulan gereksinim önemli ölçüde azaltılmaktadır.

Eyvanların Yarı Açık Karakteri

Eyvanlar, Diyarbakır evlerinde hem mekânsal hem de iklimsel açıdan kritik öneme sahiptir. Yarı açık yapıları sayesinde:

- Doğrudan güneş ışığından korunmuş gölgeli alanlar oluşturur,
- Hava akışını kesintiye uğratmadan yönlendirir,

- İç ve dış mekân arasında termal tampon bölge görevi görür (Şekil 8)

Şekil 8 Diyarbakır Geleneksel Evi Eyvan Örnekleri (Aykal Arşivi, 2002)

Bu özellikleriyle eyvanlar, günümüz sürdürülebilir mimarlık literatüründe tanımlanan geçiş mekânları (transitional spaces) kavramının tarihsel bir karşılığı olarak değerlendirilebilir (Rapoport, 2006).

Eyvanlar, geleneksel Diyarbakır konutlarında hem mekânsal organizasyon hem de iklimsel dengeleme açısından belirleyici bir rol üstlenmektedir. Yarı açık mekânsal karakterleri sayesinde, doğrudan güneş ışınımına maruz kalmadan gölgeli kullanım alanları oluşturmakta; aynı zamanda hava akışını kesintiye uğratmaksızın yönlendirerek doğal havalandırma süreçlerine katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra eyvanlar, iç ve dış mekânlar arasında yer alarak termal geçiş bölgesi (tampon mekân) işlevi görmekte ve ani sıcaklık değişimlerinin iç mekânlara etkisini azaltmaktadır.

Bu nitelikleriyle eyvanlar, günümüz sürdürülebilir mimarlık literatüründe tanımlanan “geçiş mekânları” (transitional spaces) kavramının tarihsel ve yerel bir karşılığı olarak değerlendirilebilir (Rapoport, 2006).

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Diyarbakır geleneksel ev planları, enerji-etkin mimari tasarım ilkeleri çerçevesinde ele alınmış; plan organizasyonu, yapı kabuğu, açıklık düzeni ve mekânsal kullanım biçimlerinin iklimsel performans üzerindeki belirleyici rolü ortaya konulmuştur. Yapılan analizler, bu konutların çevresel koşullara rastlantısal değil, bilinçli ve sistematik bir uyum temelinde şekillendiğini göstermektedir.

Diyarbakır geleneksel evleri, enerji-etkinliğin büyük ölçüde erken tasarım kararları ile belirlendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Yapı formu, avlulu plan kurgusu, açıklık oranları ve mekânsal hiyerarşi; mekanik sistemlerden bağımsız olarak iç mekân termal konforunu düzenleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, çağdaş mimarlık pratiğinde sıklıkla tasarımın ileri aşamalarına bırakılan enerji performansı kararlarının, aslında tasarımın başlangıcında ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yerel malzeme kullanımı, Diyarbakır geleneksel evlerinde yalnızca kültürel sürekliliğin bir göstergesi değil, aynı zamanda çevresel ve enerji-etkin bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüksek termal kütleye sahip bazalt taşının kullanımı, gündüz-gece sıcaklık farklarının dengelenmesini sağlayarak iç mekânlarda daha kararlı termal koşullar oluşturmakta; bu sayede ısıtma ve soğutma gereksinimi önemli ölçüde azalmaktadır. Bu bulgu, günümüz mimarlığında yerel ve doğal malzemelerin enerji performansı açısından yeniden değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan bir diğer önemli husus, Diyarbakır evlerinde mekânların esnek ve mevsimsel kullanımınıdır. Eyvan, avlu ve kapalı odalar arasında yıl boyunca değişen kullanım düzeni, kullanıcıların çevresel koşullara davranışsal uyum göstermesine olanak tanımakta; böylece iç mekân konforu, yüksek enerji tüketimine ihtiyaç duyulmadan sağlanmaktadır. Bu yaklaşım, çağdaş literatürde tanımlanan adaptif konfor anlayışının tarihsel bir karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Avlu, Diyarbakır geleneksel konut mimarisinde yalnızca mekânsal bir odak değil, aynı zamanda sıcak-kurak iklim koşullarında etkin bir pasif tasarım aracıdır. Gölgeleme, doğal havalandırma, gece serinliğinden yararlanma ve mikroklima oluşturma gibi işlevleriyle avlu, günümüz sürdürülebilir mimarlık yaklaşımlarında hâlen geçerliliğini koruyan bir tasarım bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, geleneksel plan tipolojilerinin çağdaş tasarımda yeniden yorumlanabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Diyarbakır geleneksel ev planları; iklim, malzeme ve mekân arasındaki bütüncül ilişkinin, enerji-etkin mimari tasarımın temelini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu konutlar, yalnızca korunması gereken bir mimari miras değil; aynı zamanda günümüz mimarlık pratiği için yerel, düşük teknoloji ve sürdürülebilir tasarım stratejileri sunan önemli bir bilgi kaynağıdır. Geleneksel konut bilgisinin çağdaş tasarım süreçlerine entegre edilmesi, enerji-etkin ve iklime duyarlı mimarlık üretimi açısından güçlü bir potansiyel taşımaktadır.

Kaynakça

Fathy, H. (1986). Natural energy and vernacular architecture: Principles and examples with reference to hot arid climates. University of Chicago Press.

Olgay, V. (1963). Design with climate: Bioclimatic approach to architectural regionalism. Princeton University Press.

Givoni, B. (1998). Climate considerations in building and urban design. John Wiley & Sons.

Al-Jawadi, M. H., & Wagstaff, B. (2011). Traditional courtyard houses as a passive cooling strategy in the hot arid climate of the Middle East. Journal of Sustainable Development, 4(3).

Özyılmaz, H. (2017). Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Toplumsal Yapıya Bağlı Gelişen Fiziki Değişimler. Mühendislik Dergisi Dicle Üniversitesi, cilt: 8, sayı: 2 Mayıs ,Özel sayı.

Koçlar Oral, G., & Yılmaz, Z. (2012). Building form for cold climatic zones related to thermal comfort and energy efficiency. Energy and Buildings, 52.

Eldem, S. H. (1984). Türk evi plan tipleri. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Kuban, D. (2010). Osmanlı mimarisi. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Yıldırım M., (2020). Shading in the outdoor environments of climate-friendly hot and dry historical streets: The passageways of Sanliurfa, Turkey, Environmental Impact Assessment Review, Volume 80

Aykal, F.D., Özil ERBAŞ, M. (2021). Biyofilik Tasarımın Diyarbakır Geleneksel Konutlarında Araştırılması. Mimarlık

Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi Araştırma makalesi MBUD 2021, 6 (1)

Ratti, C., Baker, N., & Steemers, K. (2005). Energy consumption and urban texture. *Energy and Buildings*, 37(7).

Koç, C ve Kejanlı, D. Türkan. (2022). Yerli Turistin Kültürel Turizm Algısı: Diyarbakır Suriçi Örneği. *Online Journal of Art and Design* volume 10, issue 3, July.

Emmanuel, R. (2005). *An urban approach to climate-sensitive design: Strategies for the tropics*. Spon Press.

Aykal, F.D., Özbudak Y.B., Işık, N., Özen, N., (2003). “Tarihi Geleneksel Mimari Dokularda Fiziksel ve Fonksiyonel Geri Kazanıma Bağlı Olarak Yeni Yapılar İçin Tasarım Kriterlerinin Oluşturulması Diyarbakır Sur İçi Örneği”, yayınlanmamış Bap Araştırması.

Aykal, F.D. 2002 Fotoğraf Arşivi

IŞIK, N (2022). “Geçmişin İzlerinin Diyarbakır Konaklarına Yansıması: Cemil Paşa Konağı Örneği” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 8.

Nicol, J. F., & Humphreys, M. A. (2002). Adaptive thermal comfort and sustainable thermal standards for buildings. *Energy and Buildings*, 34(6).

Hejazi, M., (2007) *Persian Architecture: Conformity With Nature In Hot-Dry Regions*, *Int. Journal of Design & Nature*. Vol. 1, No. 2 186–196

Rapoport, A. (2006). *Culture, architecture, and design*. Locke Science Publishing Company.

ESKİ MARDİN VE ÇEVRESİNİN KORUNMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ÇABUK VE DİYARBAKIRKAPI MAHALLELERİ

ROJİN YILDIZ⁸
D. TÜRKAN KEJANLI⁹

Giriş

Tarihî çevreler, sahip oldukları uyumlu dokularının çekiciliği sayesinde giderek değer kazanmaktadır. Tarihi yerleşimler korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken yerlerdir. Geçmişte var olmuş farklı kültürleri zihinde canlandırabilmelerinden dolayı da tarihî yerleşimler, küresel boyutta ilgi odağı haline gelmişlerdir. Eski kent ve mahalleleri incelemek, bugünü anlamaya, kendimizi tanımaya yardımcı bir araçtır. Geçmiş uygarlıkların sosyal ve ekonomik yapısı, yaşam felsefesi, estetik duyarlılığı ile ilgili birçok ayrıntı bu çevrelerde saklıdır; bu açıdan tarihî kent mekânları açık hava müzeleri olarak düşünülebilir (Ahunbay, 2007). Kentsel koruma, tarihî değer taşıyan unsurların çevreleriyle beraber korunması gerektiğini ifade eder (Koç & Koç,

---

⁸ Mimar, Dicle Üniversitesi Mimarlık Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Orcid: 0009-0008-5464-9215

⁹ Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehircilik Ana Bilim Dalı, Orcid: 0000-0002-0476-2307

2021). Tarihi çevre korumanın amacı, geleneksel kent dokularının tahrip olmasını önlemek ve tarihi dokuları çağdaş yaşama uygun hale getirmektir (Efe Yavaşcan & Gediz Uruk, 2021). Tarihi yerleşimler, geçmişe ait yaşam biçimlerini ve estetik duyarlılıkları günümüze taşıyan kültürel miras parçalarıdır (Kara & Ertuğrul, 2021). Geleneksel kent dokuları, buldukları kentin silüetini zenginleştiren değerli oluşumlardır ve bu alanlar çıkmaz sokaklar, çeşmeler, meydanlar, topografya ile uyumları ve özel hayata olan saygıları ile bilinirler (Keleş Eriçok et al., 2021). Geleneksel doku, bulunduğu yerin fiziki ve kültürel değerlerine bağlı olmakla beraber onları yansıtmaktadır (Seçkin Gündoğan, 2020).

1931 Atina Konferansı'nda ilk kez tarihi anıtların çevreleriyle beraber korunmaları gerektiği dile getirilmiştir. Atina Konferansı sonrasında hazırlanan on bir maddelik Carta del Restauro'nun (Restorasyon Kuralları) altıncı maddesi, anıt çevresinin özgün görüntüsüne aykırı renk, çeşitli işlevlerdeki direkler ve farklı üsluptaki yapıların oluşumuna karşıdır (Kuban, 1962, Ahunbay, 2007). 1939'dan 1945'e kadar süren İkinci Dünya Savaşı sonucunda tarihi çevreler ciddi hasarlar aldığı için kamuoyu, tarihi anıt ve çevreleri konusunda bilinçlenmiştir. 1964 Venedik Tüzüğü'nün tanımlar kısmında tarihi anıt kavramı, sadece tek yapı ölçeğindeki mimari eserleri kapsamamakta; bunun yanında tarihsel değeri büyük kırsal ve kentsel alanları da içine almaktadır (Erder, 1977). Bütünlük korumanın önemine vurgu yapan 1975 Amsterdam Bildirgesi de tek yapı ölçeğindeki koruma anlayışına karşı daha büyük ölçekli kırsal ve kentsel alanların korunması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Şahin Güçhan & Kurul, 2009). 1976'da Nairobi'de yapılan on dokuzuncu UNESCO Toplantısında tarihi çevrelere verilen zararın sosyal rahatsızlık yarattığı belirtilmiştir (Ahunbay, 2007). ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) tarafından 1987 yılında kabul edilen Washington Tüzüğü (Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların

Korunması Tüzüğü) tarihî dokuyu korumayı hedeflemenin yanı sıra orada yapılacak yeni müdahalelerin kentle uyumlu olması gerektiğini de belirtmektedir (Ahunbay, 2007). Yine ICOMOS tarafından Meksika’da kabul edilen Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (1999), yöresel yapı geleneklerini geçmişin bir belgesi ve çağdaş dünyanın ilgi odağı olarak görmektedir (Ahunbay, 2007). ICOMOS’un 2008 yılında hazırladığı Kültürel Miras Alanlarının Algılanması ve Sunumu Tüzüğü’nde kültürel mirasın bağlamla beraber korunması gerektiği belirtilmiş ve kültürel miras alanlarına karşı toplumun duyarlılığını artıracak uygulamaların yapılması, bu tüzüğün başlıca hedefidir (Sayan, 2021). 2011 yılında Paris’te düzenlenen 17. ICOMOS genel kurulunda kabul görülen Valetta İlkelerine göre tarihî kentler çevreleriyle uyumlu gelişim göstermeli ve tarihî dokular çağdaş yaşamla bütünleştirilmelidir (ICOMOS, 2013/2011).

Türkiye’de tarihî çevreyi bir bütün olarak koruyabilmek için gerekli yasal çerçeve 1973 yılında 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu ile oluşturulabilmiştir. Venedik Tüzüğü ile Amsterdam Bildirgesinin gündeme geldikleri yıllarda Türkiye’de o dönem faaliyet gösteren Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (1951) tarafından kabul görmüş; ancak bu belgelere ait kararlar tam anlamıyla uygulanamamıştır (ÇEKÜL Vakfı, 2010). 1983 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle Türkiye’de koruma anlayışı, uluslararası çalışmaların düzeyine erişmeye başlamıştır (Kejanlı et al., 2007). 1980’li yıllarda gittikçe önemi anlaşılan sit alanları için ayrı planların hazırlanmasına yönelim olmuştur. 2004 yılında 5226 sayılı yasa ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’na “kültür varlıkları, ören yeri, koruma amaçlı imar planı (KAİP), çevre düzenleme projesi, yönetim alanı, yönetim planı ve bağlantı noktası” şeklinde yeni tanımlar eklenerek koruma kavramının zemini genişletilmiştir.

Ülkemizde tarihî dokulara sahip kentlerin korunması konusunda birçok yasa günümüze kadar çıkarılmış ve tarihî kentler bu yasal çerçeveye dayanarak koruma altına alınmıştır. Mardin kenti de kendine özgü dokusuyla koruma altına alınmış kentlerden biridir. Kent, dağın güney yamacında kademeler halinde bir yerleşime sahip olup taş yapılarıyla bilinmektedir. Mardin kentsel sit alanının en batısında yer alan Diyarbakırkapı ile Çabuk mahalleleri, bu çalışmaya konu olmuştur. Çalışma alanının bir bölümü kentsel sit içerisinde bir bölümü de etkileşim alanında kalmaktadır. Doğu-batı yönünde tarihî kentin tümünü ikiye bölen Birinci Cadde, iki mahalle arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Mardin’de geleneksel yerleşim dokusu kentsel sit olarak; Kale ve çevresi ise arkeolojik sit olarak değerlendirilmektedir. Tarihî Mardin’in batı kısmında bulunan sit alanı ve yakın çevresi niteliğindeki alanda hem niteliksiz hem de tarihî taş yapılar mevcuttur.

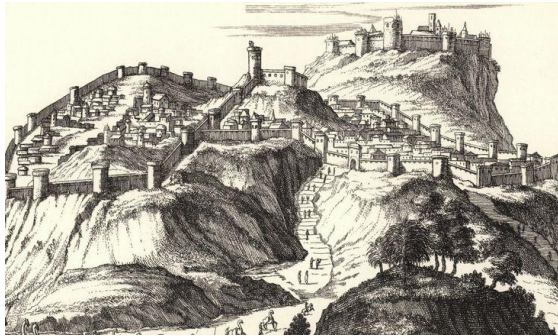
Diyarbakırkapı ile Çabuk mahalleleri, kentsel sitin batı girişini çevrelemektedir. Tarihi alanlara yakın bölgeler, kişide tarihî doku hakkında ilk izlenimlerin olduğu yerlerdir ve bu alanlar temiz ve çekici bir görünüme sahip olmalıdır. Çalışma alanını oluşturan iki mahallede niteliksiz yapı ve ekler, yanlış onarımlar, bozulmuş sokaklar, bakımsız yeşil alanlar, harabe olmuş tescilli yapı ile kullanım dışı tarihî yapılar bulunmaktadır. Çalışma alanında tespit edilen koruma sorunlarına çözüm önerileri geliştirmek çalışmanın amacıdır. Çalışma, tarihî çevre koruma konusu ile Tarihî Mardin kenti üzerine yapılan literatür araştırmalarıyla başlamış ve Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’den alınan arşiv bilgileriyle devam ettirilmiştir. Daha sonra seçilen alanın günümüzdeki mevcut durumu ve ne tür sorunlarla karşı karşıya kaldığı yerinde gözlemlerle belirlenmiştir. Alana dair bilgiler, fotoğraflama, şematik çizim hazırlama yöntemleri kullanılarak aktarılmış ve çalışma alanındaki koruma sorunları ve çözüm önerileri tablolarla ortaya konulmuştur.

Tarihî Kent Mardin

Bereketli hilalin içerisinde bulunan Mardin ili, tarih öncesi ve sonrası pek çok farklı medeniyete sahne olmuştur (URL-1). Mardin kentinin yerleşim yeri olarak kullanılması ise milattan sonra dördüncü yüzyıla dayanmaktadır (Yekbun Aksu & Altınörs Çırak, 2018).

Mardin tarih boyunca çeşitli devletlerin sahip olmak istediği bir yer olmuştur. Mezopotamya uygarlıklarının hüküm sürmüş olduğu Mardin, sırasıyla Roma, Bizans, Arap, Büyük Selçuklu, Artuklu Beyliği, Moğol, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevi ve Osmanlıların hakimiyetine girmiştir (Göyünç, 1991). Mardin’de bu devletlerin kente kazandırdığı yapı ve kalıntılar bulunmaktadır. Kentteki cami, kilise, medrese, manastır, hamam, çarşı, kervansaray ve avlulu ev örnekleri eski medeniyetlerden bugüne ulaşabilmiştir. Mardin’i ziyaret eden tarihçi ve coğrafyacılar genel olarak şehri, ortasında bir tepe ile tepenin üzerinde bir kalenin olduğunu, kalenin aşağısında surlarla çevrili yerleşim alanının olduğunu yazmışlardır (Göyünç, 1991) (Resim-1).

Resim 1: 17. Yüzyılda Yaşamış Olfert Dapper'in (Hollandalı doktor ve coğrafyacı) "Beschryving van Asie" Adlı Kitabından Mardin Gravürü

Kaynak: URL-2

Mardin Surları, 19. yüzyıla kadar varlık göstermiş ve 20. yüzyıla gelindiğinde ise surlar neredeyse ortadan kalkmıştır (Mardin 2019 KAİP).

Mardin Geleneksel Kent Dokusunun Özellikleri

Organik sokak dokusuyla şekillenen Mardin, eğimli bir topoğrafyaya yerleşmiş, geleneksel eyvanlı ve teraslı evleri ile tanınır. Mardin'i gezen seyyahlar, evlerin merdivene benzer şekilde üst üste dizildiğini belirtmişlerdir (Efeoğlu, 2022) (Resim-2). Bu durum şehre özgün bir karakter kazandırmaktadır.

Resim 2: Zirvedeki Kaleye Doğru Basamaklanan Mardin Evleri

Kaynak: URL-3: (Acar Kaya, 2023)

Kentin geleneksel dokusundaki mimari üslup, uzun süre birlikte yaşamış farklı din ve etnik kökenlerin kültürel etkileşimi ve iletişimi ile oluşmuştur (Açıkyıldız Şengül, 2017). Mardin kentsel sit alanındaki tarihî yapılar avlulu ya da avlusuz yapılmıştır. Tarihî yapılar bodrum katla beraber iki-üç katlı olarak değerlendirilirken arazi eğiminden dolayı taş evlerde belirgin kot farkları vardır. Sit alanındaki yapı adaları tam belirgin olmayıp onları ayıran sokaklar, dar ve dinamik dönüşlere sahiptir. Sokakların dar, yapı adalarının karmaşık ve iç içe olması, kente bütünleşik bir görünüm kazandırmıştır (2019 Mardin KAİP). Mahallelerde bulunan tarihî yapıların cephelerindeki kapı ve pencereler, lentolu ya da kemerli olabilmektedir. Gözlemlenen bazı tarihî yapılarda kemerli girintilerin içinde lentolu pencerelerin oluşu, dikkat çekmektedir.

Tarihî yapıların cephelerini zenginleştiren ögeler arasında tepe pencereleri ile taş süslemeler yer almaktadır. Halk arasında efriz diye bilinen ve evlerin cephe bitiminde yer alan taş oyma süslemeler, kentsel dokunun karakteristik özelliklerinden biridir (Resim-3).

Resim 3: Mardin Evlerinde Sıkça Kullanılan Cephe Süslemeleri

Kaynak: Yazar Arşivi

Kimi yapılarda sokağa doğru çıkıntı yapmış ve üst katların dengede kalması için cephe boyunca dizilmiş iki ya da üç birimden oluşan bingi taşları bulunmaktadır. Destek niteliğindeki bingi taşları kentin bir diğer özgün yönünü oluşturmaktadır (Resim-4).

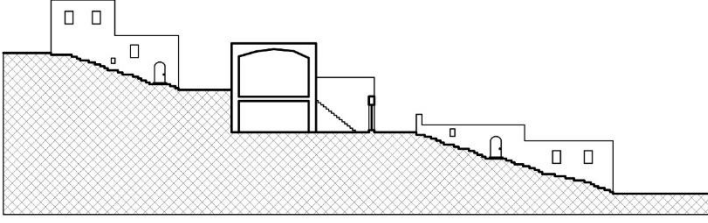
Resim 4: İki ya da Üç Birimden Oluşan ve Destek Niteliğindeki Bingi Taşları

Kaynak: Yazar Arşivi

Geleneksel Mardin sokakları, kıvrımlı ve dar olmaları yönüyle organik bir özellik taşımaktadırlar. Kentin doğu-batı yönleri boyunca uzanmış ve hafif kıvrımlı olan sokakları, arazi eğimine göre şekillenmiş merdivenli sokaklarla birbirlerine bağlanmaktadır. Yapıların girişleri, merdivenli sokaklardan sağlanabildiği gibi doğu-batı yönünde uzanmış hafif kıvrımlı sokaklardan da sağlanabilmektedir (Resim-5).

Resim 5: Tarihi Mardin Yerleşim Düzeninin Kesiti

Kaynak: Yazar Arşivi

Mardin günümüzde UNESCO'nun geçici miras listesinde yer almaktadır. Mardin, geleneksel dokusunun yanı sıra sanatsal ve tarihî değeri büyük sarı kalker taşıyla inşa edilmiş anıtsal ve sivil mimari yapılarıyla tanınmaktadır.

Mardin'de Planlama Süreci

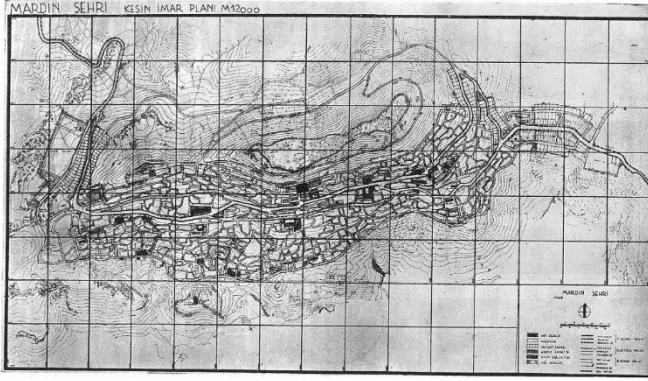
Kentlerin planlama süreçleri sahip oldukları geleneksel dokuyu etkilemektedir (Keleş Eriçok et al., 2021). Alioğlu (1993) kentsel korumanın planlarla desteklenmesi gerektiğine değinmiştir. Mardin kenti kendine özgü kentsel dokusunu 1950'lere kadar korumuştur. Bu tarihten sonra kentteki modernleşme hareketleriyle beraber geleneksel doku, özgünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. 1952'de Mardin'e ilişkin korumacı yaklaşıma uymayan ilk imar planı hazırlanmıştır. Tarihî Mardin kenti 21 Eylül 1979 tarihinde kentsel sit alanı ilan edilmiştir. Kentsel sit alanı olarak ilan edilmesi ve tarihî dokuda meydana gelen tahribatlar sebebiyle 1985'te Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı yapılmıştır. Bunu 1993'te kente özgü koruma amaçlı imar planının hazırlanması izlemiştir. 2019 yılında bu plan revize edilmiştir.

1952 Yılı Mardin Şehri Kesin İmar Planı Dönemi

1900'lü yıllarda yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle Mardin'deki hristiyan nüfus, evlerini terk etmiş, daha sonra boş kalan konutlara çoğunluğu köylü olan göçmenler yerleşmiş, değişen

sosyal yapı, kentte kültürel bozulmalara, göçlerle beraber artan nüfus, kent yerleşim alanının genişlemesine sebep olmuştur (Yekbun Aksu & Altınörs Çırak, 2018). 1/2000 ölçekli Mardin Şehri Kesin İmar Planı'nın (Resim-6) 1952 yılında uygulamaya konulmasıyla Mardin'de resmi bir planlama süreci başlamıştır (Yekbun Aksu & Altınörs Çırak, 2018).

Resim 6: 1/2000 Ölçekli Mardin Şehri Kesin İmar Planı

Kaynak: (Taner ve Taner, 1949)

1952 planı koruma amacı taşımadığından o yıllarda kentte telafisi zor bozulmalar yaşanmıştır (Kalak & Bakar, 2021). Tarihi dokuda elektrik direkleriyle beraber taş yapıların onarımında beton sıva kullanımı, taş yapıların teraslarında briket ek hacimlerin yapımı ve tarihi dokuda betonarme yapıların inşası kentte yaşanan bu bozulmalar arasındadır. (Resim-7 ve 8).

Resim 7: 1960'lı Yıllarda Mardin'deki Elektrik Direkleri

Kaynak: URL-4

Resim 8: 1980'li Yıllarda Mardin Tarihi Kent Dokusu İçerisinde Oluşmuş Betonarme Ek ve Yapılar

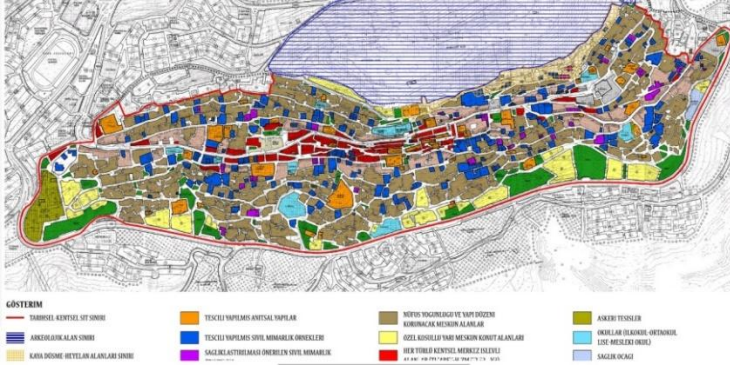
Kaynak: URL-5

1985 Yılı Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı

Tarihi Mardin kenti 21 Eylül 1979'da Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından sit alanı olarak ilan edilmiş, tarihi doku ile bu dokuda yer alan yapıların korunması gerekliliği ve alanda yeni yapılaşmaların kontrolü için 1985 yılında Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı hazırlanmıştır (Resim-9). Hazırlanan plana ilişkin kararda anıtsal ve sivil mimarlık örneklerinden olmak üzere toplam 363 yapının tescil bilgisine yer

verilmiştir (Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2025).

Resim 9: 1985 Yılı Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı

Kaynak: (Yekbun Aksu & Altınörs Çırak, 2018)

Plan hükümlerinin kentsel ölçekteki kararları aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir (Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı Uygulama Yönetmeliği, 1985): “Sit alanında her türlü yapılaşma (yeniden yapma, eklenti yapımı, değiştirme ve onarım), yıkım ve kazının (hafriyat) yanı sıra taşınmazların kullanımlarının değiştirilmesi ile yapıların cephe ve dış görünümlerinin (malzeme, açıklıklar, renk vb. öğelerin) değiştirilmesi izne bağlıdır. Tarihî yapıdaki müdahaleler, müzedeki ve belediyedeki elemanların gözetiminde yapılacaktır. Sit alanında yeni yapılanmalar için bölge kurulunun görüşleri alınacaktır. Tescillenmiş yapılar, avlu duvarları, ağaçları, avluları, avlu kaplamaları, avlu orakları, havuzları, kuyuları vb. öğeleri ile birlikte korunur. Sit alanları içinde karakteristik yapıların yanı sıra bunlarla bütünlük sağlayan sokak unsurlarının da korunması sit alanını korumanın en önemli gereklerindedir. Toplayıcı ve dağıtıcı yollar dışında kalan ara yol ve sokaklar, zorunlu bir durum olmadıkça kadastral yönleri, eğimleri, kaplama biçim ve malzemeleri ile birlikte korunacaktır. Avlu duvarları, bahçe kapıları aslına uygun olarak onarılır ve korunur. Her türlü onarımda esas

mimariyi yok edecek değişiklikler (pencere, kapı, saçak, pervaz, eliböğünde, furuş, avlu duvarı, kiremit, kafes, dikme, renk vb.) yapılamaz ve teklif edilemez. Taş duvarlar çimento veya başka bir sıva ile sıvalanıp badana veya diğer renklere boyanamaz. Korkuluk yapımında kullanılan biriketlere sıva ile taş görünümü verilmelidir. Bozulan taş malzeme yine taş malzeme ile onarılacaktır.” Bu plan kararları ile tarihi alan ve yapıların korunmasına yönelik adımlar atılmıştır.

1993 Yılı Koruma Amaçlı İmar Planı

1985 yılı imar planının koruma konusunda eksikliği nedeniyle 1993 yılında Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır (Resim-10).

Resim 10: 1993 Yılı Mardin Koruma Amaçlı İmar Planı

Kaynak: (Yekbun Aksu & Altınörs Çırak, 2018)

Plan hükümlerinin kentsel ölçekteki kararları aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir (Mardin Koruma Amaçlı İmar Planı Plan Notları, 1993): “Mardin, Diyarbakır Koruma Kurulu’na bağlıdır. Yapılara yapılacak müdahaleler, kurulun izni olmadan gerçekleştirilemez. 1993 planının hükümlerine göre sit alanında yeni yapıların inşasına izin verilmiş; ancak yeni yapılar tarihi yapılarla uyumlu tasarlanmalıdır. Sokakların kadstral çizgileri, abbaralar, meydancıklar ve sokakları var eden avlu duvarları, giriş kapıları,

oturma yerleri, kuyular, çeşmeler, dibek taşları gibi unsurlar aynen korunacaktır. Özgün dokuyla uyuşmayan elektrik şebekeleri yer altına alınacak, direkler kaldırılacak ve kent mobilyaları koruma kurulunca onaylanmadan uygulanmayacaktır. Cephelelerin orijinal halleri korunarak onarımlarına izin verilir. Çürüyen ahşap, kapı ve pencereler özgün hallerine göre değiştirilebilirler. Kısacası yapıların orijinal durumlarının sürdürülmesi için gerekli basit onarımlara izin verilmiştir. Basit onarımın dışında kalan esaslı onarım ve değişiklikler, hazırlanan projelerin kuruldan geçmesi ile mümkündür. Geçici olsa bile hiçbir büfe, kabin ve reklam panosu gibi uygulamalar kurulun izni olmaksızın uygulanamaz. Avlu, Teras ve çatılarda ek banyo, tuvalet, oda, depo, mutfak yapılamaz. Eklenti briket parapetler kaldırılacak yerlerine aslına uygun taş parapetler konulacaktır.” Bu plan kararları ile tarihi alan ve yapılara yönelik korumacı yaklaşım kısmen devam etmiştir.

2019 Yılı Koruma Amaçlı İmar Planı

2019 yılı KAİP, geleneksel kent dokusunu yaşatmak ve onunla uyumlu gelişimi desteklemek için hazırlanmakla birlikte, alınan kararların koruma-kullanma dengesi gözetilerek oluşturulması gerektiğine değinilmiştir. 98,52 hektarlık Mardin kentsel sit alanını kapsayan 2019 KAİP, tarihî çevrelerin “koruma-yaşatma-geliştirme” ilkelerine uygun ve alanda baskı oluşturacak etkilerden uzak yönetilmesini vurgulamaktadır. Plan kararında anıtsal mimariye ait yapılar, birinci grup taşınmaz kültür varlıkları; sivil mimariye ait yapılar ise ikinci grup tescilli kültür varlıkları olarak nitelendirilmiştir. Anıtsal yapılar ile sivil mimarlık yapıları için “yabancı eklerin kaldırılması, rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışmalarının yapılması ve özgün işlevlerine uygun biçimde restorasyonlarının yapılması” gibi koruma kararları alınmıştır. Ayrıca KAİP, alandaki yeni yapıların kent dokusuna uyumlu hale getirilmesine değinmektedir.

Mardin eski kent dokusu için hazırlanan 1/5000 ölçekli koruma amaçlı nazım imar planı, arkeolojik sit alanı, kentsel sit alanı ve etkileme geçiş alanından oluşmaktadır (Resim-11).

Resim 11: 2019 Koruma Amaçlı Nazım İmar Planının Kapsadığı Alanlar

Kaynak: Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

Materyal ve Yöntem

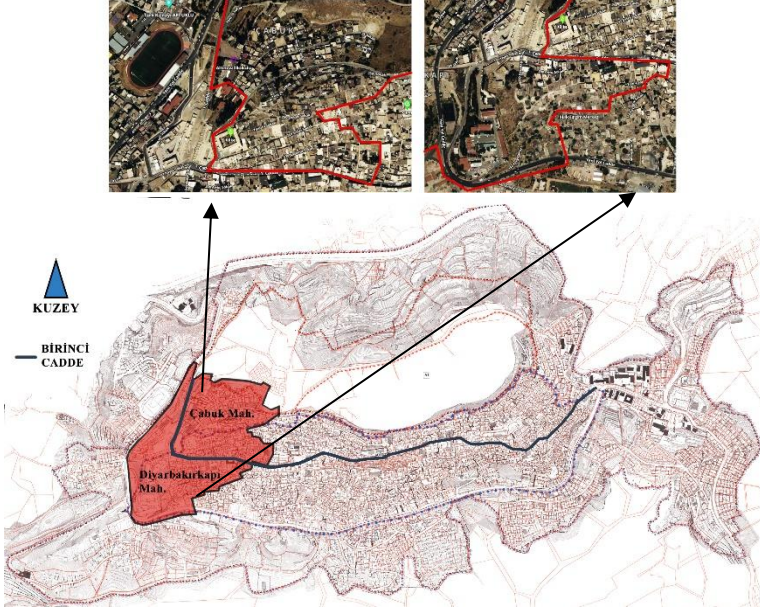
Bu çalışmada Eski Mardin'in batı ucunda kalan Çabuk ve Diyarbakırcapı Mahalleleri incelenmiştir. Çalışma hazırlanırken yerinde gözlemler, fotoğraflamalar ile şematik çizim ve görsellere yer verilmiştir. Alandaki koruma sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri çizelgeler yardımıyla aktarılmıştır.

Materyal

Kentsel koruma konusunu temel alan bu çalışmada hem sit alanında hem de etkileşim geçiş sahasında yer alan Çabuk ve Diyarbakırcapı mahalleleri incelenmiştir (Resim-12). Tarihî sit alanının batı ucuna konumlanan bu alanda yerleşimin şekillenmesinde topoğrafya ve eğim önemli role sahiptir. Birinci Dünya Savaşı esnasında motorlu araçların geçişi için yol genişletme çalışmalarıyla açılan Birinci Cadde (1914), tarihî alanın en geniş

caddesidir. Çabuk ve Diyarbakırkapı mahallelerinden oluşan ve sınırları Resim-12’de verilen çalışma alanında Çabuk Mahallesi, Birinci Cadde’nin kuzeyinde; Diyarbakırkapı Mahallesi ise Birinci Cadde’nin güneyinde yer almaktadır.

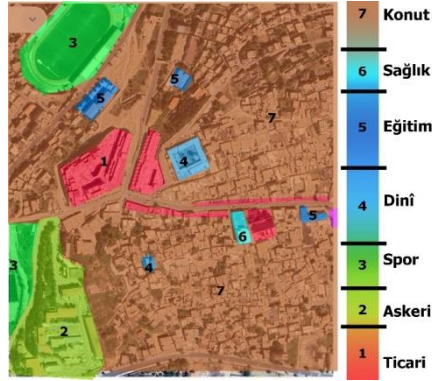
Resim 12: Çalışma Alanı Sınırı ve Konumu

Kaynak: Görsel, Mardin KVKBKM’den Alınan Sınır Haritasından ve Parsel-Sorgu Uygulamasından Türetilmiştir

Kentsel sitin önemli bir bölümünü kapsayan çalışma alanında ticari, eğitim, askeri, sağlık, spor, dinî ve konut alanları bulunmaktadır (Resim-13). Bu açıdan alanda hareketlilik yoğunudur.

Resim 13: 1985 Yılı Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı

Kaynak: Resim, Google Earth'ten alınarak oluşturulmuştur

Kente motorlu araçların dahil olmasıyla ve sit içerisinde otopark alanlarının kısıtlılığı sebebiyle kentin batı girişi, hem otopark hem de otogar olarak kullanılmıştır. Bugün eski otogar alanı, katlı otopark ile ticari alana dönüştürülmüştür. Etkileşim alanında ve sit sınırında kalan yeni proje, kentsel sit ile uyumu noktasında tartışmalara sebep olmuştur (Paköz, 2025).

Yöntem

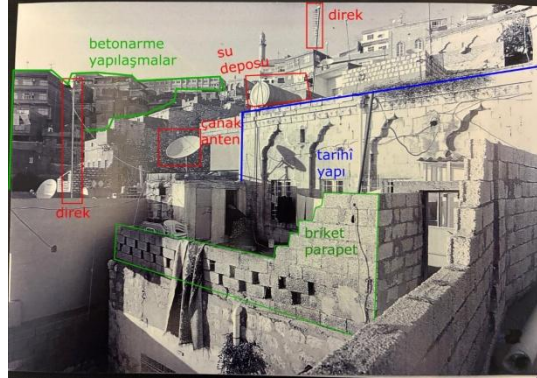
Çalışmada literatür araştırması yapılmış, alanla ilgili hazırlanmış olan imar planları incelenmiştir. Mardin'in koruma planlarının uygulama hükümleri, kararları ve plan notları tarihî çevre koruma kapsamında özetlenmiştir. Koruma amacı taşıyan bu imar planlarına dair not, hüküm ve kararlar, Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınmıştır. Etkileşim geçiş sahalarını da kapsayan Mardin Çabuk ve Diyarbakırkapı Mahalleleri bu çalışma kapsamında incelenmiştir. İki mahalleyi tanıtmak ve tanımlamak için Artuklu Belediyesi'nden alınan kent planı kullanılarak şematik görseller oluşturulmuştur. Eski Mardin yerleşiminin batı ucunda kalan alanda beş rota belirlenmiş ve bu rotalar üzerindeki tarihî yapılar fotoğraflanmıştır. Rotalar genel olarak doğu-batı yönlerinde uzanan yollardan oluşmakta ve tarihî

yapıların çoğunluğu rotalar üzerinde bulunmaktadır. Bu durum, rotalar üzerine bazı fotoğrafların yerleştirilmesiyle kolajların elde edilmesine imkân tanımıştır. Alan cephe, sokak yapısı, malzeme, yapım tekniği, yeşil doku ve topografik durum özelliklerine göre analiz edilmiştir. Çalışma alanında kentsel koruma anlayışına aykırı durumlar, Mardin için hazırlanmış koruma amaçlı imar planları gözetilerek belirlenmiş ve koruma sorunları ile çözüm önerileri tablolar yardımıyla aktarılmıştır.

Bulgular ve Değerlendirme

Çabuk ve Diyarbakırcapı mahallelerinde modern hayata geçiş sebebiyle çeşitli koruma sorunları bulunmaktadır. Mardin'e elektrik ve su şebekesi gibi yeni olanaklar sağlanınca, tarihî dokuda direk, çanak anten, su deposu, cephelere monteli kablo ve su boruları gibi elemanlar görülmeye başlanmış ve geleneksel kent görünümü, bu ekler sebebiyle zarar görmüştür (Resim-14).

Resim 14: 2000 Yılında Çalışma Alanında Oluşmuş Ek Yapı ve Malzemeler

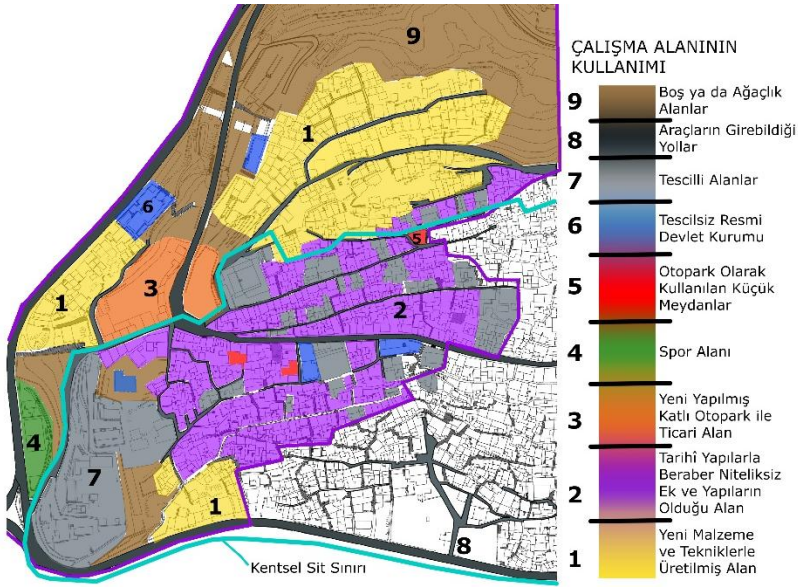

Kaynak: M. Hadi BARAN Arşivi

1950'li yıllardan itibaren eski kent dokusunda niteliksiz yapılaşmalar ve ekler artmış, yapıların özgünlüğü bozulmaya başlamıştır. O yıllarda çalışma alanının en kuzeyi ile en güneyindeki

boş parseller, yeni malzeme ve tekniklerle şekillenmiştir. Niteliksiz yapı ve eklerin inşasının yanında tarihî yapılardaki bozulmalar, yanlış yöntemler kullanılarak giderilmiştir. Eskiyen ahşap kapı ve pencereler metal ya da plastik olanlarla değiştirilmiş; derzlerdeki açıklıklar ve zarar gören zemin kaplamaları ise özgün bağlayıcılar yerine beton kullanılarak onarılmıştır. Resim 15'te Çabuk ve Diyarbakırkapı Mahallelerinde alan kullanımı verilmiştir.

Resim 15: Çabuk ve Diyarbakırkapı Mahallelerinde Alan Kullanımı

Kaynak: Görsel, Artuklu Belediyesi'nden alınan kent planı aracılığıyla hazırlanmıştır

Çabuk ve Diyarbakırkapı Mahalleleri

Mardin geleneksel kent dokusunun ana ulaşım aksı olan Birinci Cadde'nin batı ucu, eskiden beri tarihî kent için giriş-çıkış özelliğine sahip ve Diyarbakır yönüne açılması nedeniyle Diyarbakırkapı diye anılmaktadır. Birinci Cadde'de motorlu araçla

ulaşım yaygınlaşınca kentin batı girişi otogara dönüştürülmüş ve yakın tarihe kadar öyle kullanılmıştır.

Tarihî kentin yamaçta yerleşimi, araç trafiğinin doğu-batı yönünde akmasına sebebiyet vermiştir; ancak ulaşım tek yönlü olup kentte otopark alanları kısıtlıdır. Sit alanının batı girişinde, eski otogar alanında başta otopark sorununu çözmek amacıyla kazı çalışmaları başlatılmış; daha sonra projeye ticari alan da dahil edilmiştir (Resim-16 ve 17). Projeye restoran, kafe, mağaza gibi ticari alanların eklenmesi, otoparkın tarihî kenti gezme amacının dışında alışveriş amacıyla da kullanımına yol açmıştır.

Resim 16 ve 17: Katlı Otopark Alanının Fotoğrafı ve Modeli

Kaynak: Yazar Arşivi ve URL-6

Birinci Cadde'nin üst kısmında konumlanan abuk Mahallesi'nin kuzeyinde, etkileşim alanına dahil yapılaşmalar; güneyinde ise kentsel sit alanına dahil yapılaşmalar mevcuttur. Sit alanı dışında kalan bu kısımda sokak dokusu, tarihî sit alanıyla benzerlik göstermekte; ancak sokakların yer kaplama malzemeleri farklılık göstermektedir. Sit alanında taş kaplamalı sokaklar hakimken etkileşim geçiş sahasında geleneksel olmayan sokaklar yaygındır (Resim-18).

Resim 18: Çabuk Mahallesinin Kuzeyindeki Alanda Merdivenli Sokak Örnekleri

Kaynak: Yazar Arşivi

Çabuk mahallesinin kuzeyindeki yapılar, sit alanındaki yapılar gibi eğim boyunca kademelenmişlerdir. Ancak beton, betonarme, tuğla ve briket gibi yeni malzemelerin kullanımı, mahalleyi iki farklı bölüme ayırmıştır. Çabuk mahallesinin kuzey tarafında yeşil doku geniş alan kaplarken; sit alanına dahil olan yerleşimde ise yeşil öğeler sınırlı olup taş görünüm hakimdir.

Diyarbakırkapı Mahallesi'nin yapı avlularındaki ve sokak aralarındaki ağaç ve küçük bitkiler, mahalleye yeşil bir görünüm kazandırmıştır. Bu mahallede tescilli yapı sayısı az olup yapıların çoğunluğu malzeme ve yapım tekniği yönüyle geleneksel dokuda aykırılık yaratmaktadır. Mahallede 1-3 kat arasında değişen evler ile az sayıda çok katlı yapıların yanı sıra otopark olarak kullanılan genişçe boşluklar da bulunmaktadır (Resim-19).

Resim 19: Diyarbakırkapı Mahallesinden Örnekler

Kaynak: Yazar Arşivi

İki mahallede gözlemlenen kapı ve pencerelerin çoğunda özgün malzeme yerine dokuya aykırı demir ya da pvc malzemenin tercih edildiği tespit edilmiştir (Resim-20). Çalışma alanındaki niteliksiz yapılaşma ile ekler, eklenti kapı ve pencereler geleneksel görünümünü olumsuz etkilemektedir.

Resim 20: Kentsel Sit Alanında Özgün Dokuya Aykırı Pencere ve Kapı Örnekleri

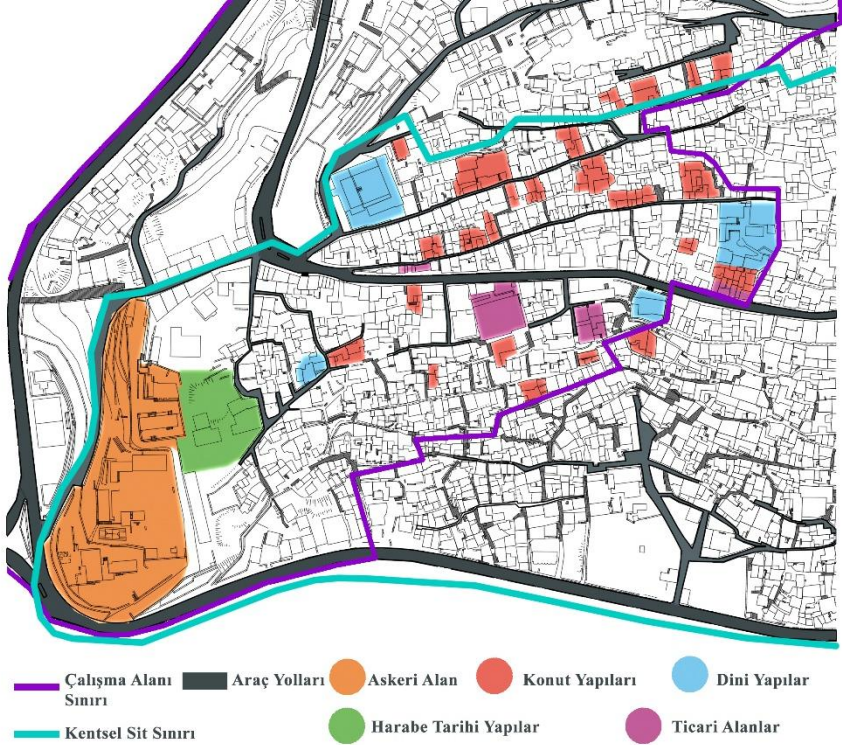
Kaynak: Yazar Arşivi

Mahalle aralarında dolaşım, doğu-batı akslarında uzanan dar sokaklar ile eğimle beraber şekillenen ve yer yer kıvrılan merdivenli sokakların birbirlerine bağlanmasıyla sağlanmaktadır. Genişliği değişen geleneksel sokaklar, daha çok yaya ve binek hayvanların geçişine uygun olmasına karşın bazı sokaklardan küçük boyutlu araçlar da geçebilmektedir. Tarihî kent dokusunun genelinde kullanılan taş sokak kaplamaları, dokuya özgünlük katmaktadır.

Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ndeki güncel tescil listesine göre çalışma alanında 26'sı

Diyarbakırkapı, 41'i Çabuk Mahallesi'nde olmak üzere toplam 67 tescilli yapı bulunmaktadır (Resim-21).

Resim 21: İki Mahalledeki Tescilli Alanlar ve İşlevleri

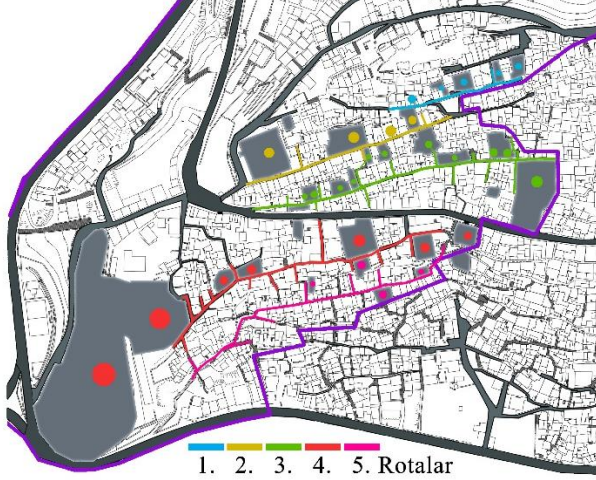
Kaynak: Resim, Mardin KVKBKM'den alınan tescilli alan bilgileriyle oluşturulmuştur

Çalışma Kapsamında Yürünen Rotalar ve Tespit Edilen Koruma Sorunları

Çalışma alanı incelenirken tescilli yapıların yoğunlukta olduğu belli rotalardan geçilmiş (Resim-22) ve daha sonra rotalar boyunca çekilen fotoğrafların konumları rota çizgileri üzerinde gösterilmiştir. Sonuçta elde edilen Resim-23, 24, 25, 26 ve 27 çalışma alanındaki tarihî sokakların ve tescilli yapıların ne durumda olduğu hakkında fikir vermektedir. Belirlenen rotaların ilk üçü

Çabuk Mahallesi'nde; diğer ikisi Diyarbakırkapı Mahallesi'nde bulunmaktadır.

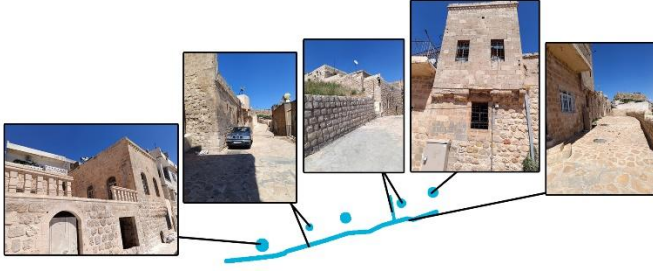
Resim 22: Kuzeyden Güneye Sıralanan ve Doğu-Batı Yönlerinde Uzanan Beş Yürüme Rotası

Kaynak: Rota Görseli, Görsel-21 Temel Alınarak Oluşturulmuştur

Birinci rotanın konumu, Mardin kalesinin bulunduğu yüksekliğe yakındır. Eğim boyu kademelenerek dizilmiş yapıların arasında boş parseller de bulunmaktadır. Boş parsellerden sokağa eğimden kaynaklı olarak toprak ve taşların kaymaması için setler yapılmıştır. Birinci rotadaki tarihî yapıların üstünde, bitişiğinde ve yakın çevresinde niteliksiz yapı ve ekler bulunmaktadır. Buna rağmen rota boyunca sıralanmış taş evler ile taş duvarlar sokağa korunmuşluk hissi vermektedir.

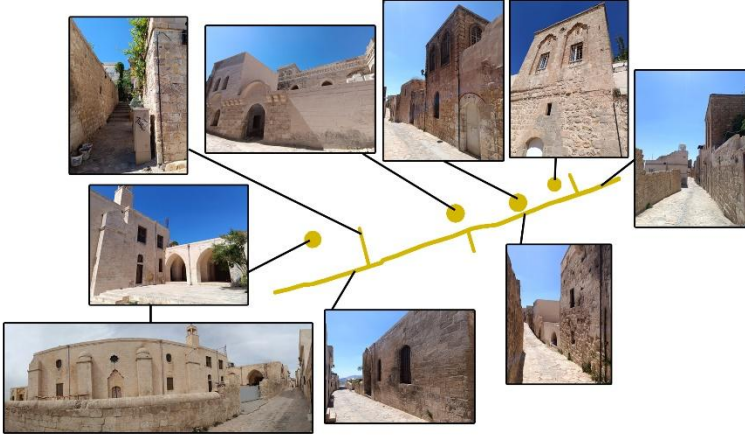
Resim 23: Çabuk Mahallesi-1. Rota

Kaynak: Yazar Arşivi

Mor Efrem Kilisesi ile başlayan ve araç geçişine uygun olmayan ikinci rotanın iki tarafı yapı dizileriyle çevrilidir. Rotadaki benzer cephe düzenine sahip tarihî yapılar, pencerelerin sade, girintili ya da süslemeli olmalarına bağlı olarak ayırt edilmektedir.

Resim 24: Çabuk Mahallesi-2. Rota

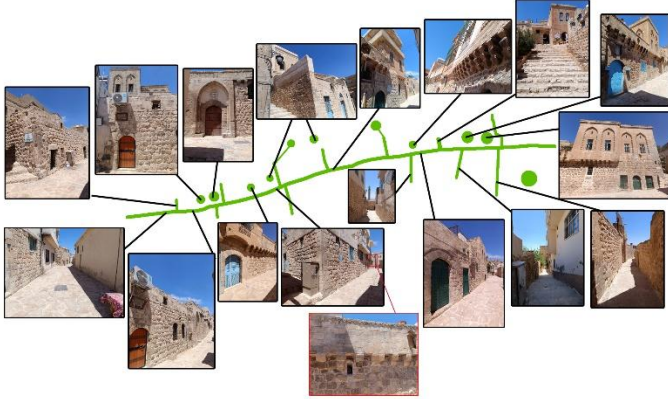

Kaynak: Yazar Arşivi

Araç geçişine kısmen uygun olan üçüncü rotada tarihî yapı yoğunluğu diğer rotalara göre çok daha fazladır. Buna rağmen rotadaki taş yapılar, farklı renklere boyanmış, eklenti metal kapı ve pencerelerle donatılmıştır. Ayrıca bu rotada yeşil öğeler oldukça kısıtlıdır. Rota boyunca farklı boyutlardaki bingi taşı dizilerine sıkça

rastlanmaktadır. Üçüncü rotadaki giriş kapılarının çoğu genel olarak kemerlidir. Aşağı ve yukarı yönlü birçok merdivenli sokağın varlığı, bu rotanın diğer bir özelliğidir.

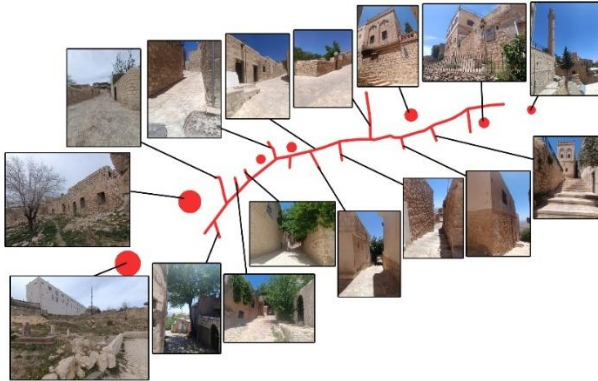
Resim 25: Çabuk Mahallesi-3. Rota

Kaynak: Yazar Arşivi

Şeyh Çabuk Cami ile biten dördüncü rotada aşağı yönde merdivenli sokaklar yer almakta ve diğer rotalardan farklı olarak burada Birinci Cadde ile birleşen yukarı yönde eğimli sokaklar da yer almaktadır.

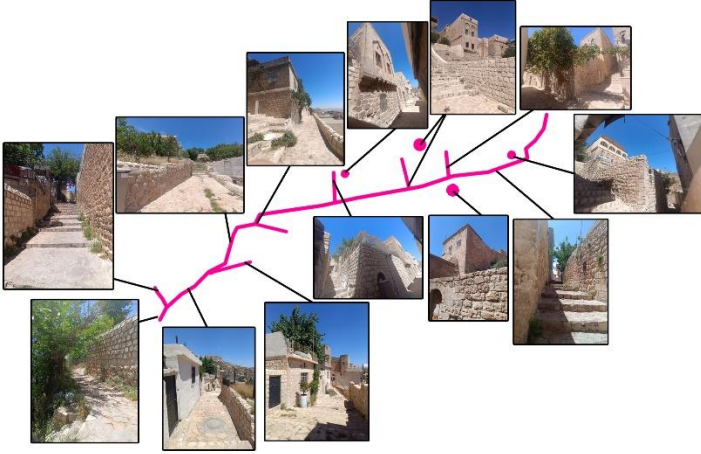
Resim 26: Diyarbakırkapı Mahallesi-4. Rota

Kaynak: Yazar Arşivi

Dördüncü rotanın aksine beşinci rotada aşağı ve yukarı yönlü sokaların çoğu merdivenlidir. Bu rotada da ağaçlara rastlanmakta, ancak ekilebilen boş parseller de bulunmaktadır.

Resim 27: Diyarbakırkapı Mahallesi-5. Rota

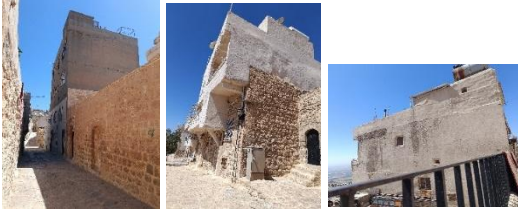

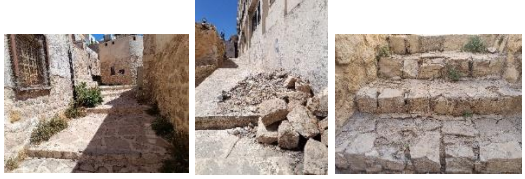

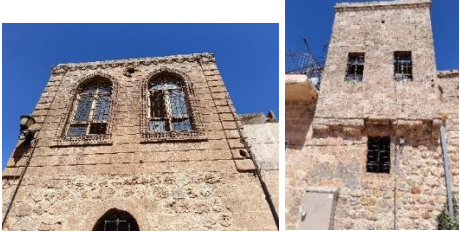

Kaynak: Yazar Arşivi

Rotalar boyunca gözlemlenen geleneksel yapılar, genellikle iki-üç katlıdır ve avlu, eyvan, teras gibi açık ve yarı açık alanlara sahiptirler. Tarihî yapıların cephe özellikleri incelendiğinde sokağa bakan odaların iki pencere ve bu pencerelerin kemerli girintilerin içine konumlandığı da görülmektedir. Pencereler tek taştan oluşan lentolu ya da birkaç taştan oluşan kemerli yapıda olabilmektedir. Sokağa doğru çıkıntı yapmış odalar ile teras parapetleri iki ya da üç birimden oluşan bingi taşlarıyla stabil kalmaktadır. Bingi taşları dışında taş yapıların cephelerini zenginleştiren diğer öğeler arasında efriz diye bilinen süslü taş sıraları ile pencere süslemeleri yer almaktadır. Tarihî yapılar, genellikle kemerli giriş kapılarına sahiptir ancak alanda daha küçük boyutlu lentolu kapılar da bulunmaktadır. Geleneksel yapıların avlularında ya da onlara bitişik sokaklarda yeşil alanlar mevcuttur. Yeşil öğelerin sarı kalker taş yapılarla birleşimi dokunun görünümünü güçlendirmektedir.

Çalışma alanında niteliksiz yapıların varlığı, taş yapı üzerinde beton-betonarme ek yapımı, harabe durumdaki tescilli yapıların varlığı, tescilli yapıların kullanım dışı bırakılması, yanlış onarım uygulamaları, bozulmuş sokak gibi koruma sorunlarına rastlanmaktadır (Tablo-1).

Tablo 1: Çalışma Alanındaki Koruma Sorunları ve Görselleri

Çalışma Alanındaki Koruma Sorunları	Görseller
Niteliksiz Yapı ve Ekler: KAİP’lerde yeni yapıların geleneksel dokuyla uyumuna değinilmesine rağmen sit alanı içerisinde niteliksiz yapılar ile taş yapı üzerinde inşa edilmiş tuğla ya da briket ek hacimler yer almaktadır.	 <p data-bbox="656 743 836 773">Çabuk Mahallesi</p> <p data-bbox="609 1044 883 1073">Diyarbakırkapı Mahallesi</p>
Yanlış Onarımlar: Alanda beton sıva uygulamaları ile özgün dokuya aykırı kapı ve pencereler bulunmaktadır.	

<p>Bozulmuş Sokak Dokusu: Sit alanındaki sokaklarda bitkilenme ve yer yer moloz yığınları görülmektedir. Merdivenli sokaklarda da bozulmalar mevcuttur.</p>	
<p>Ekilen Alanların Varlığı: Kentsel sit alanında, özellikle Diyarbakırkapı Mahallesinde bakımsız alanlar mevcuttur.</p>	
<p>Kullanım Dışı Tescilli Yapılar: Kentsel sit içerisinde kalan alanda tescilli ve özgün değeri yüksek taş yapıların bir kısmı kullanım dışıdır. Kullanım dışı olan yapıların bazıları bahçeli olup bu yapıların bahçeleri bakımsızdır. Ayrıca kullanım dışı olan yapıların pencere ve kapıları tahrip olduğu için bu yapılar yağmur, rüzgâr gibi olumsuz etmenlere maruz kalmaktadırlar.</p>	 <p style="text-align: center;">Çabuk Mahallesi</p> <p style="text-align: center;">Diyarbakırkapı Mahallesi</p>
<p>Yıkıntı Halindeki Tescilli Yapı ve Çevresi: Sit içerisinde, Diyarbakırkapı Mahallesi'nde kalan ve eskiden geniş bir aileye hizmet veren, aynı zamanda tescilli olan konak yıkıntı durumundadır.</p>	

Kaynak: Yazar Arşivi

Kentsel siteler, önceki uygarlıkların kültürel yaşamları hakkında değerli bilgiler taşıyan yerlerdir. Bir kentsel sit alanı olan Mardin de farklı uygarlıkların izlerini taşımaktadır. Çabuk ve Diyarbakırkapı Mahallerinde seçilen beş rota üzerinde yapılan incelemelerde alanın özgün dokusu ile üzerinde yer alan anıtsal-sivil yapılarının yeterince korunamadığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Tarihî çevre koruma konusunda düzenlenen yasalar, sit alanlarının korunması konusunda belirleyici olmasına rağmen bu alanların korunması konusunda yeterli olamamaktadır. Tek yapı ölçeğinde tarihi yapının bakım maliyetini karşılamada kullanıcıların ekonomik güçsüzlüğü, koruma konusunda yeterli bilincin olmaması ya da korumayı sağlayacak yeterli denetimlerin yapılamaması gibi bir çok sorun tarihi yapı ve çevrelerinin korunamamasında etkili olmaktadır. Koruma amaçlı imar planları (KAİP), sit alanlarının korunması konusunda önemli kararlar içermektedir. KAİP'ler, tarihî çevrelerde korumanın yanı sıra yeni yapılaşmaların kurallarını da belirleyen yasal düzenlemeleri barındırmaktadır. KAİP'ler sit alanlarında oluşabilecek beşeri ya da doğal tahribatları önlemek için hazırlanırlar. Planların hazırlanmasındaki diğer amaç kültürel birikim ürünlerini muhafaza ederek gelecek kuşaklara ulaştırmaktır. 1985, 1993 ve 2019 yıllarında yürürlüğe giren ve koruma amacı taşıyan Mardin Planlarının hükümleri incelendiğinde “tarihî mirasın yaşatılması gerektiği” fikri planlardaki ortak özelliktir. Mardin ve diğer tarihî çevrelerin korunması, KAİP'lerin düzgün bir şekilde uygulanmasına bağlıdır. Bu kapsamda tarihî çevrelerin yaşatılması, uygulayıcı ile kullanıcıların işbirliği ile sağlanabilmektedir.

Elektrik, su şebekesi, ısınma gibi daha konforlu özelliklere sahip modern olanaklar, geleneksel dokuların terk edilmesine ya da aslına uygun olmayan biçimde ekleme ve çıkarmaların yapılmasına sebep olmaktadır. Mardin kentsel sit alanında da benzer durum söz

konusudur. Tarihî kentin batı ucunda konumlanan Çabuk ve Diyarbakırkapı mahallelerinde, koruma sorunlarına yoğun şekilde rastlanılmakta ve çalışma alanının kentsel sit alanında kalan bölümü, turistik açıdan Mardin'in kendine özgü karakteristik dokusunu ve mimarisini yeterince yansıtmamaktadır. Ayrıca alanda inşası yeni biten otopark ve ticari alan projesi, tarihî kentin silüetini değiştirmesine neden olacağından doku için olumsuz bulunmuştur. Modern imkanlara ulaşma isteği, yerel halkın koruma konusundaki bilinçsizliği, ekonomik yetersizlikler Mardin geleneksel dokusunda geçmişten bugüne tahribatlara sebep olmuştur. İncelenen Mahallelerde bu nedenlere bağlı bozulmalar mevcuttur. İki mahalledeki sorunlar ve çözüm önerileri Tablo-2'de özetlenmiştir.

Tablo 2: Çalışma Alanında Gözlemlenen Sorunlar ve Geliştirilen Öneriler

Sorunlar	Öneriler
Mahallelerin sit alanına dahil olan kısımlarında betonarme yapı, beton sıva ve özgün olmayan pencere ve kapılar mevcuttur.	Ekleri kaldırmak için tespit çalışmaları yapılmalı ve koruma ölçütleri çeşitli etkinliklerle (sunum, gezi...) halka anlatılarak ortak bir koruma bilinci oluşturulmalıdır.
Alanda bozulmakta olan sokak kaplamaları ile avlu duvarları ve cephe bozulmaları mevcuttur.	Sokak sağıklaştırma çalışmaları yapılmalıdır.
Tescilli yapılar üzerinde sonradan yapılmış beton-betonarme ekler mevcuttur. Ayrıca alanda yıkıntı ya da kullanım dışı olan tescilli yapılar da mevcuttur.	Tarihî yapıları bozan ekler kaldırılmalı, tahrip olmuş yapılar onarılmalı ve terk edilmiş tarihî yapıların yeniden kullanımı gözden geçirilmelidir.
Diyarbakırkapı Mahallesi'nde boş alanlar bulunmakta, ancak alana gerekli özen gösterilmemektedir.	Alandaki ağaçların bakımı yapılmalı ve boş alanlarda tarihî dokuya zarar vermeyen iklime uygun bitkilendirme yapılmalıdır.
Sit sınırı ve çevresinde kamuya hizmet eden çeşitli alan ve yapıların bulunması bu alanlarda kullanıcı yoğunluğu yaşanmasına neden olmaktadır. Yaya ve araç trafiği artmaktadır.	Çalışma alanında hizmet yapıları yoğunlukta olduğu için bölgedeki kullanıcılarda alanın önemine yönelik bilinç artırılmalı, yaya ve araç trafiği alanın önemine göre yeniden düzenlenmelidir.

Kentsel sitin batı girişini çevreleyen Çabuk ve Diyarbakırcapı mahallelerinin tarihî alan içerisinde kalan bölümleri, anıtsal yapılar ile sanatsal değeri yüksek sivil mimari örnekleri içermektedir. Çalışma alanında ilkokul, ortaokul, otopark ve askeri bölge gibi kamu hizmet alanları da mevcuttur. Bu alanların farklı fonksiyonlar yüklenen yapı gruplarını barındırması nedeniyle her iki mahallede koruma çalışmalarının özenle yapılması gerekmektedir.

Alanda 1950’li yıllardan sonra yapılmış üç-dört katlı betonarme yapılar, eskisi kadar sağlıklı olmadıklarından alandan temizlenmeli ve onların yerine alana özgü yeni kararlar alınmalıdır. Aslına uymayan günümüz malzemeleri ile yapılmış kapı ve pencereler yerine buralarda özgün malzemeler kullanılmalıdır. Çalışma alanında yanlış restorasyon çalışmalarına ve yeni proje uygulamalarına karşı uzman görüşlerinin benimsendiği bir koruma anlayışı oluşmalıdır. Alanda kullanım dışı ya da yıkıntı halinde bulunan tarihî yapılar onarılarak yeniden işlevlendirilmelidir.

Mardin kentsel sit alanının batı ucunda ve Birinci Cadde’nin kuzeyinde ve güneyinde kalan iki mahallenin çalışma alanı olarak belirlendiği bu çalışma, tarihî kentle ilgili bilgileri derlemesi bakımından önem taşımaktadır. Mardin kentsel sit alanının batı girişindeki Çabuk ve Diyarbakırcapı mahallelerinin akademik çalışmalarda yeterince işlenmemesi, bu çalışmayı ayrıca özgün kılmaktadır.

Kaynakça

Açıkıyıldız Şengül, B. (2017). Mardin'de Kültürlerarası Yaşam: Konut Mimarisi Bağlamında Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (27),, s. 7-60. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3731090>

Ahunbay, Z. (2007). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. YEM Yayın.

Alioğlu, E. (1993). Koruma Konusunda Genelleştirilmiş Yaklaşımlar ve Mardin Örneği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 36(1-2), s. 263-280. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2153107>

ÇEKÜL Vakfı. (2010). *Yerelden Ulusala Ulusaldan Evrene Koruma Bilincinin Gelişim Süreci*, <https://www.scribd.com/document/998671338/KorumaBilinci-Ekitap>

Efe Yavaşcan, E., & Gediz Urak, Z. (2021). Sit Sınırlarının Koruma Bağlamında Değerlendirilmesi: Niğde Kalesi ve Eskisaray Mahallesi Kentsel Sit Alanı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 25(2), s. 324-334. DOI: 10.19113/sdufenbed.837161

Efeoğlu, E. (2022). Orta Çağ Seyyah ve Coğrafyacıların Kaleminden Mardin. *International Journal of Mardin Studies*, 3(2), s. 87-99. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2591149>

Erder, C. (1977). Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), s. 167-190.

Göyünç, N. (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (2. Baskı).

ICOMOS. (2013). Tarihi kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri (Z. Ahunbay, Çev.).

(Orijinal Çalışma 2011’de yayınlanmıştır).
https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0592931001536912260.pdf

Kalak, M., & Bakar, S. (2021). Geleneksel Mardin’den Yeni Mardin’e: Ayrışma, Kimliksizleşme, Aidiyetsizlik. *Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences*, 8(14), s. 65-85. DOI: 10.38065/euroasiaorg.483

Kara, S., & Ertuğrul, A. (2021). Geleneksel dokunun kentsel mekân düzeninde incelenmesi: Germir örneği. *bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 2(1), s. 57-87. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1524240>

Kejanlı, D. T., Akın, C. T., & Yılmaz, A. (2007). Türkiye’de Koruma Yasalarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), s. 179-196. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/69926>

Keleş Eriçok, A., Güler, E., & Özdemir, Ö. F. (2021). Geleneksel kent dokularının korunmasında, koruma amaçlı imar planlarının öneminin Bitlis örneğinde irdelenmesi. *İdealkent*, 12(32), s. 208-241. DOI: 10.31198/idealkent.847642

Koç, C., & Koç, A. (2021). Sivrihisar (Eskişehir) geleneksel kent dokusunun koruma bağlamında değerlendirilmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(1), s. 57-72. DOI: 10.51800/ecd.837251

Kuban, D. (1962). Restorasyon Kriterleri ve Carta" Del Restauo. *Vakıflar Dergisi*, s. 149-152. <https://acikerisim.fsm.edu.tr/server/api/core/bitstreams/9b465e5d-dad8-4827-92c6-aab1dac9c34e/content>

Paköz, A. E. (2025). Bir Koruma Sorunu Olarak Mardin Kentsel Sit Alanı Sınırında Otopark-AVM İnşası. *Arredamento Mimarlık*, 369, s. 84-87. https://www.academia.edu/130135890/Bir_Koruma_Sorunu_Olara

k_Mardin_Kentsel_Sit_Alan%C4%B1_S%C4%B1n%C4%B1r%C4%B1nda_Otopark_AVM_%C4%B0n%C5%9Fas%C4%B1

Sayan, M. (2021). Kent İçi Arkeolojik Alanların Sunumu: Roma'nın Öğrettikleri. *Mimarlık* (418), s. 56-60. https://www.academia.edu/45613903/Kent_%C4%B0%C3%A7i_Arkeolojik_Alanlar%C4%B1n_Sunumu_Roman%C4%B1n_%C3%96%C4%9Frettikleri

Seçkin Gündoğan, G. (2020). Geleneksel Kent Dokusunun Korunması: Çankırı Örneği. *Mimarlık ve Yaşam*, 5(2), s. 261-275. DOI: 10.26835/my.722815

Şahin Güçhan, N., & Kurul, E. (2009). A History of Development of Conservation Measures in Turkey: from the Mid 19th Century until 2004. *Odtü Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 26(2), s. 19-44. DOI: 10.4305 / METU.JFA.2009.2.2

Taner, N., & Taner, P. (1949). Mardin Şehri Kesin İmar Planı İzah Notu. *Arkitekt*, (207-208), s. 66-70. http://dergi.mo.org.tr/detail.php?id=2&sayi_id=161

URL-1: Artuklu Belediyesi. (tarih yok). *Tarihçe*. <https://artuklu.bel.tr/icerik/tarihce.html> (E. T. 20.05.2025) adresinden alındı

URL-2: (tarih yok). Pinterest: <https://tr.pinterest.com/pin/311170655502614211/> (E. T. 20.05.2025) adresinden alındı

URL-3: Acar Kaya, M. S. (2023). *Yeniden Eskiye Bakmak: Yeni Mardin'de Gelenegin İcadı ve Canlandırmacı Mimarlık*. Platform: <https://platform.ilke.org.tr/analiz/yeniden-eskiye-bakmak-yeni-mardinde-gelenegin-icadi-ve-canlandirmaci-mimarlik/> adresinden alındı

URL-4:. (tarih yok). Pinterest:
<https://au.pinterest.com/pin/708894797572353379/> (E. T.
18.10.2025) adresinden alındı

URL-5:. (tarih yok). *Mardin - 1970/80 - Postadan Geçmiş (1984 flam damgalı) Kartpostal: Şehirden Bir Görünüş*. Nadirkitap:
https://www.nadirkitap.com/mardin-1970-80-postadan-gecmis-1984-flam-damgali-kartpostal-sehirden-bir-gorunus-efemera29997394.html?srsltid=AfmBOoqH2kNVmlNBYUOPpiag1frCyKk1kZyl8qdYvJ3poFnB_ebg56nV (E. T. 18.10.2025) adresinden alındı

URL-6:. (tarih yok). Antikkentmall:
<https://antikkentmall.com/wp-content/uploads/2025/01/Adsiz-tasarim-78.png> (E. T. 30.08.2025) adresinden alındı

Yekbun Aksu, E., & Altınörs Çırak, A. (2018). Mardin Tarihi Kent Dokusunda Form Değişiminin İncelenmesi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, (II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (s. 725–739). İstanbul.
<https://kentselmorfolojisempozyumu2018.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/04/m-36.pdf>

PARSEL ŞEKLİNİN KONUT TASARIMINA ETKİSİ SİİRT ÖRNEĞİ

HAVA ÖZYILMAZ¹⁰
SERVET ŞEKER İNALCAN¹¹

Giriş

Bu çalışma, kentsel parsel Şekillerinin konut tasarım kararları üzerindeki etkisini Siirt kenti örneği üzerinden incelemektedir. Özellikle düzensiz, dar ve geometrik olarak sınırlı parsellerin; bina formu, plan organizasyonu, yönlenme, açık-yarı açık mekân kurgusu ve yapı yoğunluğu üzerindeki belirleyici rolü ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında Siirt kent dokusundan seçilen farklı parsel tipolojileri analiz edilmiş; parsel geometrisi ile konut tasarım yaklaşımları arasındaki ilişki plan Şemaları ve kütle kararları üzerinden değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, parsel Şeklinin yalnızca fiziksel bir sınır değil, aynı zamanda konut tasarımını yönlendiren temel bir morfolojik girdi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, benzer topoğrafik ve iklimsel koşullara sahip

---

¹⁰ Prof. Dr. Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Bölümü Orcid ID: 0000-0002-1252-0359

¹¹ Doktora Öğrencisi. Dicle Üniversitesi, Mimarlık Bölümü Orcid ID: 0000-0002-8299-4330

kentler için parsel–tasarım ilişkisine dair kavramsal ve uygulamaya dönük bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Parsel alanının ne kadarına, bir binanın taban alanının oturacağı bilgisi, taban alanı kat sayısı (TAKS) olarak adlandırılmaktadır. Yapının katlar alanı toplamının parsel alanına oranından elde edilen kat alanı katsayısı (KAKS), emsal ile aynı anlamı taşımaktadır. Bir arsanın alanı ile imar planı üzerinde yer alan KAKS değeri çarpılarak; o arsaya yapılabilecek maksimum net metrekare hesabı, inşaat alanı (dairelerin toplam alanı) olmaktadır.

2022 Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği'nin 5. maddesine göre ayrıık veya blok nizam yapı inşası olan yerlerde, uygulama imar planında açıkça belirtilmemiş ise TAKS %40'ı geçemez. Ancak, çekme mesafeleri ile KAKS verilip TAKS verilmeyen parsellerde, TAKS %60'ı geçmemek şartıyla, çekme mesafelerine göre uygulama yapılmaktadır (Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği (5.maddesi, 6.maddesi ve 29.madde, 2022).

Yapı tasarımlarında uyulması istenilen bu kurallar; düzgün şekle sahip parsellerde verimli bir şekilde sonuçlanırken, düzgün olmayan parsel şekillerinde ise olumsuz sonuçlanmaktadır.

Kentsel mekânın en küçük mülkiyet birimi olan parsel, mimari tasarım sürecinin başlangıç noktalarından biridir. Konut tasarımında yapı kütesinin konumu, plan organizasyonu ve açık alan kullanımı gibi temel kararlar büyük ölçüde parselin geometrik özellikleri tarafından belirlenmektedir. Özellikle tarihsel süreç içerisinde organik biçimde gelişmiş kentlerde parsel şekilleri çoğunlukla düzensiz, dar ve sınırlayıcı niteliktedir.

Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Siirt kenti, topoğrafik yapısı, tarihsel yerleşim izleri ve plansız gelişim süreçleri nedeniyle farklı parsel tipolojilerinin bir arada gözlemlenebildiği bir kent dokusuna sahiptir. Bu durum, konut tasarımında parsel kaynaklı mekânsal zorunlulukları görünür kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı,

Siirt kent dokusu örneğinde parsel şekillerinin konut tasarım kararları üzerindeki etkisini analiz etmek ve parsel–tasarım ilişkisini morfolojik bir bakış açısıyla değerlendirmektir.

İnsanların temel ihtiyaçları arasında bulunan barınma, günümüz teknolojisinde çok sayıda konutun inşa edilmesiyle, karşılanmaktadır. Genel anlamda konut, dört duvar ve çatıya sahip olmasıyla; güven, düzen, mahremiyet, ait olma gibi birçok duyguyu beslemektedir. İnsan hafızası ve istekleri gereği bu temel duyguları bir kenara bırakarak, konut içerisinde sürdürülecek yaşantıyı etkileyecek faktörleri daha fazla önemseyerek, konut tasarımı konusunda belirleyici olmak, istemektedirler. Bu faktörler sırasıyla;

- İnsana ilişkin faktörler
- Eylem alanına ilişkin faktörler
- Eyleme ilişkin faktörler
- Ekipmana ilişkin faktörler
- Çevreye ilişkin faktörler şeklinde sıralamak mümkündür (Bayram, 2011).

Yukarıda bahsedilen faktörler doğru bir şekilde okunup, anlamlandırıldığında konut kullanıcıları fiziksel performans gerektiren eylemlerini gerçekleştirirken, memnuniyet seviyelerindeki artış kaçınılmazdır. Dolayısıyla konut tasarımlarının ilk aşamasında yer alan “parsel konusu” bu anlamda bağlayıcı olmaktadır (Güven, Şenkal; 2019).

Parsel; imar yasalarına uygun, sınırları belirlenmiş arazi parçası olarak tanımlanmaktadır. İmar kanununun 18. maddesine göre, bir parsel belli kişi ile kişilere ait olabileceği gibi kurumlara da ait olabilmektedir. Parsel; kadastro parseli ve imar parseli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Artan nüfusun barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla; sınırları ve sahipleri belli, bağımsız bir şekilde konumlanan kadastro parseli; gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra yapılaşma amacıyla imar parsellerine dönüştürülebilir. Ayrıca, olumsuz parsel şekillerine (üçgen, çokgen, parçalı vb.) sahip

arazilerde de yapılaşmaya gidilerek barınma ihtiyacı karşılanmaya çalışılır.

Doğal topoğrafyanın yapay topoğrafyaya evrilmesini sağlayacak arazi çalışmaları sonucunda, parsel şekilleri daha düzgün formlarda olabilmektedir (Küblü, 2015).

Yapılaşma için en uygun parsel şeklinin dikdörtgen ile kare olduğu, yapılan yapı taslak çalışmalarında test edilmiştir. Aksi durumlardaki parsel şekillerinde ise yapı taslak çalışmalarının daha uzun sürdüğü ve sağlıklı sonuçların elde edilme olasılığının düştüğü görülmüştür. Yapılaşmada daha fazla işçilik ile malzeme kullanımı da olumsuz parsel şekillerinde dezavantaj olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın Amaç, Kapsam ve Problemi

Bir konutun tasarım aşamasında bulunduğu yerin fiziksel ve yapısal çevresine ait veriler önemli olmaktadır. Kent planlarına bakıldığında yapısal çevreye ait verilerden olan ada-parsellerin farklı şekillerde olduğu görülmektedir. Böyle bir sonuçla karşılaşma nedenleri arasında yapının oturacağı topografya, araziye ulaşım, trafik yoğunluğu, gürültü faktörü, sosyo-kültürel etkenler, yakın çevredeki yapılaşma, parselin yakınında bulunan yapıların kat sayıları, strüktürü, parselin suyla ilişkisi eğim, yön, mesafe vb. çeşitli nedenlerle belirlenen yol güzergâhları etkili olmaktadır.

Çalışma kapsamında, Siirt kent merkezi ölçeğinde konut tasarımlarını olumsuz yönde etkileyecek parsel şekilleri, çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Bu parsel şekilleri konut içi tasarımlarda, kullanıcı açısından konforlu olmayan (uzun-ince odalar, dar-çokgen şekilli oda köşeleri) mekânların ortaya çıkmasına neden olabileceği gibi konut içi mahremiyet gerektiren mekânların (yatak odası, banyo) ile manzaradan yararlanılması gereken mekânların (salon, oturma odası, balkon, mutfak) yanlış yönlendirilmesine de neden olabilmektedir. Bu anlamda, mikro ölçekte 2, 3, 4, 5 ve 9 daire üzeri tasarlanmış toplam 23 konut

çalışmaya konu edilmiştir. Kullanıcıları belirlenen konutlar; kullanışsız alan, işlevsellik, mahremiyet, yol- manzara ilişkisi, kullanıcı memnuniyeti açısından parsel şekline bağlı tasarım bazında incelenmiştir. Olumsuz parsel şekillerini azaltıcı önlemler alma ve bu doğrultuda sağlıklı yapı planları oluşturma, çalışma kapsamında hedeflenmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Planlı alanlar imar yönetmeliğinin belirlediği esaslara göre bina oturma alanı, yol çekme mesafesi, kat sayısı, cephe yönü, peyzaj alanı vb. belirlenen konut tasarımlarında, günümüz kullanıcısının ihtiyaçlarının konforal ölçekte karşılanması mimarın görevi olmaktadır. Bu anlamda, mimari proje tasarımlarında planlı alanlar imar yönetmeliğinin 6. maddesi (parsel ölçüleri) ile 29. maddesi (yapı piyesleri ölçüleri) bize yardımcı olabilmektedir. Genellikle stüdyo daireler veya küçük dairelere ait olabilecek, minimum ölçülere tabloda yer verilmiştir (Tablo 1).

Tablo1. Müstakil konut piyes ölçüleri

<i>Mekan</i>	<i>Dar Kenarı (m)</i>	<i>Tahmini Kenar (m)</i>	<i>Diğer</i>	<i>Net Alanı (m²)</i>
Oturma Odası	3.00	4.00		12.00
Yatak Odası	2.50	3.60		9.00
Mutfak/Yemek Pişirme Yeri	1.50	2.20		3.30
Banyo/Yıkama Yeri	1.50	2.00		3.00
Tuvalet	1.00	1.20		1.20

Planlı alanlar imar yönetmeliğinin yukarıda zorunlu olarak uyulmasını istediği maddeler, konut tasarımda kullanılacak yöntemin çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışma özelinde

düşünüldüğünde ise sayısal olarak belirlenen bu metrekaresinin elde edilmesi çabası; olumsuz parsel şekillerine sahip imar alanlarında, birtakım olumsuzluklara sebebiyet vermektedir. Bu olumsuzlukları belirleme adına alan çalışmasında 2, 3, 4, 5 ve 9 daire üzeri tasarlanmış toplam 23 konut kullanıcısıyla görüşülerek; kullanışsız alan, işlevsellik, mahremiyet, yol- manzara ilişkisi ile kullanıcı memnuniyeti parametreleri bazında veriler elde edilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Parsel Kavramı ve Morfolojik Özellikleri

Parsel, kentsel dokunun oluşumunda yapı adası ile yapı ölçeği arasında ara yüz oluşturan temel bir birimdir. Kentsel morfoloji literatüründe parsel; şekil, büyüklük, cephe uzunluğu ve konum gibi özellikleriyle yapı tipolojisini doğrudan etkileyen bir unsur olarak ele alınmaktadır. Dikdörtgen ve düzenli parseller tasarım esnekliği sağlarken, düzensiz ve dar parseller mimari çözümleri sınırlayan bir çerçeve oluşturmaktadır.

Parsel Şekli–Yapı Formu İlişkisi

Parsel geometrisi, yapı formunun gelişiminde belirleyici bir girdidir. Dar–uzun parsellerde lineer plan şemaları öne çıkarken, köşe veya üçgen parsellerde kırıklı ve kompakt kütle çözümleri tercih edilmektedir. Bu durum, yapıların doğal ışık, havalandırma ve açık alan kullanımını doğrudan etkilemektedir.

Konut Tasarımında Sınırlayıcı ve Yönlendirici Faktörler

Parsel şekli, konut tasarımında yalnızca fiziksel bir sınır değil; aynı zamanda yönlendirici bir tasarım parametresidir. Yapı yaklaşma mesafeleri, çekme mesafeleri ve komşu yapı ilişkileri parsel geometrisiyle birlikte ele alınmakta, bu durum plan şemalarının çeşitlenmesine veya tek tipleşmesine yol açabilmektedir.

Bulgular ve Değerlendirme

Bir şehrin makro formunu, temelde o şehrin içtimai, iktisadi, nüfussal, alansal, geçmiş gelişimi ile arsa fonksiyon fikirleri teşkil eder. Bunu, şehir büyüklük biçimini yönlendiren temellerden biri olarak ele alınan şehrsel gelişimi izlemektedir. Geçmişten günümüze temel alınan bu olgular şehrin bu günkü temel yaşam bölgelerini/mahallelerini teşkil etmiştir (Aluçlu, ve İrven, 2022).

Nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yürütülen bu çalışma Siirt kent merkezinde farklı dönemlerde gelişmiş mahalleler arasından örnek alanlar seçilerek yapılmıştır. Seçilen alanlardaki parseller, geometrik özelliklerine göre sınıflandırılmış ve her bir parsel türü için tipik konut örnekleri analiz edilmiştir.

Analiz kriterleri şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:

- Parsel geometrisi
- Yapı yerleşimi ve kütle formu
- Plan organizasyonu
- Açık ve yarı açık mekân kullanımı
- Yönlenme ve çevresel ilişkiler

Analizler sonucunda Siirt kent dokusunda düzensiz ve dar parsellerin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bu parsellerde konut tasarımlarının genellikle kompakt ve içe dönük plan şemalarına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Dar parsellerde cephe genişliğinin sınırlı olması, doğal ışık ve havalandırma açısından sorunlar yaratmakta; bu durum iç avlu veya ışıklık çözümlerini zorunlu kılmaktadır.

Daha düzenli ve geniş parsellerde ise konut tasarımlarının açık alanla daha güçlü ilişkiler kurabildiği, plan çeşitliliğinin arttığı

görülmüştür. Parsel şekli ile yapı yüksekliği ve yoğunluk arasında da doğrudan bir ilişki olduğu; düzensiz parsellerde düşeyde gelişen yapılaşmanın daha yaygın olduğu tespit edilmiştir.

Alan Çalışması

Konut içi mekân tasarım aşamasında yapılacak analizler (kullanıcı isteklerine yönelik gözlem, inceleme ve araştırmalar) ortaya konulacak verilerin; kullanıcı ihtiyaçlarına vereceği karşılığın başarılı ya da başarısız olarak değerlendirilmesi sonucuna bizi ulaştıracaktır.

Şekil 1. Çalışma alanı googleearth görünümü (Url-1, 2025)

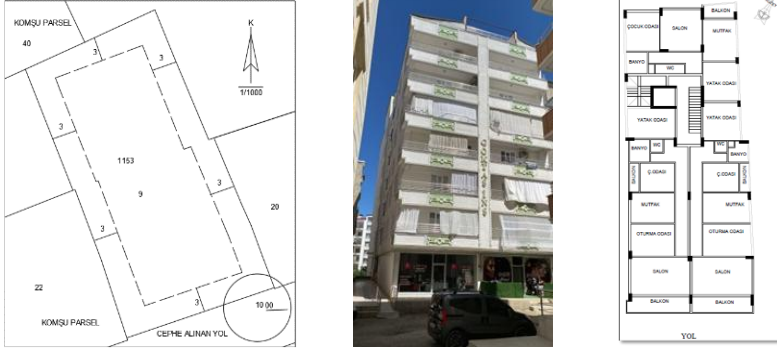
Siirt merkez Veysel Karani Mahalle'sinde, olumsuz parsel şekillerine bağlı olarak, yanlış yönlendirilmiş ve şekillenmiş mekân tasarımlarına sahip 5 adet konut örneğine aşağıda yer verilmiştir (Şekil 1,2, 3, 4, 5, 6, 7).

Şekil 2. A (2 daire üzeri) konut yapısının planı, görünüşü ve parsel şekli

Katta 2 daire üzeri planlanan yapı iki yola cepheli dikdörtgen bir parselde diğer iki cephesinde yapıların olduğu dar cephesinin yola baktığı bir parselde yapılmıştır. Bu tür parsellerde mekânlar cepheden arka cepheye doğru ardışık olarak sıralanır. Koridor veya dolaşım hattı genellikle yan bantta çözülür. Ön cephede günlük yaşam mekânları (salon) yer alır

Şekil 3. B (3 daire üzeri) konut yapısının planı, görünüşü ve parsel şekli

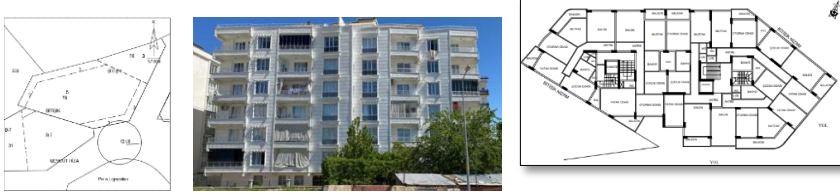
Dar cepheli parsellerde planlamada uzun dar koridorlar oluşur. Ön cephede iki konut, arka cephede bir konut planlanmıştır.

Şekil 4. C (4 daire üzeri) konut yapısının planı, görünüşü ve parsel şekli

İki yola bakan bu yapıda dört daire tasarlanmıştır. İki konut önce cepheye, diğer iki konut arka cepheye yönlendirilmiştir. Konutlarda uygun yön ihmal edilmek zorunda kalmıştır.

Şekil 5. D tipi binanın parsel şekli, planı ve görünüşü (5 daire üzeri)

Altıgen bir parselde yapılan konut yapısında beş daire tasarlanmıştır. Altıgen geometrinin sağladığı çoklu cephe yönelimi, doğal ışık, manzara ve rüzgâr yönlerinden yararlanmayı kolaylaştırır. Ancak bu form, plan organizasyonu ve strüktürel sistem açısından dikkatli bir tasarım yaklaşımı gerektirir.

Şekil 6. E (9 daire üzeri) konut yapısının planı, görünüşü ve parsel şekli

Köşebaşı parseller iki sokağa cephe veren parsellerdir. Kent morfolojisinde yüksek görünürlük, çift yönlü erişim ve daha fazla cephe kullanımı gibi önemli tasarım avantajları sağlar. Bu nedenle köşe parsellerde konut planlaması, iç parsellerden farklı olarak cephe yönelimi, giriş organizasyonu ve mekânsal dağılım açısından daha esnek bir tasarım yaklaşımı gerektirir.

Çalışma alanı içerisinde incelemeye alınan konut yapılarının konut adı ve plan bilgileri detaylarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Ayrıca konutlar kullanışsız alan, işlevsellik, mahremiyet,

yol-manzara ilişkisi, kullanıcı memnuniyeti parametrelerine göre değerlendirilmiş olup, sonuçlarına tabloda yer verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. İncelenen Konut yapıları

<i>Konut Adı</i>	<i>Plan</i>	<i>Daire No ve tipi</i>	<i>Kullanışsız Alan</i>	<i>İşlevsellik</i>	<i>Mahremiyet</i>	<i>Yol-Manzara ilişkisi</i>	<i>Kullanıcı Memnuniyeti</i>
A (2 daire üzeri) 		A1 3+1	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
		A2 3+1	Var	Yok	Yok	Var	Yok
B (3 daire üzeri)		B1 2+1	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok

		B2 2+1	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
		B3 2+1	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
<p>C (4 daire üzeri)</p> 		C1 3+1	Yok	Var	Var	Var	Var
		C2 3+1	Yok	Var	Var	Yok	Var
		C3 2+1	Var	Var	Var	Yok	Var
		C4 3+1	Yok	Var	Var	Var	Var
<p>D (5 daire üzeri)</p>		D1 3+1	Var	Var	Var	Yok	Yok

		D2 3+1	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
		D3 3+1	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
		D4 3+1	Var	Yok	Yok	Var	Yok
		D5 3+1	Var	Yok	Yok	Var	Yok
E (9 daire üzeri)		E1 1+1	Var	Yok	Yok	Var	Yok
		E2 1+1	Var	Var	Var	Var	Var
		E3 1+1	Yok	Var	Var	Var	Var
		E4 1+1	Var	Var	Var	Var	Yok
		E5 3+1	Yok	Var	Var	Var	Var

		E6 3+1	Yok	Var	Var	Yok	Yok
		E7 3+1	Yok	Var	Var	Var	Var
		E8 1+1	Yok	Var	Var	Var	Var
		E9 1+1	Yok	Var	Var	Var	Var

İmar planlarına ve ilgili yönetmeliklere uygun şekilde inşaatı planlanan konutların özelliklerini (yapı nizamı, kat adedi, TAKS, asma kat, fonksiyon, kat yüksekliği, su basman, çekmeler) gösteren kroki tipindeki belge imar çapı olarak adlandırılmaktadır. Ada, parsel ve taban alanı belirlenen arazilerde bu veriler ışığında konut tasarımları yapılmaktadır.

Siirt merkez parselasyon sisteminde; ada parseller, ara parseller, tek yönden bitişik köşe parseller, çift yönde bitişik köşe parseller ile üç yönü topografyayla sınırlı parsellerde konutların yerleştiği görülmektedir. Genel itibariyle eğimin fazla olduğu yerlerde parsel boyutlarının az olduğu; eğimin azaldığı yerlerde ise parsel boyutlarının büyüdüğü gözlemlenmiştir (Siirt Büyükşehir Belediyesi, 2022).

Daire numarası belirlenen dairelerin oturma odası, yatak odası, banyo, mutfak ve tuvalet birer adet bulunduran (1+1) ile ek olarak salon ve çocuk odası bulunduranlara ait özel adlandırmalar (2+1, 3+1, 4+1) yapılmaktadır.

Tablo 2 de verilen değerler alan çalışmasında elde edilen değerlerdir. Alan alışması kapsamında 2, 3, 4, 5 ve 9 daire üzeri tasarlanmış toplam 23 konut kullanıcısıyla görüşülerek; kullanışsız alan, işlevsellik, mahremiyet, yol- manzara ilişkisi ile kullanıcı memnuniyeti parametreleri bazında veriler elde edilmiştir.

Kullanışsız alan; kullanıcı davranışını lt almadan, mevcut parsel alanı metrekaresini maksimum düzeye kullanma ve kr etme anlayışı kapsamında, tasarlanan konut içi piyeslerde uzun-ince odalar, dar- çokgen şekle sahip oda köşeleri oluşturulmaktadır.

İşlevsellik; kullanıcı yapı içinde ihtiyacını karşılayamıyorsa bu işlevsizlik olarak değerlendirilir. Yapı ana işlevini yerine getiriyor fakat bunu tam olarak yerine getiremiyor veya konforal ölülerin dışında yerine getiriyor ise işlevsizlikten bahsedilmektedir. Konut içi donatı elemanlarının yerleştirilmesinde sıkıntı yaşanması, konut içinde yer alan mekânlar arası iletişim ile ulaşımın kullanıcı eylemi dışında tutulması bu durumu rnelemektedir.

Mahremiyet; kullanıcıların yapı içi fiziksel mesafesini esas alan anlayış kapsamında değerlendirilmektedir. Çalışma kapsamında değerlendirilmeye alınan dairelerde gece holü (banyo, duş, yatak odası, ocuk odası) mahremiyetin en fazla gözetildiği alan olmaktadır. Bu nedenle gece holü içerisinde yer alan odalar daire girişinden uzak bir şekilde tasarlanmalıdır. Gündüz holü (salon, oturma odası, mutfak, tuvalet) mahremiyetin daha az gözetildiği alan olması sebebiyle daire girişine yakın konumlandırılması gerekmektedir.

Yol- manzara ilişkisi; parsellere ait imar çaplarında cephe alınan yol belirtilmektedir. Bu anlamda, cephe alınan yol aynı zamanda manzarayı da ifade etmektedir. Yola paralel bir şekilde konumlandırılmış dairelerde bu ilişki sağlıklı bir şekilde kurulmuşken, yola göre arka ve yan kısımlara yönlendirilmiş dairelerde bu ilişki sağlıksız olmaktadır.

Kullanıcı memnuniyeti; incelemeye alınan konutlar içerisinde yer alan dairelerde kullanıcı memnuniyeti, kişilere göre değişen parametreler içermektedir.

Daire içinde yer alan birimler arasındaki erişilebilirlik olma durumu, kullanıcı memnuniyeti açısından araştırılmıştır.

Daire içlerinde yer alan birimlerin metrekareleri, tavan yükseklikleri, kotları, mekânsal tefrişleri vb. ergonomik olması açısından, kullanıcı memnuniyeti araştırılmıştır.

Özellikle yaz ve kış olmak üzere dört mevsim ait iklim koşullarında; daire içindeki ısı konfor koşulları, işitsel ve görsel konfor koşulları, iç hava kalitesi ile dinlenme, yeme-içme vb. ihtiyaçların karşılanmasında da kullanıcı memnuniyeti araştırılmıştır. İnsanların vakit geçirdikleri mekânlar, yalnızca eylemlerini gerçekleştirdikleri bir yer olmaktan çok, bireyleri psikolojik olarak etkileyip, düşüncelerine ve yaşamlarına da yön vermektedir (İlhan, Aykal ve Özil, 2024).

Sonuç

Bu çalışma, parsel şekillerinin konut tasarımında belirleyici bir rol oynadığını Siirt kenti örneği üzerinden ortaya koymaktadır. Parsel geometrisi, konutun plan organizasyonundan kütle formuna kadar birçok tasarım kararını doğrudan etkilemektedir. Siirt gibi topoğrafik ve tarihsel katmanları güçlü kentlerde parsel-tasarım ilişkisinin dikkate alınması, konut kalitesinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Elde edilen bulgular, planlama ve parselasyon kararlarının mimari tasarım ölçeği üzerindeki etkisini vurgulamakta; gelecekte yapılacak çalışmalara ve kentsel tasarım uygulamalarına ışık tutmaktadır. Belli bir arazinin parçası olarak adlandırılan parseller üzerine, konutlar inşa edilirken aynı zamanda yaşamlar da inşa edilmektedir. Bu anlamda, mimarların parmak izi niteliğinde

olan konut tasarımlarının doğru bir şekilde oluşturulması amacıyla, parsel şekillerinin doğru bir şekilde okunması gerekmektedir.

3194 sayılı İmar Kanunu gereği yerleşim yerlerinde imar planları oluşturulur. Yerleşim yerlerinde nüfus 10.000'in üzerindeyse imar planı oluşturulması zorunlu, bu sayının altındaki nüfusa sahip yerlerde belediye meclis kararları kapsamında imar uygulamaları yapılmaktadır. Bu uygulamalar sonucunda, ortaya çıkan olumsuz parsel şekillerinin iyileştirilmesi adına birtakım uygulamalar yapılabilir. Bunlar;

- Parsel şekillerini tasarıma uygun hale getirmek amacıyla, hektar başına düşen gerekli yol ölçüleri belirlenmelidir. Bu sayede, gereksiz yol yapımından kaçınılarak, parsel şekillerinin olumlu yönde korunması sağlanabilir.
- İmar planlarına uygun şekilde parselasyon haritaları hazırlanan birbirine bitişik olan birden fazla arsanın birleştirilmesi işlemi olarak tanımlanan tevhid (birleştirme), parsel şekilleri korumak amacıyla tercih edilebilir.
- Tapu kütüğünde tek parsel olarak kayıtlı bulunan bir taşınmazın imar planlarına uygun olarak düzenlenen haritalara göre birden çok parçaya ayrılarak tapu kütüğüne ayrı ayrı tescil edilmesi işlemi olarak tanımlanan ifraz (ayırma), düzgün şekillere sahip birden fazla parselin elde edilmesini sağlayabilir.
- İmar planı revizeleri sayesinde düzgün şekilli parseller elde edilebilir. Yapılacak bu uygulamada ada, parsel ve yollara ait bilgilere yönelik raporların hazırlanması uzun zaman alacağından dolayı, bu süreçte yapılaşmaya ara verilmesi gerekebilmektedir.

Yukarıda bahsedilen bu uygulamalar sayesinde; arsa uzunluğu ve genişliği arasında belli bir oran kurulan parsellerin, düzgün şekilli

(dikdörtgen, kare) olması sağlanarak, düzgün plan şemasına sahip konutlar elde edilmektedir.

Kaynakça

Aluçlu, İ. İrven, C. (2022). Van'da Sosyo-Ekonomik Çerçeve de Konut Tasarımı Ve Gelişimi Sorunları, Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Yeni Trendler, Ankara.

Bayram, Z. (2011). İşlevsellik ve Esneklik Bağlamında Konut İç Mekân Tasarımında Mobilya Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalı.

Güven, E. Şenkal Sezer, F. (2019). Kafelerde Kullanıcı Memnuniyetinin Konfor Koşulları Açısından Değerlendirilmesi: Görükle/Bursa Örneği, Uludağ Üniversitesi Yapı Bilgisi Anabilim Dalı, Mimarlık ve Yaşam Dergisi, Araştırma Makalesi, 4(1), (183-196).

İlhan, N. Aykal, D. & Erbaş Özil, M. (2024). Deprem Sonrasında Kullanılan Geçici Barınma Birimlerinin Yerleşim Düzeni Bağlamında Ergonomik Analizi. Journal of Architectural Sciences and Applications, 9(Special Issue), 245-269. <https://doi.org/10.30785/mbud.1334397>

Küblü, Y. (2015). Strüktür ve Form Olarak Kent Topografyasının İncelenmesi Galata, İstanbul Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Anabilim Dalı.

Özgan, A. O. & Aluçlu, İ. (2023). Doğayla Uyumlu Mekânlar: Biyofilik Tasarımın Bibliyometrik Değerlendirmesi. İDEALKENT, 15(41), 483-505. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1350785>

Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği (5.maddesi, 6.maddesi ve 29.maddesi), 2022.

Siirt Büyükşehir Belediyesi. (2022). *1/5000 lekli Nazım İmar Planı ve 1/1000 lekli Uygulama İmar Planı Açıklama Raporu*.

İnternet Kaynakları:

Url-1 <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr> Erisim Tarihi:
10.09.2025

HAFİF ÇELİK SİSTEMLERİN KENTSEL MİMARİ ÜRETİMDEKİ ROLÜ: DİYARBAKIR PREFABRİK YAPILARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

KÜBRA BEKÇİ¹²
NURSEN IŞIK¹³

Giriş

Küresel ölçekte hızla artan nüfus ve buna paralel olarak gelişen kentleşme süreci, çağdaş inşaat sektörünü daha hızlı, ekonomik, depreme dayanıklı ve çevreye duyarlı üretim teknikleri arayışına yöneltmiştir.

Geleneksel yapı yöntemlerinin neden olduğu uzun inşaat süreleri, yüksek işgücü maliyetleri ve düşük malzeme verimliliği, özellikle gelişmekte olan bölgelerde alternatif yapı sistemlerinin araştırılmasını zorunlu hale getirmiştir (Sırma, 2001; Amil, 2004). Bu doğrultuda, ileri üretim teknolojilerinden yararlanan ve sürdürülebilir mimari anlayışına katkı sunan yenilikçi çözümler önem kazanmıştır (İrban & Fenkli, 2022).

---

¹² Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye, ORCID: 0009-0005-9136-2852

¹³ Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0000-0002-6125-1896

Hafif Çelik Sistemler (HÇS), yüksek taşıyıcı kapasiteye sahip olmaları, tasarım esnekliği sağlamaları ve depreme karşı sundukları direnç sayesinde, geleneksel yapı yaklaşımlarına karşı rekabetçi bir alternatif olarak öne çıkmaktadır (Kara, 2019). Hafif çelik sistem elemanlarının kontrollü fabrika ortamında hassas üretim süreçlerinden geçerek kısa sürede yerinde monte edilebilmesi, inşaat takvimini önemli ölçüde kısaltarak şantiye kaynaklı atıkları ve işçilik hatalarını en aza indirmektedir (Fenkli & Ünal, 2023). Ayrıca çeliğin yüksek oranda geri dönüştürülebilir malzeme olması, bu sistemleri enerji verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik hedefleri ile uyumlu hale getirmektedir (Aydın & Şahin, 2022). Bu avantajlar, hafif çelik sistemleri özellikle hızlı konut üretimi gereksinimi bulunan ve yüksek deprem riski taşıyan bölgeler için ideal bir çözüm haline getirmektedir (Öncü, 2010). Literatürdeki araştırmalar çoğunlukla HÇS'nin teknik ve ekonomik avantajlarına odaklanmakta (Kara, 2019), ancak sistemin yerel iklim koşulları, malzeme davranışı ve sosyo-kültürel entegrasyonu gibi yönlerini ele alan çalışmalar sınırlı kalmaktadır (İrban & Fenkli, 2022).

Türkiye, yoğun kentsel dönüşüm gereksinimi ve deprem tehdidi nedeniyle, prefabrikasyon tekniklerinin potansiyelini çok boyutlu biçimde değerlendirmesi gereken ülkelerden biridir. Çalışma alanı olarak seçilen Diyarbakır kenti, sert iklim koşulları, zengin kültürel mirası ve dinamik kentsel gelişim süreci ile hafif çelik sistemlerin yerel ölçekte incelenmesi için özgün bir örnek alan sunmaktadır. Bu durum, yalnızca sistemin teknik yeterliliğini değil, aynı zamanda yerel mimari estetik, malzeme alışkanlıkları ve geleneksel yapı dokusu ile olan uyumunu değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Hafif çelik sistemlerin gelişimi, 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. 1929 yılında Los Angeles'ta Richard Neutra tarafından tasarlanan Lovell House (Şekil 1), hafif çelik kullanılarak

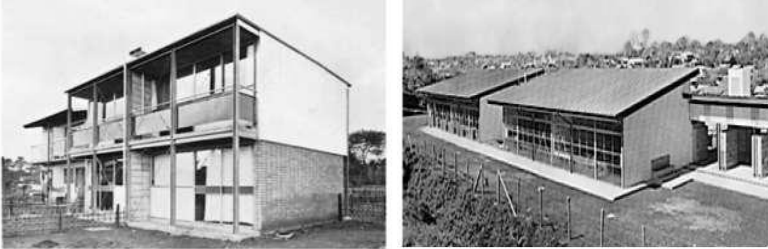
inşa edilen ilk modern konut örneklerinden biri olmuştur (Koç, 2021).

Şekil 1 Lovell House (Koç, 2021)

1933 yılında, Chicago Dünya Fuarı'nda sergilenen hafif çelik prefabrik yapılar, sistemin uluslararası düzeyde tanınırlık kazanmasına öncülük etmiştir. Bu dönemde geliştirilen taşıyıcı sistem prensipleri ve birleşim detayları, ahşap karkas sistemlerle benzerlik göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın biçimde kullanılan bu sistem, 1950'li yıllardan itibaren Japon mimarisinde, 1970'lerden sonra ise ABD ve Kanada'da yeniden önem kazanmıştır. Günümüzde ise İngiltere ve Avrupa ülkelerinde, özellikle müstakil konut projelerinde yoğun biçimde tercih edilmektedir (Koç, 2021).

Şekil 2 1950'lerde bir Japon hafif çelik konut ve okulu (Koç, 2021).

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın temel amacı, kentsel gelişim süreçlerinde önemi giderek artan hafif çelik sistemlerin (HÇS), Diyarbakır kentindeki küçük ve orta ölçekli prefabrik yapı uygulamaları

üzerinden teknik, ekonomik ve çevresel boyutlarını bütüncül bir yaklaşımla incelemektir.

Hafif çelik sistemlerin kısa sürede montaj olanağı, yüksek dayanıklılık kapasitesi ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı potansiyeli, araştırmanın temel varsayımlarını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, HÇS'nin yerel bağlamda uygulanabilirliğini teknik performans, ekonomik verimlilik ve çevresel duyarlılık ölçütleri çerçevesinde analiz etmektedir.

Araştırmanın kapsamı, Diyarbakır kentinde konut ve ticari yapı türlerindeki hafif çelik sistem uygulamalarıyla sınırlandırılmıştır. Çalışma sürecinde, yerinde saha gözlemleri, seçilmiş yapı örneklerinin yapısal ve işlevsel analizleri ile ilgili literatürün sistematik bir biçimde değerlendirilmesi yöntemleri kullanılmıştır. Bu yönetsel yaklaşım, sistemin yerel ölçekteki performansını bilimsel veriler ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, Hafif Çelik Sistemlerin (HÇS) Diyarbakır kentindeki kentsel yapılarda prefabrik uygulamalar üzerinden değerlendirildiği nitel bir araştırma metodolojisi benimsemiştir. Araştırma sürecinde, literatürün taraması yapılarak, Diyarbakır'a özgü veri toplama ve analiz aşamalarıyla devam etmiştir.

Araştırma kapsamında, Diyarbakır'daki prefabrik hafif çelik yapıların teknik, ekonomik ve çevresel performansını incelemek amacıyla çok boyutlu bir yöntem uygulanmıştır. Çalışmada saha gözlemleri ve mevcut yapı örneklerinin kapsamlı yapısal ve fonksiyonel analizleri temel veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Saha gözlemleri, yapıların montaj süreçleri, malzeme kalitesi, kullanım amaçları ve sistemin yerel iklim koşullarına uyumu ile estetik bütünlüğünü değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Mevcut yapı örneklerinin taşıyıcı sistemleri,

bağlantı detayları ve genel tasarım özellikleri detaylı olarak incelenmiş, hafif çelik sistemlerin teknik performansı ve prefabrik uygulamaların sağladığı avantajlar ortaya konmuştur.

Hafif Çelik Sistem ve Prefabrikasyonun Genel Özellikleri ve Detaylandırılması

Prefabrikasyon, bir yapının inşaat sürecini fabrika ortamına taşıyan modern bir yapım yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntemde, bir binayı oluşturan bileşenler duvar panelleri, tavan panelleri, çatı makasları gibi yapının kurulacağı alanın dışında, özel tesislerde (fabrika veya atölye) önceden hassas bir şekilde üretilmektedir. Üretilen parçalar daha sonra şantiye alanına taşınmakta hızlı şekilde monte edilerek yapı tamamlanmaktadır.

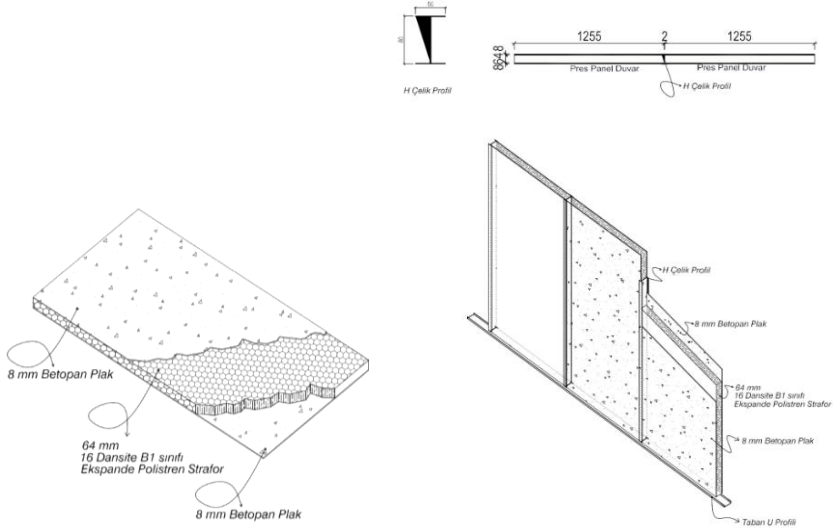
Prefabrik yapılar, kullanılan malzemelere göre sınıflandırıldığında; hafif çelik yapılar, betonarme prefabrik yapılar, modüler prefabrik yapılar, panel sistemli yapılar, konteyner yapılar ve ahşap prefabrik yapılar gibi farklı kategorilere ayrılmaktadır. Saha gözlemleri ve mevcut yapı örneklerinin analizi, prefabrik sistemlerin strüktürel esneklik ve güvenilirlik açısından önemli avantajlar sunduğunu ortaya koymaktadır. Strüktürel açıdan değerlendirildiğinde, incelenen sistemler arasındaki temel farklılıklar kütle, rijitlik ve yük taşıma mekanizmaları üzerinden yoğunlaşmaktadır.

Hafif Çelik Sistemler (HÇS), düşük kütleleri ve yüksek süneklikleri sayesinde özellikle sismik bölgelerde dinamik yüklere karşı etkin enerji sönmeme kapasitesi sağlayan hafif ve esnek iskelet çözümleri sunmaktadır (Erdoğan & Turgut, 2022). Bu özellik, yapının deprem yüklerine karşı dayanıklılığını artırmakta ve genel strüktürel performansını güvence altına almaktadır.

Pres Panel Sistemler (PPS) ise panel yüzeyindeki çimento levhalar ve hafif iç iskeletin oluşturduğu kabuk etkisi aracılığıyla yük taşıyan hafif strüktürel elemanlar olarak işlev görmektedir.

PPS’de kullanılan Genleştirilmiş Polistiren (EPS) yalnızca dolgu ve yalıtım malzemesi olarak görev yapmakta, yüksek strüktürel yükleri taşımamaktadır. Düşey ve yatay yükler, panel yüzeyindeki çimento levhalar ve birleşim detayları üzerinden aktarılmaktadır. EPS kullanımı, panelin düşük kütle ve esnekliğinin korunmasını sağlayarak sistemin sismik davranışını HÇS’ye yakınlaştırmakta ve atalet kuvvetlerini azaltarak deprem bölgelerinde daha uygun bir performans sergilemesini mümkün kılmaktadır (Erdoğan & Turgut, 2022).

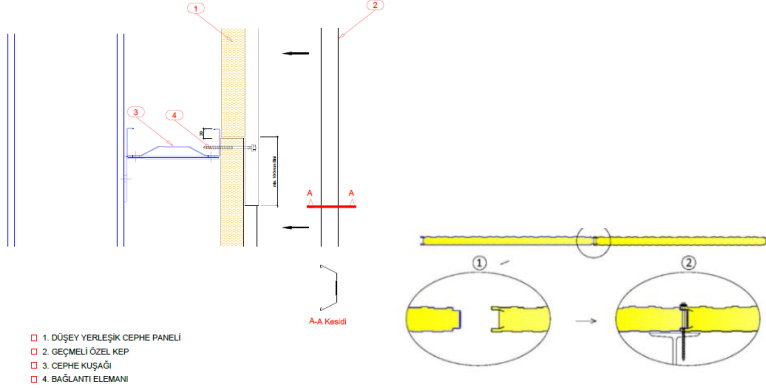
Şekil 3 Pres Panel cephe detayı (URL 4, 2025).

Sandviç Panel Sistemler (SPS), kullanım ömrü boyunca mekanik dayanıklılığı, yalıtım özelliklerini ve yüzey bütünlüğünü korumak zorundadır. Bu paneller, rüzgâr, kar ve diğer sabit yükler gibi dış etkilere karşı yapısal direnç sağlar ve ısı yalıtımı görevini üstlenirler. Mekanik bozulmaların başlıca nedenleri, uzun süreli ve tekrarlayan yükler ile iç ortamda meydana gelen nem değişiklikleridir. Özellikle kar yükleri, panellerde yorulmayı artırmakta; nem ve güneş ışınımına bağlı fiziksel bozulmalar yüzey

ve malzeme performansını olumsuz yönde etkilemektedir (Serter, 2010).

Şekil 4 Sandviç panel cephe birleşim detayı (URL 3, 2025)

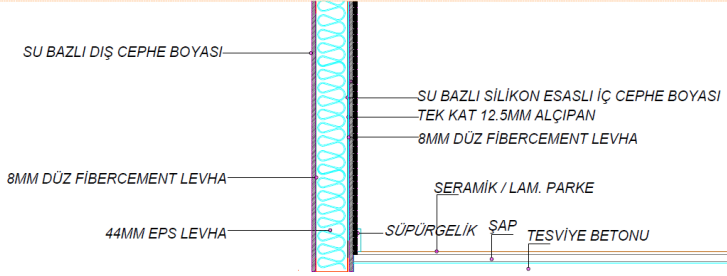

Prefabrik yapıların taşıyıcı sistemleri, taşıyıcı paneller ile kolon ve kiriş görevini üstlenen yapı elemanlarının birleşiminden oluşmaktadır (Amil, 2004). Bu yapılarda hafif çelik sistemler ve panel sistemler (sandviç paneller ve pres paneller) yaygın olarak kullanılmaktadır. Panel sistemlerdeki paneller genellikle taşıyıcı duvar işlevi görmekte olup, her iki yüzü fibercement levha ile kaplanmıştır. Panellerin iç kısmında ısı yalıtımını sağlamak amacıyla köpük veya taş yünü kullanılmaktadır. Ayrıca paneller, estetik açıdan renk ve desen bakımından farklılık gösterecek şekilde üretilebilmektedir.

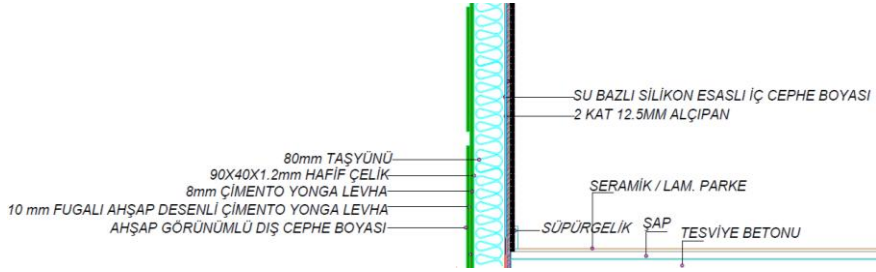
Hafif çelik sistemlerde yapısal bütünlük, galvanizli çelik sacın özel şekillendirme (büküm) süreçleriyle profillere dönüştürülmesi ve bu profillerin birleştirilerek taşıyıcı paneller hâline getirilmesi ile sağlanmaktadır. Bu paneller, yapının taşıyıcı iskeletini oluşturmaktadır. Termal izolasyon, panellerin iç boşluğunda taş yünü kullanımıyla optimize edilmektedir. Kaplama malzemeleri açısından ise, panellerin dış yüzeyinde fibercement

levha uygulanırken, iç yüzey genellikle alçı panel (alçıpan) ile kaplanmaktadır (Şekil 5, Tablo 1, Şekil 6, Tablo 2).

Şekil 5 Pres Panel ve Hafif Çelik duvar detayı (Bekçi, 2025)

Pres panel duvar detayı

Hafif çelik duvar detayı

Tablo 1 Prefabrik Sistemlerin (HÇS; PPS, SPS) Genel Özellikleri

	Hafif Çelik Sistem (HÇS)	Pres Panel Sistem (PPS -EPS Dolgulu)	Sandviç Panel Sistem (SPS)
Ana Malzeme Bileşeni	Galvanizli Çelik Profiller	Çimento Levhalar ve EPS (Yüksek Yalıtım Çekirdeği)	Metal Sac ve PU/Taş Yünü (Çekirdek)
Strüktürel Yaklaşım	Hafif, Sünek İskelet Sistemi	Hafif Strüktürel Panel (Kabuk Etkisi ile Yük Taşıma)	Yapısal Olmayan Zarf Elemanı
Termal Performans	Orta (Yalıtım Detayı Kritik)	Yüksek (EPS Sayesinde Önemli İyileşme)	En Yüksek (Çekirdek Malzemeden Gelen Üstün Yalıtım)
Akustik Performans	Düşük Kütleli, Ek Katman Gerekir	Orta-Düşük (Kütle Azaldığı İçin Zayıflar)	Düşük Kütleli, Çekirdek Malzemeye Bağlı
Montaj Hızı	Çok Hızlı	Hızlı	Çok Hızlı
Uzun Dönem Maliyet (İşletme)	Orta	Düşük (Yüksek EPS Yalıtımı Sayesinde)	En Düşük
Pazar Eğilimi	Konut ve Ticari Yapılarda Hızla Yükselen	Hafiflik ve Yalıtım Odaklı Konut/Ticari Yapılar	Endüstriyel ve Lojistik Yapıların Lideri

Tablo 2 Prefabrik Sistemlerin Taşıyıcı Performans Karşılaştırması

Özellik / Parametre	Hafif Çelik Sistemler (HÇS)	Pres Panel Sistemler (PPS)	Sandviç Panel Sistemler (SPS)	Açıklama
Kütle	Düşük	Düşük-orta	Orta	EPS dolgu PPS hafif kalırken, SPS daha ağırdır. HÇS çelik iskelet ile hafif ve dayanıklıdır
Süneklik /Esneklik	Yüksek	Orta	Orta	HÇS sünekliği yüksek, PPS kabuk etkisi ile sınırlı esneklik sunar, SPS rijittir
Yük Taşıma Mekanizması	Çelik profillerden oluşan iskelet ve paneller	Çimento levhalar + birleşim detayları	Dış ve iç paneller + dolgu malzemesi	HÇS paneller yükleri direkt taşıyor, PPS ve SPS'de yükler panel yüzeyi ve birleşimlerle aktarılır
Sismik Performans	Yüksek enerji sönmüleme	Orta-Yüksek (EPS ile iyileşmiş)	Orta	HÇS'de süneklik ve düşük kütle avantaj sağlar; PPS EPS ile kısmen uyumlu, SPS rijit ve daha az sismik uyumlu
Termal ve Ses Yalıtımı	Taş yünü veya köpük ile optimize edilmiş	EPS dolgu ile sağlanmış	EPS veya mineral yünü	Tüm sistemlerde iç yalıtım malzemesi performansı destekler
Dayanıklılık ve Mekanik Bozulma	Yüksek	Orta	Orta-Düşük	SPS ve PPS uzun süreli yük ve nem değişimlerinden etkilenebilir; HÇS daha dayanıklı
Montaj ve Modülerlik	Hızlı ve modüler	Hızlı ama panel boyutlarına bağlı	Hızlı ama rijit	HÇS modülerliği ile öne çıkar

Hafif Çelik Sistemlerde Kullanılan Malzemeler

Prefabrikasyon yöntemleri kapsamında, Hafif Çelik Sistemler (HÇS), Pres Panel Sistemler (PPS) ve Sandviç Panel Sistemler (SPS) farklı yapısal çözümler sunmakta ve malzeme bileşimleri bakımından belirgin farklılıklar göstermektedir. Hafif Çelik Sistemler (HÇS), yüksek dayanım-ağırlık oranına sahip galvanizli çeliği temel taşıyıcı iskelet olarak kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, yapının taşıyıcı yüklerinde azalma ve lojistik açıdan kolaylık sağlarken, yalıtım malzemeleri (mineral yün veya EPS) genellikle üretim sürecinin ardından sisteme entegre edilmektedir.

Pres Panel Sistemler (PPS), fabrikada ön üretimi tamamlanan panellerin şantiye alanına taşınarak kısa sürede monte edilebilmesine olanak tanımaktadır. Bu sistem, özellikle inşaat süresini kısaltmak ve işçilik maliyetlerini azaltmak amacıyla tercih edilmektedir. Ayrıca, fibercement panel sistemleri ile inşa edilen prefabrik yapılar, ekonomik olmalarının yanı sıra birden fazla kez sökülüp yeniden kurulabilme avantajı sunmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6 Pres panellerin bir araya getirilerek kurulması (Bekçi, 2025)

Pres panel sistemlerinde, duvar elemanlarının içinde taşıyıcı profil karkas bulunmadığından, ısı köprüsü oluşumu engellenmektedir. Bu panellerin her iki yüzeyi fibercement levhalardan oluşmakta olup, aralarındaki EPS dolgu ile etkili bir ısı

yalıtımı sağlanmaktadır. Fibercement levhalar, EPS çekirdeğin iki tarafına yapıştırılarak kompozit bir yapı oluşturmaktadır. Bu özellik, pres panel kullanımını geleneksel inşaat yöntemlerine kıyasla daha kısa sürede tamamlanan ve daha az iş gücü gerektiren bir yapı süreci hâline getirmektedir.

Buna alternatif olarak, Sandviç Panel Sistemler (SPS) panelleri, her iki yüzeyi metal sac ile kaplanmış ve çekirdek kısmında EPS veya taş yünü gibi yalıtım malzemeleri içermektedir. EPS dolgu maliyet avantajı sağlarken, taş yünü A1 sınıfı yanmazlık özelliği ile yangına karşı yüksek direnç sunmakta ve üstün ısı yalıtımı performansı sağlamaktadır. Geliştirilen üretim teknolojileri sayesinde, panellerin sac yüzeyleri fabrikada boyalı olarak üretilmekte, böylece sahada boyama işlemi gerekmemekte ve hem zaman hem de maliyet açısından tasarruf sağlanmaktadır. Sandviç paneller, prefabrik şantiyelerde ofis, yatakhane, yemekhane, WC-duş üniteleri, ekonomik konutlar ve sosyal tesislerin inşasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, çatı ve cephe kaplamalarında veya soğuk hava depolarının oluşturulmasında da tercih edilmektedir (Şekil 7).

Şekil 7 Şantiyede sandviç panel sistemle yatakhane yapılması (Bekçi, 2025).

Yangın güvenliği açısından değerlendirildiğinde, Pres Panel Sistemler (PPS) ve taş yünü çekirdekli Sandviç Panel Sistemler (SPS), mineral bazlı bileşenleri sayesinde öne çıkmaktadır. Öte

yandan, Hafif Çelik Sistemler (HÇS), yüksek oranda geri dönüştürülebilir malzeme kullanımıyla çevresel sürdürülebilirlik avantajı sağlamaktadır. Bu doğrultuda, malzeme seçimi; projenin özel gereksinimleri hız, yangın sınıfı ve enerji verimliliği gibi kriterler göz önünde bulundurularak sistemler arasında bir optimizasyon süreci gerektirmektedir (URL1) (Şekil 8).

Şekil 8 Hafif çelik sistemle konut inşa edilmesi (Bekçi, 2025)

Hafif Çelik Sistemlerin Kullanım Performansları ve Maliyet Avantajları

Hafif çelik, pres panel ve sandviç panel sistemlerin yer aldığı üç prefabrik sistem, hızlı ve standartlaşmış yapım süreçleri sayesinde potansiyel konut kalitesini artırma kapasitesine sahiptir. Uzun vadeli işletme maliyetlerinin düşürülmesi hedeflendiğinde, Sandviç Panel Sistemler (SPS), yüksek yalıtım değerine sahip çekirdeği sayesinde üstün termal verimlilik sunarak öne çıkmaktadır (Koçak, 2021). Kentsel alanlarda gürültü kontrolü ve titreşim sönümlenme açısından hassasiyet gösteren kullanıcılar için, Pres Panel Sistemler (PPS) yüksek kütleyle akustik performansı iyileştirme potansiyeline sahiptir. Hafif Çelik Sistemler (HÇS), ince duvar kesitleri sayesinde maksimum iç mekân alanı sunmakta ve yüksek geri dönüştürülebilirlik avantajı ile çağdaş kentsel

kullanıcıların mekânsal esneklik beklentilerine yanıt vermektedir (Fenkli & Ünal, 2023). Bu bağlamda, sistem seçimi; düşük enerji maliyeti, akustik konfor ve mekânsal esneklik gibi kullanıcı beklentilerine göre belirleyici bir rol oynamaktadır. Sistemlerin maliyet etkinliği değerlendirilirken, başlangıç yatırımları ile yaşam döngüsü maliyetleri arasındaki denge kritik bir öneme sahiptir. Sandviç Panel Sistemler (SPS), hızlı kurulum süreçleri ve düşük işçilik ile lojistik giderleri sayesinde rekabetçi başlangıç yatırımları sunmakta ve kısa geri dönüş sürelerini desteklemektedir. Bununla birlikte, SPS'nin yüksek termal yalıtımı uzun vadede işletme maliyetlerini düşürerek başlangıç yatırımının amortismanını hızlandırma potansiyeli sağlamaktadır (Koçak, 2021).

Pres Panel Sistemler (PPS), hafif yapısı sayesinde lojistik maliyetlerini azaltmakta ve yerinde beton, demir donatı veya kalıp gereksinimlerini minimize ederek başlangıç maliyetlerini beton dolgulu sistemlere kıyasla daha düşük seviyelerde tutmaktadır. Yüksek performanslı Genleştirilmiş Polistiren (EPS) çekirdeği ise PPS'nin enerji verimliliğini artırarak uzun vadeli maliyet etkinliğine katkı sağlamaktadır.

Pazar kabulü açısından değerlendirildiğinde, SPS ve PPS endüstriyel yapılarda güçlü bir yer edinirken, Hafif Çelik Sistemler (HÇS) hız ve esneklik arayan konut ve ticari segmentlerde tercih edilmektedir. Böylece, bir projenin maliyet etkinliği sıralaması; hız öncelikli projelerde $SPS > PPS > HÇS$, maliyet öncelikli projelerde ise $SPS < PPS < HÇS$ şeklinde özetlenebilir.

Hafif Çelik Sistemlerin Kentsel Yapılaşma Süreçlerindeki Rolü

Hafif çelik sistemler (HÇS), hızlı montaj imkânı, uyarlanabilir yapısı ve çevresel sürdürülebilirlik açısından sunduğu avantajlar nedeniyle kentsel yapılaşma süreçlerinde giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Kara, 2019). Bu sistemler, şantiye ortamında ihtiyaç duyulan işçilik süresini önemli ölçüde azaltarak

hem ekonomik verimliliği artırmakta hem de inşaat sürecinde zaman tasarrufu sağlamaktadır (Amil, 2004; Sırma, 2001). Yapısal açıdan hafif olmaları, özellikle deprem riski yüksek bölgelerde yapı yükünü azaltmakta ve daha güvenli bir taşıyıcı sistem performansına olanak tanımaktadır (Öncü, 2010).

Hafif çelik sistemlerde geri dönüştürülebilir malzemelerin kullanılması ve enerji verimliliğini destekleyen yapı bileşenlerinin tercih edilmesi, bu sistemleri çevresel sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu bir yapı üretim yöntemi hâline getirmektedir (Aydın & Şahin, 2022). Bu özellikleriyle HÇS, modern kentsel dönüşüm projelerinde özellikle küçük ve orta ölçekli konut ve ticari yapılarda etkili bir alternatif olarak değerlendirilmektedir (Kara, 2019). Modüler tasarım ilkeleriyle bütünleşen prefabrik hafif çelik sistemler, inşaat süresini kısaltmakta, işçilik maliyetlerini düşürmekte ve çevresel etkileri en aza indirerek sürdürülebilir yapılaşmayı desteklemektedir (Amil, 2004).

Kentsel dönüşüm ve planlama süreçleri bağlamında değerlendirildiğinde, hafif çelik sistem uygulamaları hızlı montaj, ekonomik avantajlar ve modüler tasarım olanaklarıyla öne çıkmaktadır (Kara, 2019). Ancak, bu sistemlerin estetik ve kültürel bağlamla bütünleşmesi, özellikle tarihî ve geleneksel dokunun yoğun olduğu alanlarda sınırlı düzeyde kalmaktadır (Özdemir, 2018; Sırma, 2001). Prefabrik yapı uygulamalarının daha yaygın biçimde benimsenebilmesi için üretim kalitesinin artırılması, sistem detaylarının geliştirilmesi ve mevcut mevzuatla uyumun güçlendirilmesi gerekmektedir. Prefabrik hafif çelik sistemler, sundukları hızlı ve esnek çözümler sayesinde kentsel dönüşüm projelerinde planlama süreçlerini desteklemekte; modüler yapıları sayesinde mevcut altyapıya uyum sağlama ve geçici yerleşim ihtiyaçlarını karşılama açısından afet ve acil durum uygulamalarında da önemli avantajlar sunmaktadır (Ersoy, 2020).

Diyarbakır'da gerçekleştirilen prefabrik hafif elik sistem uygulamaları, bu yapı yönteminin teknik, ekonomik ve çevresel kazanımlarını somut biçimde ortaya koymaktadır. Hafif elik sistemlerin kentsel ölçekte uygulanabilirliğinin, avantajları ve sınırlılıklarıyla birlikte bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Araştırmada, Diyarbakır'da uygulanan prefabrik yapı sistemleri (hafif elik sistem, sandviç panel sistem ve pres panel sistem) zerinden yapı tekniklerinin ekonomik ve çevresel performanslarını karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, standartlaşmanın sağlanması, üretim kalitesinin artırılması ve yönetmeliklere uyumun güçlendirilmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Bulgular

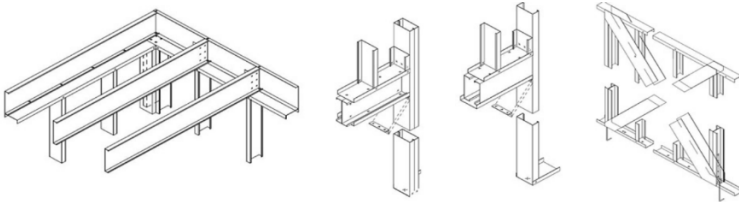
Bu bölümde, Diyarbakır'da gerçekleştirilen prefabrik hafif elik yapı uygulamaları üzerinden elde edilen teknik, ekonomik ve çevresel verilere dayalı bulgular sunulmaktadır. Saha gözlemleri, mevcut yapı örneklerinin analizi ve literatür destekli değerlendirmeler ışığında, hafif elik sistemlerin kentsel yapılaşmadaki uygulanabilirliği incelenmiştir. Bulgular, sistemin yerel iklim koşulları ve kültürel doku ile etkileşimi, montaj süreçlerindeki pratiklik, malzeme performansı ve maliyet etkinliği gibi parametreler açısından ele alınmıştır. Ayrıca, yapıların taşıyıcı sistem özellikleri ve bağlantı detayları üzerinden teknik performans analizleri gerçekleştirilmiş; sürdürülebilirlik kriterleri doğrultusunda çevresel etkiler de değerlendirilmiştir. Bu erevede, Diyarbakır özelindeki uygulamalar, hafif elik sistemlerin mevcut kent dokusu içerisinde bütünleşik ve gelişimine yönelik somut veriler sağlamaktadır.

Prefabrikasyon Uygulamalarında Hafif Çelik Sistemlerin Diyarbakır'daki Uygulama Örnekleri

Bu çalışmada, materyal ve bağlam olarak, Diyarbakır kent merkezi içerisindeki prefabrik Hafif Çelik Sistemler (HÇS) uygulamaları incelenmiştir. Diyarbakır'ın seçilme nedeni, bölgenin yüksek yaz sıcaklıkları ve düşük kış sıcaklıkları gibi uç iklim koşullarının, HÇS sistemlerinin yalıtım ve termal performansını test etmek için uygun bir ortam sunmasıdır. Ayrıca, kentin tarihî ve geleneksel taş dokusunun yoğun olduğu bölgelerdeki modern yapılaşma dinamikleri, HÇS sistemlerinin estetik ve kültürel entegrasyon sınırlılıklarını somut olarak gözlemlene fırsatı sağlamaktadır.

Araştırma kapsamında, kent merkezinde son beş yıl içinde inşa edilmiş ve kolay erişilebilirliği olan küçük ve orta ölçekli konutlar ile ticari/ofis yapıları incelenmiştir. Bu yapılar, sistemin bölgedeki yaygın kullanımına göre seçilmiştir. Diyarbakır'da prefabrik sistemler, hafif çelik sistemler, sandviç panel sistemler ve pres panel sistemler olarak uygulanmaktadır. Saha gözlemleri, bu sistemlerin hızlı montaj ve modüler esneklik sağladığı, yerinde iş gücü gereksinimini azaltarak ekonomik açıdan etkin çözümler sunduğunu göstermiştir. İncelenen yapılar, malzeme bileşimi, strüktürel performans, kullanıcı deneyimi ve maliyet boyutları açısından detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9 Hafif çelik profillerin birleşim detayı (Bekçi, 2025)

Uygulama Örneği 1

Diyarbakır ili Ergani ilçesinde, hafif çelik sistem ile inşa edilen iki katlı bir konutta, cephe kaplaması çimento esaslı yonga levha ile gerçekleştirilmiştir. Balkon ve veranda alanlarında ise cam kaplama uygulanmıştır (Şekil 10).

Şekil 10 Diyarbakır Ergani Hafif Çelik Konut Örneği (Bekçi, 2025)

Şekil 11. Diyarbakır 'da pres ve sandviç panel yapı örneği (Bekçi, 2025)

Pres panel örneği

Sandviç panel örneği

Şekil 12. Diyarbakır 'da Hafif Çelik Yapı Örneği (Bekçi, 2025)

Uygulama Örneği 2

Diyarbakır ili Çermik ilçesinde, hafif çelik sistemle inşa edilen iki katlı konutta cephe kaplamasında yangın ve neme karşı

dayanıklı olan katmanlı çimento esaslı yonga levha kullanılmıştır (Şekil 13).

Şekil 13. Diyarbakır Çermik'te Hafif Çelik Konut Örneği (Bekçi,2025)

Uygulama Örneği 3

Diyarbakır ili Çüngüş ilçesinde hafif çelik sistemle inşa edilen yapı iki katlı ve beşik çatılıdır. Çatı eğimi, kullanıcı talepleri doğrultusunda, Diyarbakır'da yaygın olarak tercih edilen standart eğim oranının üzerinde seçilmiştir. Çatıda kullanılan kenet sac kaplama, yapının estetik görünümünü desteklemenin yanı sıra, yağışlı koşullarda işlevsel performans sergilemesi açısından da uygun bir tercih olmuştur (Şekil 14).

Şekil 14. Diyarbakır Çüngüş'te Hafif Çelik Konut Örneği (Bekçi, 2025)

Uygulama Örneği 4

Diyarbakır ili Mermer köyünde yapılan hafif çelik konut örneği tek katlı olup yapıda 2 adet veranda kullanılmıştır. Verandanın

üstü düz bir şekilde kapatılırken yapının çatısı eğimli şekilde tasarlanmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Diyarbakır Mermer 'de Hafif Çelik Konut Örneği (Bekçi, 2025)

Uygulama Örneği 5

Diyarbakır ili Dicle ilçesinde bulunan Dicle Gençlik Spor Yemekhane binası hafif çelik sistemle inşa edilmiştir. Geniş açıklıklı inşa edilen yapıda taşıyıcı sisteme destek olan çelik profiller eklenmiştir. Çatı strüktürü çelik dikmelerle desteklenmiştir (Şekil 16).

Şekil 16. Diyarbakır Dicle Gençlik Spor Hafif Çelik Yemekhane Örneği (Bekçi, 2025)

Uygulama Örneği 6

Diyarbakır Kulp'ta hafif çelik konut örneği, hafif çelik sistemle inşa edilmiştir. Yapının iskeleti ve çatı makasları tamamen çelikten yapılmıştır. Dış cephede her iki yüzeyi doğal minerallerle güçlendirilmiş ahşap desenli çimentolu yonga levha kullanılmıştır (Şekil 17).

Şekil 17. Diyarbakır Kulp'ta Hafif Çelik Konut Örneği (Bekçi, 2025)

Uygulama Örneği 7

Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü kazan dairesi, hafif çelik sistemle inşa edilmiştir. Dış cephesi yangın ve neme dayanıklı alçı levhalarla kaplanmıştır (Şekil 18).

Şekil 18. Diyarbakır Emniyet Kazan Dairesi Örneği (Bekçi, 2025)

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Diyarbakır ili özelinde gerçekleştirilen prefabrik hafif çelik yapı uygulamaları üzerinden, hafif çelik sistemlerin kentsel yapılaşmadaki teknik, ekonomik ve çevresel performansını çok boyutlu olarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, hafif çelik sistemlerin kent ölçeğinde uygulanabilirliğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Teknik performans ve dayanıklılık açısından değerlendirildiğinde; Diyarbakır'daki örnek uygulamalar, hafif çelik sistemlerin taşıyıcı kapasite, dayanıklılık ve birleşim sağlamlığı açısından yeterli performans sağladığını göstermektedir (Sırma, 2001). İki katlı konut ve ticari yapılar üzerinde yapılan saha gözlemleri, sistemin modüler ve prefabrik karakteri sayesinde

montaj süresini önemli ölçüde kısalttığını ve yerinde iş gücü ihtiyacını azalttığını ortaya koymuştur (Özdemir, 2018). Ayrıca, yerel iklim koşullarına uygun olarak tasarlanmış yalıtım çözümleri ve çatı malzemeleri, yazın aşırı sıcak ve kışın düşük sıcaklık gibi Diyarbakır'a özgü çevresel faktörlere karşı yapısal ve termal dayanıklılığı artırmaktadır (Aydın & Şahin, 2022).

Ekonomik ve işçilik avantajları açısından değerlendirildiğinde; Prefabrik hafif çelik sistemler, hızlı üretim ve montaj süreçleri sayesinde maliyet etkinliği sağlamaktadır. Küçük ve orta ölçekli konutlarda uygulanan sistemler, inşaat süresini azaltarak proje maliyetlerini düşürmüştür; işçilik ve lojistik giderlerinde tasarruf sağlamıştır. Sandviç panel ve pres panel sistemlerle karşılaştırıldığında, hafif çelik sistemler başlangıç maliyeti açısından daha yüksek olmasına rağmen uzun vadede enerji verimliliği ve malzeme tasarrufu ile ekonomik fayda yaratabilmektedir.

Çevresel ve Sürdürülebilirlik Boyutuna göre değerlendirildiğinde; Hafif çelik sistemlerin yüksek geri dönüştürülebilirlik özelliği ve malzeme tasarrufu sağlama kapasitesi, sürdürülebilir kentleşme hedefleri açısından dikkat çekmektedir. Prefabrik üretim ve modüler tasarım, inşaat süresini kısaltarak çevresel etkileri minimize etmekte ve atık oluşumunu azaltmaktadır. Bu yönüyle sistem, çevresel sürdürülebilirliğin artırılmasına katkı sağlayacak bir yapı teknolojisi olarak değerlendirilmektedir.

Estetik ve kültürel uyum açısından değerlendirildiğinde; Diyarbakır'da yapılan uygulamalarda gözlemlendiği üzere, hafif çelik sistemler tarihî ve geleneksel kent dokusu ile estetik ve kültürel uyum açısından sınırlılık göstermektedir. Tarihi yoğun alanlarda sistemin doğrudan kullanımı, kent estetiği ve kültürel bütünlük açısından bazı olumsuzluklar yaratabilmektedir. Bu nedenle, sistemin kentsel dönüşüm ve planlama projelerinde

uygulanabilirliği, estetik bütünlük ve yerel mimari değerlerin dikkate alınmasıyla güçlendirilebilir.

Modüler ve afet odaklı kullanım potansiyeli açısından değerlendirildiğinde;

Hafif çelik sistemlerin modüler ve prefabrik yapısı, afet riski yüksek bölgelerde hızlı, güvenli ve esnek konut çözümleri sunmaktadır. Diyarbakır örneklerinde bu özellik, özellikle geçici konut veya hızlı yerleşim ihtiyaçlarında avantaj sağlamıştır. Sistem, bu yönüyle kentsel dirençliliği artırma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Diyarbakır özelinde yapılan saha çalışmaları, hafif çelik sistemlerin küçük ve orta ölçekli konutlar ile ticari yapılar için teknik olarak uygun, ekonomik açıdan avantajlı ve çevresel sürdürülebilirlik açısından faydalı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, tarihî ve kültürel dokuların yoğun olduğu bölgelerde sistemin estetik ve kültürel entegrasyonu konusunda iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Ayrıca, üretim kalitesinin artırılması ve detay çözümlerinin optimize edilmesi, sistemin yerel yönetmeliklerle uyumunu güçlendirecek ve uygulama alanını genişletecektir.

Hafif Çelik Sistemlerin Kullanımının yaygınlaştırılması amacıyla yapılacak çalışmalar için uygulanabilir öneriler;

Yönetmelik ve Standart Uyumunun Güçlendirilmesi

Hafif çelik sistemlerin yerel yönetmelik ve ulusal yapı standartlarıyla tam entegrasyonunu sağlamak amacıyla ilgili mevzuatların güncellenmesi ve sistemin özelliklerini dikkate alan özel düzenlemelerin oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda, teknik şartnameler ve ruhsatlandırma süreçleri sistemin avantajlarını yansıtır biçimde yeniden yapılandırılmalıdır.

Tasarımda Estetik ve Kültürel Uyumun Sağlanması

Tarihî ve geleneksel dokularla bütünleşme sorunu, mimari tasarım sürecinde kültürel referansların ve yerel malzeme doku/reng uyumunun dikkate alınmasıyla aşılabilir. Bu doğrultuda, hafif çelik sistemler için yerel estetik değerleri yansıtan modüler cephe sistemleri ve mimari varyasyonlar geliştirilmelidir.

Üretim Kalitesinin ve Malzeme Performansının Artırılması

Taşıyıcı sistem elemanları ve birleşim detaylarında kalite kontrol süreçlerinin standardize edilmesi ve yerel üreticiler için teknik eğitim programlarının oluşturulması, uygulama güvenliğini ve dayanıklılığı artıracaktır.

Saha Uygulamalarında Teknik Personel Eğitimi

Montaj süreçlerinin hızlı ve hatasız tamamlanabilmesi için uygulayıcı ekiplerin, hafif çelik sistemlere özgü teknik eğitimlerden geçirilmesi önem arz etmektedir. Yerel yönetimler ve meslek odaları bu konuda iş birliği içinde sertifikasyon programları düzenleyebilir.

Afet Odaklı Kentsel Planlamada Kullanımının Teşvik Edilmesi

Deprem riski yüksek bölgelerde, hafif çelik sistemlerin hafiflik, süneklik ve modülerlik gibi avantajlarından yararlanılarak, bu sistemlerin sosyal konut ve geçici barınma çözümlerinde öncelikli olarak tercih edilmesi önerilmektedir.

Çevresel Etki ve Yaşam Döngüsü Analizlerinin Yaygınlaştırılması

Sistemlerin uzun vadeli çevresel etkileri ve enerji tüketimleri yaşam döngüsü analizleri (LCA) ile desteklenmeli; bu analizler, malzeme seçiminden geri dönüşüme kadar tüm süreci kapsamalıdır.

Gelecek Araştırmalar İçin neriler:

- Farklı iklim bölgelerinde sistemin performansını karşılaştırmalı olarak değerlendiren çalışmalar yapılmalıdır.
- Hafif elik sistemlerin kullanıcı memnuniyeti, iç mekân konforu ve enerji verimliliği açısından etkinliği araştırılmalıdır.
- Tarihî kent merkezlerinde pilot uygulamalar aracılığıyla sistemin kültürel uyumu test edilmelidir.
- BIM (Yapı Bilgi Modellemesi) gibi dijital tasarım ve uygulama araçlarının entegrasyonu üzerine araştırmalar desteklenmelidir.

Sonuç olarak, hafif elik sistemlerin kentsel yapılaşmada daha yaygın ve etkin bir biçimde kullanılabilmesi için teknik altyapının güçlendirilmesi, estetik uyumun artırılması ve mevcut yönetmeliklerle tam entegrasyonun sağlanması gerekmektedir. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda, bu sistemlerin farklı iklimsel koşullarda ve tarihî dokuyla bütünleşik alanlarda performans analizi yapılması; ayrıca enerji verimliliği, kullanıcı memnuniyeti ve yaşam döngüsü maliyeti gibi parametrelerin de incelenmesi önerilmektedir. Bu tür bütüncül yaklaşımlar, sürdürülebilir ve kültürel bağlamla uyumlu kentsel dönüşüm politikalarının geliştirilmesine katkı sunacaktır.

Kaynakça

Amil, A. P. (2004). Prefabrike yapıların başlıca tasarım ilkeleri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 35(3–4), 235–240.

Aprestij. (n.d.). *Aprestij prefabrik şartname*. Erişim tarihi 27 Şubat 2026, https://www.aprestij.com.tr/aprestij_prefabrik_sartname

Assan Panel. (n.d.). *Birleşim detayları*. Erişim tarihi 27 Şubat 2026, <https://www.assanpanel.com/tr-tr/kutuphane/birlesim-detaylari>

Aydın, E., & Şahin, H. (2022). Enerji verimli yapı sistemleri üzerine bir inceleme. *Yapı Teknolojileri Dergisi*, 14(2), 123–135.

Ersoy, D. (2020). Afet sonrası geçici yerleşim birimleri: Konteyner yapılar. *Afet ve Acil Durum Dergisi*, 5(1), 89–100.

Fenkli, M., & Ünal, A. (2023). Hafif çelik yapı sistemleri. *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 76–87.

İrban, M. Y., & Fenkli, M. (2022). Çelik prefabrik yapılarda sürdürülebilirlik. *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik ve Teknoloji Dergisi*, 6(1), 26–31.

Kara, M. (2019). Hafif çelik yapı sistemlerinin avantajları ve kullanım alanları. *İnşaat Mühendisliği Bülteni*, 9(4), 67–75.

Koç, V. (2021). *Hafif çeliğin gelişimi ve avantajları bağlamında uygulanabilirliği*.

New Element Group. (2025, October 19). *Fiber cement board applications in construction projects*. <https://www.newelementgroup.com/article/fiber-cement-board-applications-in-construction-projects.html>

Öncü, S. (2010). *Hafif çelik yapıların tasarımı ve deprem riski düşük bölgelerde orta yükseklikteki binalarda uygulanabilirliği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Özdemir, S. (2018). Betonarme prefabrik yapıların endüstriyel yapılarda kullanımı. *Yapı ve İnşaat Araştırmaları*, 12(3), 101–112.

Serter, N. (2010). *Cephelerde kullanılan sandviç panellerin üretim ve montaj aşamaları* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sırma, S. (2001). *Prefabrike yapılarda taşıyıcı sistemler, birleşimler ve tasarım ilkeleri*.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Türkiye’de prefabrik yapı kullanımı istatistikleri*.

Vefa Group. (n.d.). *Prefabrik evlerde duvar sistemleri*. Erişim tarihi 27 Şubat 2026, <https://www.vefa.com/tr/blog-detay/prefabrik-evlerde-duvar-sistemleri>

GELENEKSEL DİYARBAKIR VE JAPON EVLERİNDE MAHREMİYET VE MEKÂNSAL KURGU ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

GÜL ŞEBNEM TURAL¹⁴
FATMA DEMET AYKAL¹⁵

Giriş

Konut, insan yaşamının en temel mekânıdır ve her toplumun kültürel kimliğini en iyi yansıtan yapılardan biridir. Tarih boyunca evler iklim koşulları, malzeme imkanları ve toplumsal değerler doğrultusunda farklı biçimlerde tasarlanmıştır. Bu çeşitlilik konut tipolojilerini yalnızca bir barınak olmaktan çıkarıp kültürün, estetiğin ve yaşam anlayışının bir yansımasına dönüştürmüştür. Geleneksel evler geçmişteki yaşam pratiklerinden izleri ortaya koyarken mahremiyetin mekânsal kurgu üzerindeki etkilerini de açıkça göstermiştir.

---

¹⁴ Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0000-0002-1871-287X

¹⁵ Prof. Dr, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0000-0003-2424-0407

Mahremiyet, konut tasarımında en etkili olan kriterlerden biridir. Mahremiyetin mekâna yansıma biçimi toplumların değerleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu noktada (Rapoport, 1969), kültürün konut tipolojilerini biçimlendiren sosyal bileşenlerini dini inanışlar, aile ve akrabalık bağları, toplumsal örgütlenme, sosyal ilişkiler, ahlaki normlar, dünya görüşü ve etnik köken gibi unsurlar üzerinden açıklar. Ona göre, bir kültürel grubun paylaştığı inanışlar, o toplumda görülen davranış kalıplarını yönlendirir ve bu kalıplar aracılığıyla oluşan yaşam biçimleri doğrudan konutun mekânsal kurgusuna yansır.

Literatürde bu karşılaştırmalara farklı açılardan yaklaşan çalışmalar bulunmaktadır. (Matsushita, 2004), Türk ve Japon ahşap konutlarını strüktürel öğeler üzerinden karşılaştırarak Türkiye’de oda boyutlarının yapısal düzeni belirlediğini, Japonya’da ise yapısal düzenin oda boyutunu yönlendirdiğini belirtmiştir. Benzer biçimde (Güngör, 2019) ile (Özcan & Güngör, 2019), Türk evlerinde taş temel-ahşap karkas kullanımı ve sofa merkezli planın olduğunu belirtmiştir. Japon evlerinde ise ahşap taşıyıcı sistemin ve shoji-fusuma gibi hareketli bölücülerin mekân esnekliğini sağladığını ortaya koymuştur. (Torun, 2018) ise kültürel bağlama odaklanmış, Japon evlerinde sadelik ve doğa ile uyumun Türk evlerinde ise mahremiyet ve avlu düzeninin belirleyici olduğunu vurgulamıştır. (Kuyumcu, 2019) Midyat evleri üzerinden şeffaflık-mahremiyet ilişkisini tartışarak yüksek avlu duvarlarının mahremiyet sağladığını, revak ve yarı açık mekânların ise sınırlı geçirgenlik sunduğunu göstermiştir.

Kültürel değerlerin mekâna yansımasına odaklanan çalışmalardan biri olan (Uğur & Şatır, 2023), Türk evinin göçebe çadır geleneğinden, Japon evinin ise tatami modülünden beslendiğini belirtmiştir. Ahşap malzemenin her iki kültürde de farklı estetik anlayışlarla öne çıktığını belirtmiştir. (Gökçe Salık & Aykal, 2023) sürdürülebilirlik bağlamında yaptıkları incelemede,

Türk evlerinde malzeme kullanımının ve avlulu planların Japon evlerinde ise ahşap strüktür ve doğayla bütünleşmenin sürdürülebilir konut anlayışına etki ettiğini ortaya koymuştur. Modern ve çağdaş yorumları ele alan çalışmalardan (Harmanbaşı, 2024), Bruno Taut'un Ortaköy Evi'nde Türk ve Japon konutlarının geleneksel özelliklerinin modern tasarıma aktarıldığını vurgulamıştır. (Baydaroğlu, 2022) ise Japonya'daki mikro evlerde tatami, şoji ve modülerliğin çağdaş mikro konutlarda yeniden yorumlandığını göstermiştir.

Bu çalışmanın çıkış noktası söz konusu literatürün sunduğu bu kuramsal zemin üzerinden iki farklı coğrafyanın geleneksel konut örneklerini mahremiyet bağlamında karşılaştırmaktır. Bunlar Diyarbakır'daki İskender Paşa Konağı ve Kyoto'daki Mumeisha Machiya'dır. İskender Paşa Konağı, Osmanlı dönemi Diyarbakır evlerinin önemli örneklerinden biridir. Mumeisha Machiya ise Kyoto'daki machiya evlerinin öne çıkan örneklerinden biridir.

Günümüzde modernleşme süreçleri, geleneksel konut tipolojilerinin özgün değerlerini tehdit etmektedir. Diyarbakır'daki geleneksel evler yanlış restorasyon uygulamaları ve işlevsel dönüşümler nedeniyle hızla özgünlüğünü kaybetmektedir. Benzer biçimde Kyoto'daki machiya evleri de betonarme yapılaşmanın baskısı altında giderek azalmaktadır. Bu nedenle her iki örneğin mekânsal ve kültürel özelliklerini akademik düzeyde incelemek önemlidir.

Literatürde farklı kültürlerdeki geleneksel konut tipolojilerini mahremiyet ve mekânsal kurgu açısından karşılaştıran çalışmalar sınırlıdır. Özellikle Osmanlı-İslam geleneğini temsil eden Diyarbakır evleri ile Uzak Doğu geleneğini temsil eden Kyoto machiya evlerini doğrudan karşılaştıran araştırmalar oldukça azdır. Bu boşluk, çalışmanın temel problem alanını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, İskender Paşa Konağı ile Mumeisha Machiya örneklerini karşılaştırarak, iki farklı kültürde mahremiyetin ve mekânsal kurgunun nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktır. Çalışma mimarlık literatüründe hem Osmanlı dönemi Anadolu evleri hem de Japon kent evleri için yeni bir karşılaştırma zemini oluşturması bakımından önemlidir. İki farklı coğrafyanın geleneksel konutlarını bir arada ele almak, kültürlerarası benzerlik ve farklılıkların daha net görülmesini sağlayacaktır.

Yöntem olarak karşılaştırmalı tipolojik analiz benimsenmiştir. Amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen İskender Paşa Konağı ve Mumeisha Machiya, temsil gücü yüksek geleneksel konut tipleri olarak incelenmiştir. Analiz, iç-dış mekân ilişkisi, yönlenme biçimi, mahremiyet sınırlarının tanımlanma şekli, sosyal rollere göre mekânsal ayırışma ve evin genel yerleşim kurgusu başlıkları altında yürütülmüştür (Şekil 1).

Şekil 1 Çalışmanın Aşamaları

Bu kriterler, mahremiyetin farklı mekânsal boyutlarını anlamak için seçilmiş olup, gözlemsel değerlendirmeler, çizimler ve mevcut belgelerle desteklenmiştir.

Araştırmanın kapsamı, Diyarbakır'daki İskender Paşa Konağı ile Kyoto'daki Mumeisha Machiya ile sınırlıdır. Bu yapıların seçilme nedeni hem literatürde belgelenmiş olmaları hem de geleneksel tipolojilerin karakteristik özelliklerini net biçimde yansıtmalarıdır. Çalışma, iki örneğin ayrıntılı analizine odaklanmakta olup farklı bölgelerdeki diğer konut tipleri kapsam dışında bırakılmıştır.

Geleneksel Diyarbakır Evleri

Diyarbakır tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve kültürel çeşitliliği ile öne çıkmış bir kenttir. Kentin tarihi olarak en önemli bölgelerinden biri yaklaşık 5 kilometre uzunluğundaki surlarla sınırlanmış Suriçi bölgesidir. Suriçi yerleşiminde evler dar sokaklar boyunca sıkışık bir düzende konumlanmış ve parsel büyüklüklerine bağlı olarak organik bir doku ortaya çıkmıştır (Çetin, 1993) (Şekil 2).

Şekil 2 Suriçi Sokak Dokusu (Yazar Arşivi, 2022).

Geleneksel Diyarbakır evleri içe dönük ve avlulu yapılarıyla öne çıkmaktadır. Sokaktan bakıldığında yüksek taş duvarlar ve sade

cepheler görülürken, iç kısımda zengin süslemeler vardır. Bu durum, mahremiyetin mekâna doğrudan yansımadır. Evlerin sokakla ilişkisi minimum düzeyde tutulmuştur. Çoğu evin dış cephesinde pencere açılmamış veya çok sınırlı açıklıklar bırakılmıştır. Komşu evlerle ilişkilerde de aynı ilke benimsenmiş ve mahremiyetin korunması için bitişik yapılara bakan duvarlarda açıklıklardan kaçınılmıştır. Bu sayede günlük yaşamın sürdüğü avlu ve iç mekânlar tamamen dışarıya kapatılmıştır.

Avlu ve Mekânsal Düzen

Avlu, Diyarbakır evlerinin merkezini oluşturur. Odalar, eyvanlar ve servis birimleri avlu etrafında sıralanır. Böylece konut çevreye kapalı ama içe dönük olarak kendi içinde güçlü bir bütünlük oluşturur. Avlu Diyarbakır evlerinde iklimsel denge sağlayan bir unsurdur. Yazın serinlik ve gölge, kışın ise güneş ışığını toplayan bir açık alan işlevi görür. Çoğu avluda su ögesi veya küçük havuz bulunması hem serinlik sağlaması hem de estetik değer katması açısından önemlidir (Şekil 3).

Şekil 3 Geleneksel Diyarbakır Evi Avlu Örneği (Yazar Arşivi, 2022).

Geleneksel Diyarbakır evlerinde önce çıkan bir diğer unsur eyvanlardır. Eyvan, üç tarafı kapalı yalnızca avluya bakan cephesi açık olan yarı açık bir mekândır. Yaz aylarında serinlik sağlayan bu

mekân, aile bireylerinin oturduğu, sohbet ettiği ve dinlendiği bir alan işlevi görmüştür. Bazı evlerde eyvanlar taş süslemeler, kemerler veya havuzlarla zenginleştirilmiştir (Aykal & Erbaş Özil, 2021)

Plan tipolojileri incelendiğinde farklı formların öne çıktığı görülmektedir. En yaygın plan tipleri I, L, U ve “karniyarık” formlarıdır. Bu formlar büyük ölçüde parsel büyüklüğüne ve evin yerleşim şekline göre değişiklik göstermektedir. Yapılar genellikle iki katlıdır. Zemin katta eyvanlar, servis birimleri ve odalar, üst katta ise gezemek ve odalar yer almaktadır (Çetin, 1993)

Malzeme ve Yapım Tekniği

Diyarbakır evlerinin en karakteristik özelliği, yapım malzemesi olarak bazalt taşının kullanılmasıdır. Bölgedeki volkanik arazi yapısı sayesinde bol miktarda bulunan bu malzeme hem surların hem de evlerin inşasında kullanılmıştır. Siyah rengiyle görsel olarak öne çıkan bazalt, aynı zamanda dayanıklılığı ve ısıyı geç ileten yapısıyla iklimsel açıdan avantaj sağlamıştır. Yazın serin, kışın sıcak tutma özelliği malzemenin en büyük artlarından biridir. Bazı evlerin cephelerinde beyaz kalker taşı da kullanılarak bazaltla kontrast yaratılmıştır (Özbudak Akça vd., 2017) (Şekil 4).

Şekil 4 Diyarbakır evlerinde bazalt taş ve ahşap kullanımının cephe ve iç mekân düzenlemesine yansımaları (Yazar arşivi, 2022)

Ahşap elemanlar daha çok kapı, pencere doğramaları ve tavan kirişlerinde kullanılmıştır. Bazı büyük konaklarda ahşap tavan süslemeleri ve taş işçiliğiyle zenginleştirilmiş detayların olduğu görülmüştür.

Servis Mekânları ve Günlük Yaşam

Evlerde mutfak, kiler, hela bulunur. Mutfak genellikle ocak ve baca ile donatılmıştır. Kilerler mutfağa yakın konumlandırılmıştır. Hela, çoğunlukla sokak duvarlarının köşelerine yerleştirilmiştir. Banyoya ise daha çok büyük konaklarda rastlanır. Bodrum katlar kiler ya da depo olarak kullanılırken avluya açılan bağımsız servis birimlerinde günlük yaşantı yürütülmüştür (Özbudak Akça vd., 2017) (Şekil 5).

Şekil 5 Diyarbakır evlerinde avluya açılan servis birimleri (Yazar Arşivi, 2022)

Büyük konaklarda haremlik-selamlık ayrımı belirgin bir şekilde görülmüştür. Erkek misafirler selamlık bölümünde ağırlanırken aile yaşamı haremlik kısmında sürdürülmüştür. Bu ayrım mahremiyetin mekânsal düzeyde kesin hatlarla korunduğunu göstermiştir (Aykal & Erbaş Özil, 2021)

İskender Paşa Konağı

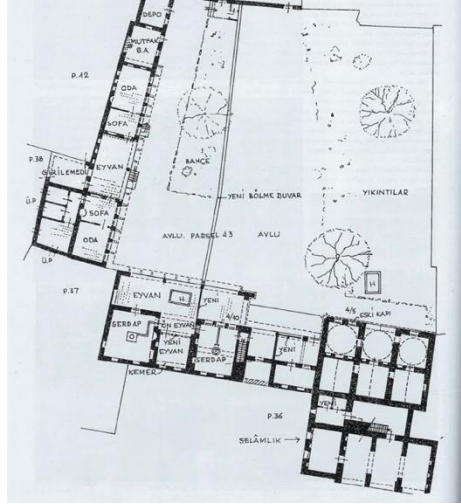
İskender Paşa Konağı, Diyarbakır'ın Sur ilçesinde, kuzeybatı kesimde yer alan İskender Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Yapının 1551 yılında Diyarbakır Valisi olan İskender Paşa tarafından inşa ettirildiği, günümüze kadar farklı işlevler üstlendiği ve çeşitli tahribatlara uğradığı bilinmektedir (Özyılmaz & Akın, 2021) (Şekil 6).

Şekil 6 İskender Paşa Konağı Avlu Görünüşü (Yazar Arşivi, 2022).

Konağın bulunduğu Telgrafhane Sokak'taki parsel yaklaşık 1850 m² büyüklüğündedir. Geniş avlusuyla Diyarbakır'daki en büyük geleneksel yapılardan biridir. Günümüzde yapının harem kısmı korunmuş, selamlık bölümü ise kısmen yıkılmış ve farklı işlevlere dönüştürülmüştür. İskender Paşa Konağı, bazalt taştan inşa edilmiş olup L biçimli plan şemasına sahiptir. Harem ve selamlık bölümlerinden oluşan yapı, iki katlı olarak düzenlenmiştir (Erginbaş, 1954). Zemin kat planında odalar, eyvanlar ve servis birimleri avlu etrafında sıralanmıştır. Birinci katta ise küçük odalar yer almaktadır (Şekil 7).

Şekil 7 İskender Paşa Konağı Zemin Kat Planı ((Tuncer, 1999)'dan düzenlenmiştir).

Konağın harem bölümünde üç gözlü havuzlu eyvan dikkat çekmiştir. Bu mekân serinlik sağlayan bir yaşam alanı işlevi görmüştür. Eyvanın gerisinde odalar, sofalar ve mutfak birimleri bulunmuştur. Selamlık bölümünde ise halkla ilişkilerin yürütüldüğü kabul mekânları yer almış ve konağın dönemin sosyal yaşamındaki kamusal rolünü yansıtmıştır (Tuncer, 1999). Plan şemasında mahremiyet anlayışı belirgindir. Harem bölümü ev halkına ait özel alanları temsil ederken selamlık kısmı misafirlerin ağırlandığı ve kamusal işlerin yürütüldüğü bir mekân işlevi görmüştür. İki bölüm arasındaki bağlantılar kontrollü geçişlerle sağlanmıştır. Böylece aile yaşamı ile sosyal ilişkiler birbirinden ayrıştırılmıştır.

Pencereler genellikle küçük boyutlu olup üst kısımlarda tepe pencereleriyle aydınlatma sağlanmıştır. Selamlık bölümünde görülen süslü basık kemerler, sıralı pencere düzenleri ve taş süslemeler yapıya estetik bir değer katmaktadır (Şekil 8). Konağın batı kanadında iki gözlü, güney kanadında ise üç gözlü eyvanlar yer almaktadır. Güney eyvanında havuz bulunmaktadır (Şekil 9).

Şekil 8 İskender Paşa Konağı 'nda tepe pencereleri (Yazar Arşivi, 2022).

Şekil 9 İskender Paşa Konağı 'nda eyvan örnekleri (Yazar Arşivi, 2022).

Bu eyvanlar yaz aylarında serinlik sağlamış ve aile bireylerinin oturma, dinlenme ve sosyalleşme işlevlerine hizmet etmiştir (Özyılmaz & Akın, 2021)

Kyoto Machiyaları

Kyoto, sekiz asır boyunca Japonya'nın imparatorluk başkenti olmuş ve bu nedenle ülkenin en önemli kültürel merkezlerinden biri

haline gelmiştir. Kent, Çin'in başkentlerinden esinlenerek 8. yüzyılda ızgara planlı olarak kurulmuştur. Ana akslar boyunca imparatorluk sarayı, tapınaklar ve kamusal yapılar konumlanmıştır. Bu düzen, Edo döneminde (1603-1868) daha da belirginleşmiş kentin merkezindeki ticari caddeler boyunca yoğun bir konut tipolojisi gelişmiştir. Bu tipolojinin adı machiyadır (Dawson, 2025)

Machiya, kelime olarak "machi" (şehir/sokak) ve "ya" (ev) sözcüklerinin birleşiminden oluşur. Machiya, kentsel dokunun ayrılmaz bir parçası olan ve tüccar sınıfına hizmet eden sıra evleri ifade eder (Dawson, 2025) (Şekil 10).

Şekil 10 Kyoto'da geleneksel bir Machiya örneği (Dawson, 2025)

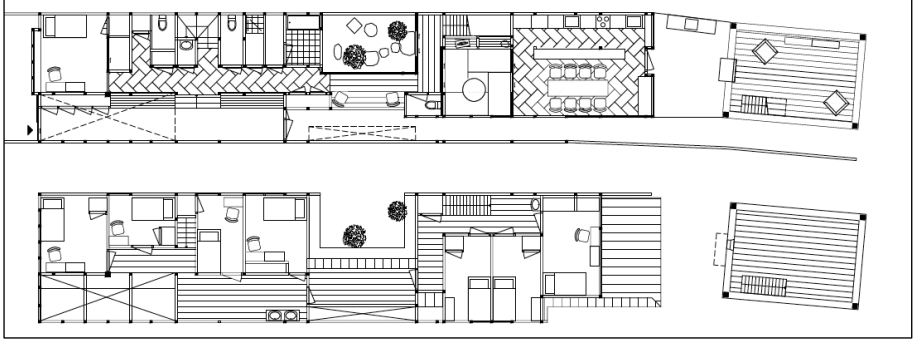

Kyoto, geleneksel Japon şehir evlerinin en karakteristik örneklerini günümüze kadar koruyabilen bir merkez haline gelmiştir.

Mekânsal Düzen ve Plan Kurgusu

Machiya evlerinin en ayırt edici özelliği, dar cephe ve uzun derinlikten oluşan planlarıdır. Genellikle 5-6 metre genişliğinde olan cepheler, 30-40 metre kadar derinliklere bile ulaşabilir (Spoormans, 2018). Bu uzun plan, işlevlerin ardışık bir şekilde sıralanmasına imkan tanır. Önde dükkan veya atölye, ortada servis mekânları ve ışıklık, arkada ise odalar ve küçük iç bahçeler (tsuboniwa) yer alır (Şekil 11).

Şekil 11 Senryogatsuji Machiya kat planı (Spoormans, 2018)

Machiyalardaki bu düzen bir yapı içinde hem kamusal hem de özel işlevlerin bir arada olmasını sağlar. Bu karma düzen mahremiyetin mekânsal olarak derecelendirilmesine imkân verir. Şekil 12’de gösterilen biçimde giderek artan lineer bir mahremiyet kurgusu söz konusudur.

Şekil 12 Machiya Mahremiyet Kurgusu

Kyoto machiyalarında görülen küçük iç bahçeler (tsuboniwa), mekânın iklimsel ve görsel merkezleridir. Bu bahçeler, dar ve uzun planların ortasında ışık ve hava dolaşımını sağlar. Aynı zamanda doğayla kurulan ilişkiyi güçlendirir (Dawson, 2025) Engawa adı verilen yarı açık dolaşım alanları, bu bahçelerle iç mekân arasında bir eşik işlevi görür.

Yapım Tekniği ve Cephe Özellikleri

Kyoto’daki machiyalar ahşap iskelet sistemle inşa edilmiştir. Cephelerde en karakteristik düzenleme “shinkabe” tekniğidir. Bu teknikte ahşap taşıyıcı elemanlar sıva ile kapatılmadan açıkta bırakılır ve cephe estetiğinin bir parçası haline gelir. Bu durum,

Kyoto machiyayı Japonya'nın diğer bölgelerindeki konut tiplerinden ayıran en belirgin özelliktir (Anggraini, 2005) (Şekil 13).

Şekil 13 (a) Shinkabe Örneği (Dawson, 2025)(b) Kōshi Örneği (Kotrc, 2020)

Cephe tipolojileri çeşitlilik gösterir. Zemin katta kafesli panjurlar (kōshi) yaygındır. Bu kafesler, içerideki yaşamı dışarıdan doğrudan görünmekten korurken, ışık ve havalandırmayı mümkün kılar. Çatılar genellikle kiremit kaplı ve eğimlidir (Dawson, 2025).

İç Mekan Elemanları

Machiyaların iç mekânı, esneklik ve geçirgenlik ilkesiyle kurgulanmıştır. Bunun temel elemanları Şekil 14'te gösterilmiştir.

Şekil 14 Geleneksel Machiyalarda kullanılan temel iç mekân elemanları

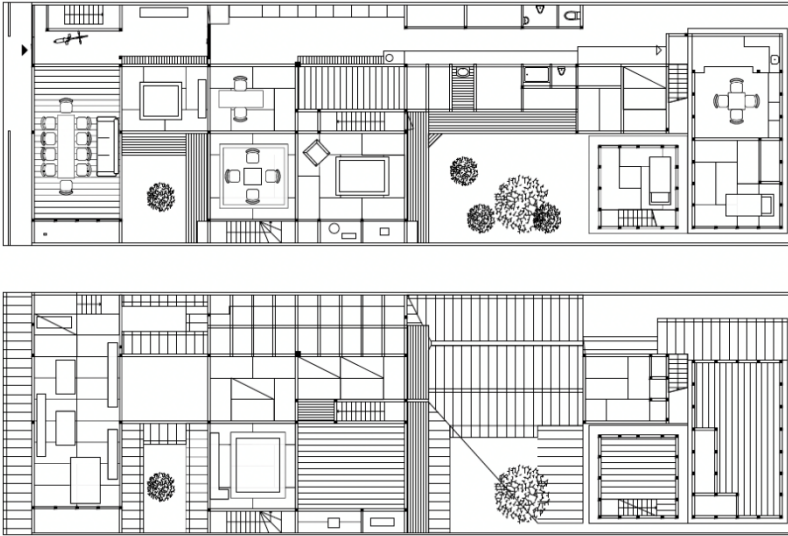
Shōji	Ahşap ızgaralı çerçevelere gerilen yarı saydam kâğıt paneller. Işığı filtreleyerek içeri alır, görsel mahremiyet sağlar.
Fusuma	Opak yüzeyli sürgülü paneller odaların esnek şekilde bölünmesini mümkün kılar.
Tatami	90×180 cm ölçüsündeki hasır kaplamalar, odaların modülasyonunu belirler ve çok amaçlı kullanım kültürünü destekler.
Tokonoma	Oturma odasında yer alan dekoratif niş, sosyal hiyerarşiyi ve temsil değerini yansıtır.

Bu elemanlar mekânın farklı ihtiyaçlara göre sürekli değişmesine imkân tanır (Spoormans, 2018) Mahremiyet sabit duvarlarla değil geçirgen yüzeylerle sağlanır. Sınırlar kesin değildir. Ayarlanabilir ve esnekler.

Mumeisha Machiya

Mumeisha, 1909 yılında ipek tüccarı Yoshida ailesi tarafından inşa edilmiştir. Yaklaşık 364 m²'lik kullanım alanına sahip yapı konut (136 m²), işlevsel çalışma alanı (95 m²), depolama için kullanılan kura (73 m²) ve toriniwa olarak adlandırılan uzun koridor (59 m²) birimlerinden oluşmaktadır (Spoormans, 2019). (Şekil 15).

Şekil 15 Mumeisha Machiya kat planları (Spoormans, 2018)

İki katlı olan konut, hem konut hem de ticaret işlevlerini bir araya getiren tipik bir Kyoto machiyasıdır (Şekil 16).

Şekil 16 Mumeisha Machiya Cephesi (Spoormans, 2019)

Yapının mekânsal kurgusunda toriniwa (uzun koridor) öne çıkmaktadır. Girişten başlayarak bekleme odası, kuyu, mutfak ve dolapların sıralandığı bu koridor, evin arka kısmındaki kura'ya kadar uzanır (Şekil 17).

Şekil 17 (a) Giriş (b) Toriniwa (c) Kura yönündeki toriniwa (Spoormans, 2019)

Zemin taş kaplıdır ve dış mekânla bağlantılı kabul edilir. Toriniwa, kamusal sokak ile özel yaşam alanı arasındaki geçişi simgeler. Kamusal alandan özel mekâna adım adım geçiş sağlar. Yapının plan düzeninde derin ve dar parsel üzerine yerleştirilmiş odalar, avlular (tsuboniwa) aracılığıyla ışık ve hava alır (Şekil 18).

Şekil 18 Tsuboniwa (Spoormans, 2019)

Bulgular

Mahremiyetin mekânsal sınırlarla nasıl tanımlandığını, yönlendirme kararlarının hangi belirleyiciler üzerinden şekillendiğini ve sosyal rollerin mekân kurgusuna nasıl yansıdığını ortaya koymak amacıyla, İskender Paşa Konağı ve Mumeisha Machiya karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Analiz iç-dış mekân ilişkisi, yönlendirme biçimi, mahremiyetin sınırlandırılması, sosyal rollere göre mekânsal ayrışma ve genel yerleşim kurgusu başlıkları altında yapılmıştır.

Bu karşılaştırma yalnızca iki konut tipinin fiziksel özelliklerini yan yana getirmeyi değil, mahremiyetin kültürel bir mekânsal kod olarak nasıl üretildiğini çözümlemeyi amaçlamaktadır. İncelenen yapılar, farklı coğrafyalarda ve toplumsal yapılarda gelişmiş olmalarına rağmen kamusal alan ile özel yaşam arasındaki sınırın düzenlenmesi konusunda benzer bir problematiğe cevap vermektedir. Ancak bu problematiğin çözümünde tercih edilen mekânsal araçlar farklılaşmaktadır. Geleneksel Diyarbakır evinde mahremiyet daha çok mekânsal kapanma, merkezileşme ve belirgin eşikler üzerinden tanımlanırken; Kyoto machiyasında sınırlar geçirgen ara mekânlar, katmanlı geçişler ve esnek bölümler aracılığıyla kurulmuştur. Bu durum, mekânsal organizasyonun yalnızca fiziksel bir planlama meselesi değil, aynı zamanda

toplumsal hiyerarşinin, gündelik yaşam pratiklerinin ve iklimsel gerekliliklerin mekâna yansıması olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda yapılan karşılaştırma, mahremiyetin sabit bir formül üzerinden değil, her kültürde farklı mekânsal stratejilerle üretildiğini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tablo, bu farklılaşmayı belirlenen tematik başlıklar üzerinden sistematik biçimde özetlemektedir (Tablo 1).

Tablo 1 İskender Paşa Konağı ve Mumeisha Machiya'nın mahremiyet ve mekânsal kurgu bağlamında karşılaştırılması

	İskender Paşa Konağı	Mumeisha Machiya	Karşılaştırma
İç-Dış Mekan İlişkisi	Konağın sokakla kurduğu ilişki, Diyarbakır'daki geleneksel evlerin genel yapısıyla uyumludur. Telgrafhane Sokakı'na cephe veren yüksek duvarlar ve sade dış cephe, iç mekânı dışarıya kapatır. Konağa giriş doğrudan avluya açılan kontrollü kapılar üzerinden sağlanır. Dışarıdan bakıldığında yapı oldukça sade ve kapalı iken, iç avluya girildiğinde mekânsal zenginlik ve işlevsel çeşitlilik görülmektedir. Bu durum, mahremiyetin Diyarbakır evlerinde toplumsal ve kültürel normların sonucu olarak katı bir biçimde mekâna yansıtıldığını göstermektedir.	Sokakla ilişki yarı geçiren biçimde kurulmuştur. Ön cephedeki dükkan kısmı kamusal işlev taşıırken, ahşap kafes panjurlar (kōshi) içeriyi dışarıdan bakışlara karşı sınırlandırır ama tamamen kapatmaz. Girişten arka mekânlara kadar uzanan toriwa koridoru, kamusal alan ile özel yaşam alanı arasında kademeli bir geçiş sağlar. Böylece Japon evinde mahremiyet kesin duvarlarla değil, geçiren ara mekânlarla sağlanır.	Diyarbakır konutunda mahremiyet, sokakla kurulan ilişkinin büyük ölçüde kesilmesi ve iç mekânın dışa kapatılması üzerinden sağlanırken Kyoto'daki machiyada mahremiyet, yarı geçiren cephe elemanları ve ardışık ara mekânlar aracılığıyla kamusal alandan özel yaşama kademeli bir geçişle kurulmuştur.
Yönlendirme Biçimi	Konağın planlaması iklimsel koşullarla uyumlu olarak yapılmıştır. Yazlık mekânlar kuzeye, küçük mekânlar güneye yönlendirilmiştir. Üç gözlü evyan yaz aylarında gölge sağlamıştır. küçük pencerelerle ışık kontrollü alınmış ve avludaki havuz iklimsel dengeyi desteklemiştir. Böylece yönlendirme kullanıcıların mevsimsel ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmiştir.	Mumeisha Machiya'da ise yönlendirme dar ve uzun parsel düzeniyle belirlenmiştir. Mekânlar lineer biçimde sıralanmıştır. Önde dükkan, ortada servis ve avlular, arkada yaşam birimleri ve kura depoları yer almıştır. Işık ve havalandırma tsuboniwa adı verilen küçük avlular aracılığıyla sağlanmıştır.	İskenderpaşa Konağı'nda yönlendirme kararları iklimsel koşullara uyum temeline şekillenmiş, mekânlar mevsimsel kullanıma göre düzenlenmiştir. Mumeisha Machiya'da ise yönlendirme, dar ve uzun parsel formunun belirlenmesiyle lineer bir mekânsal organizasyon üzerinden gelişmiştir.
Mahremiyet Sınırlarının Tanımlanması	Mahremiyetin sağlanmasında hem yapının genel kurgusu hem de detay çözümleri etkili olmuştur. Harem ve selamlik bölümleri birbirinden kesin sınırlarla ayrılmıştır. Ayrıca pencerelerin küçük tutulması, üst kottlarda tepe pencereleriyle iç mekânların aydınlatılması, görsel mahremiyetin korunmasına hizmet etmiştir. Giriş düzeni de ani bakışları engelleyecek şekilde kurgulanmıştır.	Evde mahremiyet, ardışık katmanlarla oluşturulmuştur. Sokak → dükkan → toriwa → avlu → yaşam alanı → arka bahçe → kura sıralaması, mahremiyetin aşamalı olarak arttığını göstermiştir. Mekân sınırları kayar paneller (shōji, fusuma) ile esnek ve geçiren biçimde tanımlanmıştır.	Diyarbakır evinde mahremiyet, harem-selamlik ayrımı ve sabit mekânsal sınırlar aracılığıyla kesin biçimde tanımlanmıştır. Kyoto machiyasında ise mahremiyet, kayar paneller ve ardışık mekân dizilimleri yoluyla esnek, değişken ve katmanlı bir yapı içerisinde kurgulanmıştır.
Sosyal Rollere Göre Mekânsal Ayrışma	Konağın mekânsal düzeninde toplumsal rollerin doğrudan yansıtıldığı görülmüştür. Selamlik şehrin ileri gelenlerinin oturduğu bir alan olarak kullanılmıştır. Harem bölümü ise aile yaşamına ayrılmıştır. Evyanlar ve odalar aile bireylerinin günlük yaşamını sürdürdüğü alanlar olarak kalmıştır. Böylece konak hem aile yaşamına hem de kamusal etkileşime hizmet eden çift yönlü bir işlev üstlenmiştir.	Mumeisha'da mekânlar, işlevsel ve sosyal roller temelinde ayrılmıştır. Ön bölümdeki dükkan tüccar kimliğini temsil etmiştir. Toriwa boyunca sıralanan mutfak, kuyu ve depo gibi servis alanları günlük hayatı temsil etmiştir. Arka bölümdeki odalar aile yaşamına ayrılmıştır. Her kullanıcı çeşidi için farklı mahremiyet dereceleri sağlanmıştır.	Diyarbakır konağında mekânsal ayrışma, aile yaşamı ile misafir ilişkisini kesin sınırlarla ayıran bir toplumsal hiyerarşiyi yansıtırken, Kyoto machiyasında bu ayrışma, ticaret, aile ve çalışan ilişkilerinin aynı yapı içinde kademeli biçimde örgütlenmesi üzerinden mekâna yansıtılmıştır.
Genel Yerleşim Kurgusu	İskenderpaşa Konağı, L biçimli planıyla avlu merkezli bir düzene sahiptir. Zemin katta odalar, servis alanları ve evyanlar avluya açılmıştır. Üst katta küçük yer almıştır. Avludaki havuzlu evyan iklimsel ve görsel fayda sağlamıştır. Yaklaşık 340 m ² büyüklüğündeki avlu hem aile yaşamı hem de sosyal yaşam için kullanılmıştır. Alt katlarda kiler ve servis mekânları vardır. Konak avlu merkezli plan anlayışının güçlü bir örneğini sunmuştur.	Mumeisha Machiya dar cepheli lineer bir kurguya sahiptir. Yapının merkezinde toriwa adı verilen uzun koridor yer almıştır. Koridor boyunca avlular (tsuboniwa) ışık ve hava akışı sağlamıştır. Ön kısımda dükkan, orta kısımda servis alanları, arka kısımda ise yaşam mekânları yer almıştır. En sonda kura depoları bulunmuştur. Böylece yapı doğa ile bağ kuran tipik bir Kyoto evi olmuştur.	İskenderpaşa Konağı, avlu merkezli ve içe dönük yerleşim kurgusuyla mahremiyeti mekânsal merkezleşme yoluyla güçlendiren bir düzen sunarken, Mumeisha Machiya, lineer plan şeması ve geçiren ara mekânlarıyla mahremiyetin mekân içinde aşamalı olarak derinleştiği bir yerleşim anlayışı ortaya koymuştur.

Kavramsal olarak ele alındığında, Tablo 1'de sunulan karşılaştırma, mahremiyetin evrensel bir ihtiyaç olmasına rağmen her kültürde farklı mekânsal stratejilerle çözümlendiğini

göstermektedir. Bu stratejiler, Diyarbakır konut geleneğinde dışa kapalılık ve içe yönelim üzerinden tanımlanırken, Kyoto machiyalarında yarı geçirgenlik ve kademeli mekânsal geçişler aracılığıyla kurulmaktadır. Diyarbakır'da mahremiyet, yüksek duvarlar, avlu merkezli plan ve harem-selamlık ayrımıyla kesin sınırlarla korunmuştur. Kyoto'da ise aynı olgu kayar paneller, geçirgen cepheler ve ardışık mekânlarla daha esnek biçimde kurgulanmıştır. Bu iki yaklaşım toplumların sosyal yapısı, iklim koşulları ve kentsel dokusuyla doğrudan ilişkili olarak şekillenmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, mahremiyetin mekânsal bir gereklilik olmasının ötesinde, kültürel değerler ve yaşam pratikleri doğrultusunda biçimlenen çok katmanlı bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Diyarbakır'daki İskender Paşa Konağı ile Kyoto'daki Mumeisha Machiya üzerinden yapılan karşılaştırma mahremiyetin evrensel bir ihtiyaç olmasına rağmen her toplumda değişken dış etmenler doğrultusunda farklı şekilde yapıya entegre edildiğini göstermiştir.

Diyarbakır evi yüksek taş duvarları, avlu merkezli kurgusu ve harem-selamlık ayrımıyla mahremiyeti kesin sınırlarla koruyan bir yaklaşımı temsil etmiştir. Bu yaklaşım hem iklim koşullarının hem de Suriçi'nin organik parsel dokusunun etkisiyle içe dönük bir mekân düzenine dönüşmüştür. Kyoto'daki machiya, dar ve uzun parsel yapısı nedeniyle lineer bir düzene sahiptir. Mahremiyet kayar paneller ve geçirgen cephe elemanlarıyla kademeli olarak sağlanmıştır. Ayrışma, daha çok ticaret ve aile yaşamı arasındaki ilişki üzerinden kurulmuştur. Doğa ile kurulan ilişkinin Japon kültüründe belirleyici olması, iç ve dış mekân arasındaki sınırların daha geçirgen biçimde kurgulanmasına zemin hazırlamıştır.

Elde edilen bulgular, mahremiyetin evrensel bir ihtiyaç olmakla birlikte her toplumda farklı tasarım diliyle ifade edildiğini

göstermiştir. Bu farklı yaklaşımlar günümüz konut tasarımına iki önemli öneri sunmaktadır:

- Mahremiyet, yalnızca fiziksel sınırların sertleştirilmesi yoluyla değil, mekânsal kademelenme, eşik mekânlar ve geçiş alanları aracılığıyla da etkin biçimde sağlanabilir
- Mahremiyetin yalnızca görsel izolasyon olarak ele alınması yerine, iklimsel, kentsel ve toplumsal bağlarla birlikte değerlendirilmesi, gelenekselden yola çıkarak günümüz konut üretiminde sıkça karşılaşılan tekdüze plan şemalarına alternatif mekânsal yaklaşımlar geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak çalışma, mahremiyetin tek bir mekânsal kalıpla tanımlanamayacak kadar çok boyutlu bir olgu olduğunu ve farklı kültürlerin geliştirdiği mekânsal çözümlerin bu çok boyutluluğu zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Osmanlı-İslam konut geleneği ile Japon kent evi tipolojisini birlikte ele alarak, kültürlerarası karşılaştırmalı konut çalışmalarına yeni bir değerlendirme zemini sunmaktadır.

Kaynakça

Anggraini, L. D. (2005). *Elements of façade of traditional Machiya: The final report of study in Japan*. Research Report, Osaka University, Gadjah Mada University.

Aykal, F. D., & Erbaş Özil, M. (2021). Biyofilik tasarımın Diyarbakır geleneksel konutlarında araştırılması. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 6(1), s. 45-58.

Baydaroğlu, M. (2022). *Tracing traditional elements of Japanese architecture through contemporary micro houses in Japan*. Master's thesis. Yeditepe University.

Çetin, F. D. (1993). *Çevresel etmenlerin eski Diyarbakır konut mimarisine etkileri ve bu sonuçlara bağlı olarak yeni yapılar için tasarım kriterlerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi.

Dawson, L. W. (2025). *Machiya: Japan's urban townhouse*. Master's thesis. University of Oregon.

Erginbaş, D. (1954). *Diyarbakır Evleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını.

Gökçe Salık, M., & Aykal, F. D. (2023). Farklı kültürlerde sürdürülebilir konut anlayışı: Geleneksel Türk evi, geleneksel Japon evi. *6th International African Conference on Current Studies*.

Güngör, S. (2019). *Türk evinin geleneksel Japon evi ile yapısal açıdan karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Harmanbaşı, T. (2024). *Geleneksel Japon ve Osmanlı-Türk evi'nin modern konuta yansımaları: Bruno Taut'un Ortaköy evi*. Doktora Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Kotrc, B. (2020). *Minka reloaded: Re-use concepts for traditional Japanese residential houses since 1868*. Diploma thesis. Technische Universität Wien.

Kuyumcu, M. A. (2019). *Farklı etnik gruplara ait konut mimarisinde “şeffaflık” kavramının “mahremiyet olgusu” açısından incelenmesi: Geleneksel Midyat evleri örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi.

Matsushita, S. (2004). *Comparative study of the structure of traditional timber housing in Turkey and Japan*. Master’s thesis. Middle East Technical University.

Özbudak Akça, Y. B., Aykal, F. D., & Çakır Aydın, D. (2017). Kullanıcı-yapı etkileşiminin Diyarbakır tarihi geleneksel evlerinde irdelenmesi. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8(2), s. 275-284.

Özcan, U., & Güngör, S. (2019). Geleneksel Türk evi ile geleneksel Japon evi’nin yapısal açıdan karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(16), s. 646-661.

Özyılmaz, H., & Akın, C. T. (2021). Diyarbakır Suriçi geleneksel kent dokusunda yer alan Osmanlı dönemi konaklar. eds. E. Dağtekin, G. H. Mertyal, & H. Özyılmaz, *Tasarım ve Koruma*.

Rapoport, A. (1969). *House form and culture*. Prentice-Hall International, INC.

Spoormans, L. (2018). Adapting traditional Machiya to a contemporary lifestyle. eds. M.-T. van Thoor & S. Stroux, *Heritage, history and design between East and West: A close-up on Kyoto’s urban fabric* (s. 83-99). Delft University of Technology.

Spoormans, L. (2019). Mumeisha Machiya Kyoto (JP). *DASH | Delft Architectural Studies on Housing*, 10(15), s. 78-93.

Torun, O. (2018). *Gelenek ve çağdaşlık kesitinde Türk ve Japon evi* . Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi.

Tuncer, O. C. (1999). *Diyarbakır Evleri*.Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Uğur, F. M., & Şatır, S. (2023). Kültür kavramı temelinde Türk evi ve Japon evi'nin mekânsal gelişimi ve ahşap malzeme özellikleri. *Bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 4(1), s. 78-93.

CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİNDE BULUNAN DİYARBAKIR SURP SARGİS ERMENİ KİLİSESİ PLANININ ANALİZİ

F. Meral HALİFEOĞLU¹⁶

Ali ARSLAN¹⁷

M. Emin BİLGİ¹⁸

Diyarbakır Tarihi Surp Sargis Kilisesinin Konumu ve Tarihçesi

Surp Sargis Ermeni Kilisesi; Diyarbakır ili, Suriçi Bölgesi'nin güneybatı kanadında, Alipaşa Mahallesi, Atalar Sokak'tadır (Şekil 1). Tapununun 285 ada, 17 pafta, 3 nolu parselinde kayıtlı olup, kilisenin Ermenilere ait olduğu ve ırk bölümünde **Gregoryan** mezhebi ifade edilmiştir (Işık & Halifeoğlu, 2018). Ana kilise binası etrafında eğitim, sosyal, dini ve ticari hizmetlerin bir arada yürütüldüğü Surp Sargis yapı topluluğu, yaklaşık 3.769 m² alan içerisinde yer alır.

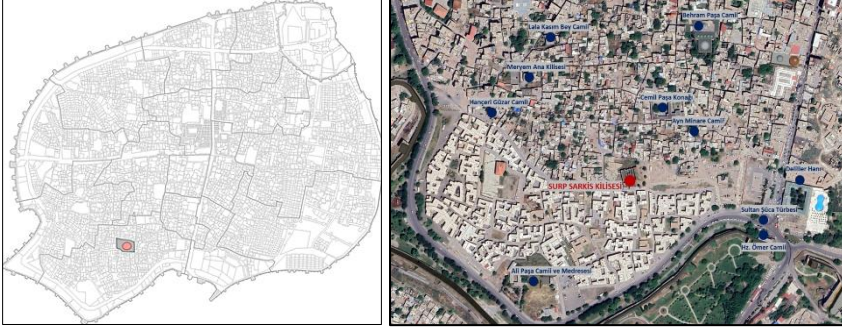
---

¹⁶ Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü ORCID ID: 0000-0003-2032-377

¹⁷ Mimar, MNK Proje Müş. İnş.Tic.Ltd. Şti., ORCID ID: 0009-0000-1884-8462

¹⁸ Mimar, MNK Proje Müş. İnş.Tic.Ltd. Şti., ORCID ID: 0000-0003-1584-4102

Şekil 1 Surp Sargis Kilisesinin Suriçinde konumu ve yakın çevre ile ilişkisi

Kaynak: Google Earth-2025

Surp Sargis Kilisesi veya diğer adıyla “*Hızır İlyas Kilisesi*”, 1970-1990 yılları arasında çeltik fabrikası olarak kullanıldığından (Korkmaz, 2006) yöre halkı tarafından “*Çeltik Kilisesi*” olarak da anılmaktadır. Ayrıca bazı kaynaklarda “*Mar Dumyana*” adının (Akyüz, 1999) kullanıldığı da belirtilmektedir.

Surp Sargis Kilisesi, Diyarbakır’ın Suriçi Bölgesinde yer alan Ermeni cemaatine ait önemli dini bir yapıdır. Bu bölge, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaparak, farklı dini grupların ibadet alanını oluşturmuştur.

Ermeni Gregoryen Cemaati Vakfı adına kayıtlı, Ortodoks Ermenilerine ait kilisenin, inşa tarihi ile ilgili herhangi bir yazılı belge ve kitabe bulunmadığı için hangi tarihte yapıldığı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır (Ertaş, 2014). Tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte, Diyarbakır’daki Ermeni cemaatinin köklü geçmişi göz önüne alındığında kilisenin de oldukça eski olduğu düşünülmektedir.

Arşiv belgeleri incelendiğinde yapının 20. yüzyılın başına kadar iki defa onarım geçirdiği tespit edilmiştir. 607 nolu Diyarbakır Şer’iye Sicili’ndeki 1840 yılına ait bir belgede, “*Hoca Ahmed Mahallesi’nde vaki Hızır İlyas Kilisesi demekle ma’rûf bir bâb*

Ermeni kilisesi murûr-i ezmân ile müşrif-i harâb olarak tamîri hususu mahalle-i merkûme re'âyâsı tarafından niyâz u istirhâm....” edilmesi üzerine, söz konusu kilisede keşif yapıldığı ve tamire muhtaç olduğu tespit edilerek kilisenin tamirine müsaade edildiği belirtilmektedir (Ertaş, 2014).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde, 3 Ağustos 1899 tarihinde, Diyarbakır’da Ermeniler ile Müslümanlar arasında meydana gelen kargaşada yanan Surp Sargis Kilisesi ve kilise kompleksi içinde yer alan okullar ve diğer birimlerin onarımı için Ermeni Patrikliği’nin Divan-ı Hümayun’dan izin talep ettiği ve yönetim tarafından kendilerine gerekli izinlerin verildiği yer almaktadır (BOA, İ.AZN., 00034/00032.001 H. 25 Ra 1317; Ertaş, 2014).

Cumhuriyetin ilanından sonra, Diyarbakır’daki Ermeni nüfusu çeşitli nedenlerle azalmış ve bu durum kiliselerin kullanımını da etkilemiştir. Surp Sargis Kilisesi, zaman içinde çeşitli hasarlar görmüş ve farklı amaçlarla kullanılmıştır. Çeltik fabrikası olarak kullanıldığı dönemde önemli yapısal değişikliklere maruz kalmıştır. Uzun süre kendi haline bırakılarak kullanılmayan yapının üst örtününün tamamen çökmesiyle hasar süreci hızlanarak artmıştır. Yapı, günümüze yıkık ve boş durumda ulaşmıştır (Şekil 2).

Şekil 2 Kilise yapısı hava fotoğrafı- 2025

Kilise Yapı Topluluğunun Mekânsal Kurgusu

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan kilise ve bünyesindeki okulların onarımı için verilen ruhsat belgesine ait tezkere ve eklerin bulunduğu 3 Ağustos 1899 tarihli belgede yer alan, kilise yerleşkesine ait vaziyet planı, yapının mekânsal organizasyonunu ortaya koymaktadır (Şekil 3). Planda, kilise ve çevresindeki yapıların düzeni, etrafı kapalı avlulu bir manastır kompleksi formunu andırmaktadır (BOA, İ.AZN., 00034/00032.001 H. 25 Ra 1317).

Arşiv belgelerinde yer alan plana göre, kilise yapı topluluğunu oluşturan birimler araziye uyumlu bir şekilde, merkezi bir düzlemde planlanmıştır. Surp Sargis Kilisesi, yalnızca bir ibadet mekânı olarak değil, aynı zamanda çok yönlü işlevlerle desteklenmiş bir şehir manastırı niteliğindedir. Bu bağlamda, kilise yapı topluluğu, ibadetin yanı sıra eğitim, barınma ve hayır hizmetleri gibi sosyo-kültürel fonksiyonları da içerecek şekilde tasarlanmıştır.

Kilise kompleksinin merkezinde, kilise yapısı ve iç avlusu bulunmaktadır. Kompleksin dış sınırlarında ise çevre duvarı boyunca dizilmiş, birbiriyle bitişik inşa edilmiş yapılar yer almaktadır. Bu yapıların yerleşimi hem dini törenlerin hem de eğitim, konaklama ve günlük kullanım ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlanmıştır.

Yemekhane, okul binaları, kütüphane, aşevi, akarlar, rahip odası ve din görevlileri için ayrılmış mekânlar, tuvaletler, bekçi odası gibi yapılar iç avlunun etrafında, fonksiyonel özelliklerine göre gruplar halinde dizilmişlerdir.

Eski hava fotoğrafları incelendiğinde, yapı parselinde bulunan müstemilatların büyük ölçüde yıkıldığı; yalnızca kuzey yönünde yer alan akar yapılarından yıkılmayanların mevcut olduğu görülmektedir (Şekil 4). Ancak, kilise dışındaki yapılar günümüze ulaşamamıştır.

Şekil 4 Surp Sargis Kilisesi hava fotoğrafı ve genel görünüşü

Plan Şeması ve Mekânsal Analiz

Yapı topluluğu, merkezde yer alan ana kilisenin çevresinde, cephe boyunca bitişik düzende inşa edilmiş ve farklı plan özellikleri gösteren yapılarla kuşatılmıştır. İbadet, eğitim, barınma ve sosyal yardımlaşma gibi farklı işlevlere sahip bu yapılar, bir avlu sistemi etrafında kurgulanmış bütüncül bir yerleşim düzeni içinde konumlandırılmıştır. Bağımsız girişlere sahip olan birimler ya etrafında konumlandıkları avluya ya da çevredeki sokağa açılacak biçimde tasarlanmıştır. Bu durum, mimari bileşenlerin her birinin yarı bağımsız kurumsal birimler niteliği taşıdığını göstermektedir.

Giriş, kuzey ve güneybatı yönlerinde konumlanan iki ayrı kapı aracılığıyla sağlanmaktadır. Ana giriş kuzeydeki, ön avluya erişim sağlayan iki kapı açıklığından oluşmaktadır. Bunlar, plan üzerinde sırasıyla "kilisenin büyük kapısı" ve "kilisenin ikinci kapısı" olarak adlandırılmıştır. Kapılar, üzerinde mekân olan 3 kemerli bir giriş aralığı ile avluya bağlanır.

Diğer giriş, güneybatı aksında yer almaktadır. Bu giriş, dikdörtgen planlı bir ön avluya açılmaktadır. Avlu duvarının orta aksında konumlanan bu kapı, plan üzerindeki notlara göre “Marhashane¹⁹ kapısı” olarak adlandırılmıştır. Giriş kapısının açıldığı ön avlunun batı kanadında, oda ve marhashane/murahhasane²⁰ birimlerinin yer alması, bu girişin kilise görevlileri ve cemaatin erişimini sağlayan kapı olduğunu gösterir. Yapıda farklı giriş noktalarının bulunması, alanın geniş bir kompleks niteliğinde kurgulandığını ve farklı kullanıcı gruplarına hizmet ettiğini göstermektedir.

Yapı topluluğunun merkezinde kilise bulunur. Merkezdeki kiliseye ulaşım sürecinde, kompleksin kuzey, güney ve batısında, belirli bir mekânsal kademelenme dizisi oluşturacak şekilde düzenlenmiş beş adet avlu yer almaktadır. Bu avlular, yapı bütünlüğü içinde hem çevresindeki birimler için ortak yaşam alanı hem de geçiş noktası oluşturmaktadır. Arşiv belgelerindeki planda; kompleksin kuzey ve güneybatı kanadında ana giriş kapılarının açıldığı iki tane ön avlu, merkezde kilise yapısının önünde revaklı iç avlu ve iç avlunun güney ve batı yarısı boyunca konumlandırılmış etrafı kapalı iki adet yan avlu ya da dörtgen biçiminde bahçe olduğu gösterilmiştir. Kilisenin kuzeyinde ve doğusunda ise geniş bir mezarlık alanının olduğu plandan anlaşılmaktadır. Strzygowski, bu yapıdan daha eski görünen mermer mezarların da olduğuna değinmiştir (Strzygowski, 1930).

Kompleksin doğu ve kuzey aksında, vakfın gelir sağlamak amacıyla kiraya verdiği yapıların giriş cepheleri sokağa açılırken, ana kiliseyle bağlantılı olan yemekhane, kiler, aşevi, kütüphane, okullar ve diğer birimler ise kilise ve revaklı iç avluya doğru

---

¹⁹ Marhasa: Ermeni ve Süryani patrikhanelerinde görev yapan din adamı (Ercan, 1991) Marhasa (veya murahhasa) unvanının kilise literatüründeki karşılığı “bir şehir veya bölgedeki başepiskopos”tur (Güllü, 2018)

²⁰ Psikoposların konakladığı yer (Yarman, 2014)

açılmaktadır. Bu yönelim, dinî merkez ile gündelik işlevler arasındaki hiyerarşik mekânsal ilişkiyi açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kuzey Cephesi: Kompleksin ana giriş kapılarının yer aldığı kuzey cephesi, bitişik düzende inşa edilmiş, farklı plan özellikleri sergileyen ve genellikle iki katlı olan yapılarla çevrelenmiştir. Eğitim, barınma ve mezarlık gibi farklı işlevlere sahip olan bu yapılar, cephe boyunca ve ön avlu etrafında bitişik düzende yerleştirilmiştir.

Bu bölümde, ana giriş kapıları ile dörtgen planlı giriş avlusu yer almaktadır. Giriş kapılarının doğusunda; doğu –batı doğrultusunda bitişik düzende sıralanmış dört konut, kiler ve Mekteb-i İnas (Kız Mektebi) yer alırken, batısında ise iki katlı Mekteb-i Sıbyan ve girişi ana yola bakan, “şerikhane” olarak belirtilen dikdörtgen planlı bir yapı bulunmaktadır. Ana giriş ise, “kilisenin büyük kapısı” ve “kilisenin ikinci kapısı” olarak belirtilen iki giriş kapısı bulunmaktadır. Kapının bulunduğu bölüm üç kemerli bir eyvan şeklinde olup üstünde Mektebi Sıbyan olduğu belirtilmiştir. Sıbyan Mektebinin bitişğinde, rahip odası ve bekçi odası yer almaktadır. Eyvanın doğusunda, kilise ve konut bölümlerinin arasında kabristan alanı bulunmaktadır. Avlunun güneyinde, kilisenin ana ibadet alanına (Naos²¹) açılan ve Narteks²²'e açılan kapı bulunmaktadır. Bu kapıların önünde, iki kemerli bir eyvan şeklinde düzenlenen ve giriş alanı vurgulayan yarı açık alan bulunmaktadır. Kuzey avludan kilisenin ana avlusuna ulaşım kapısı da bulunmaktadır. İç avluya açılan bu kapı açıklığı, cemaatin kiliseye bu avludan giriş yaptığını göstermektedir. Bu

---

²¹ Ortodoks kilisesinin halka açık ibadet mekânı (Hasol, 2019).

²² Kiliselerde ibadet mekanına girilmeden önce gelen ve ibadet mekânından sütunlarla ya da duvarla ayrılan giriş holü.

alandaki bulunan tüm birimlerin, avluya açılan bağımsız giriş kapıları bulunmaktadır.

Mekteb-i İnas ve Sıbyan Mektebi, birbirinden bağımsız girişlere sahip eğitim yapıları olarak tasarlanmıştır. Planda, Sıbyan Mektebi'nin iki katlı (fevkani) olduğu ve üst katının harap durumda olduğu ifade edilmektedir.

Batı bölümü, mimari açıdan farklı bir mekânsal düzenleme sergilemektedir. Bu bölüm, batı duvarına bitişik şekilde konumlandırılmış ve dörtgen formda tasarlanmış bahçe diye ifade edilen avlunun, üç tarafına yerleştirilen çeşitli yapılardan meydana gelmektedir. Merkezinde dikdörtgen planlı bir havuzun bulunduğu avlu, kilisenin farklı yapı birimleriyle çevrelenmiş olup, kapalı bir iç avlu niteliği taşımaktadır. Diyarbakır yapılarında vurgulanan, merkezinde su ögesi barındıran avlular, yalnızca estetik bir unsur olmanın ötesinde, fonksiyonel bir gereklilik olarak da değerlendirilmiştir. Bu tasarım, suyun arındırıcı özelliğini vurgularken, aynı zamanda çevresindeki birimler için ortak bir yaşam alanı ve geçiş noktası işlevi görmektedir.

Surp Sargis yapı topluluğunun batı çevre duvarına bitişik konumlanan avlunun batı duvarı, kompleksin dış cephe duvarını oluşturmaktadır. Güney kanadında Marhashane ve Mekteb-i İptidai yapıları, doğu kanadında aşhane, rahip odası ve bekçi odası, kuzey kanadında ise şerikhane olarak belirtilen yapı birimi yer almaktadır.

Planda Marhashane ve Mekteb-i İptidai olarak belirtilen bu iki yapı, güney giriş avlusu ile kuzeyde konumlanan havuzlu bahçeyi birbirine bağlayan dikdörtgen planlı bir ara bölme ile ayrılmaktadır. Bu ara bölme havuzlu bahçe/avluya dört kemerli bir yarı açık bir alan ile bağlanmaktadır. Eyvanda doğu-batı doğrultusunda sıralanan üç adet paye yer almaktadır. Bu payeler, yarı açık alanın kemerli bir giriş eyvanı veya revak şeklinde düzenlendiğini göstermektedir.

Güney avluya bağlanan giriş aralığının solunda Marhashane, sağında ise Mekteb-i İptidai yer almaktadır. Marhashane doğu batı doğrultusunda uzanan bir oda şeklinde olup giriş aralığı ve güneydeki odayla doğrudan bağlantılıdır.

Mekteb-i İptidai, doğu-batı ve kuzey-güney doğrultularında uzanan “L” planlı bir yapı olup, girişi, aralıktan sağlanmaktadır. Ayrıca yapının güneyinde, merkezde konumlanan revaklı iç avluya açılan ikinci bir giriş açıklığı daha mevcuttur.

Cephenin güney kanadında, ana giriş kapısı olan “Marhashane Kapısı”nın açıldığı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dörtgen planlı bir ön avlu bulunmaktadır. Bu ön avlu, hem merkezde konumlanan ana kilise ve çevresindeki birimlere hem de kompleksin batı aksında yer alan havuzlu avlu ile çevresindeki yapılara geçişi sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Güney kanadı avlu duvarıyla çevrilidir. Giriş avlusunun batı kanadında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı geniş bir mekân bulunmaktadır. Avlunun doğu kanadında, kütüphane binası ile revaklı iç avluya açılan giriş eyvanı yer almakta olup, avlunun kuzeydoğu köşesinde bulunan kapı açıklığı aracılığıyla bu alana erişim sağlanmaktadır.

Doğu Cephesi: Cephe boyunca bitişik düzende inşa edilmiş, vakfın gelir sağlamak amacıyla kiraya verdiği dört konut (akarlar) sıralanmaktadır. Bu konutlar, birbirinden bağımsız ve farklı plan özelliklerine sahip olup, girişlerinin kilisenin çevresindeki ana yola açılmaktadır. Planda, vakıf ve kiliseye ait olan bu akarların (konutların), iki katlı ve harabe vaziyette oldukları belirtilmiştir.

Güney Cephesi: Yapının konumlandığı parsel formuna göre şekillenmiştir. Bu cephede, batı kanadı kuzeye doğru içe çekilmiş bir plan düzenlemesi sergilemektedir. Bu alanda, yapının güneybatısında konumlanan marhashane giriş kapısı ve bu kapının

açıldığı ön avlu yer almaktadır. Avlunun sağ ve sol tarafında ise kütüphane yapısı ile bir oda bulunmaktadır.

Kilise kompleksinin güney cephesinde, merkezde yer alan kilise yapısı ve revaklı iç avlunun güney cephesi boyunca uzanan bir avlu etrafında konumlanmış, yapı grubu bulunmaktadır. Kilise binasının güney cephesi boyunca konumlanan bu avlu, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir alan olarak tasarlanmıştır. Revaklı iç avlunun güneydoğu köşesinde yer alan tek giriş noktasıyla erişim sağlanan bu alan, etrafı kapalı bir iç avlu niteliği taşımaktadır.

Güney kanadında şerbethane olarak belirtilen, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı iki yapı ve bu yapılarla bağlantılı ek mekânlar bulunmaktadır. Batı kanadında ise dikdörtgen planlı bir Sıbyan Mektebi ile hemen bitişiğinde “Sumurluk” olarak adlandırılan yapı konumlanmıştır. Sıbyan Mektebi’nin güneydeki avluya açılan girişin önünde yer alan iki paye, okul yapısının giriş bölümünde, avluya açılan kemerli bir giriş eyvanının bulunduğunu göstermektedir.

Revaklı iç avlu, kompleksin merkezinde, kilise ve çevresindeki diğer yapılar arasında ortak avlu olarak tasarlanmıştır. Doğusunda kilise yapısının yer aldığı avlunun etrafı, farklı fonksiyonlara sahip birimlerle çevrilmiştir. Bu yapıların yerleşimi hem dini hem de günlük kullanım ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlanmıştır.

Arşiv belgelerinde yer alan planda, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı iç avlunun, doğuda Narteks kemerleri, güneyde sıbyan mektebinin eyvan kemerleri ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. İç avlunun, doğu kanadında, kilisenin narteks bölümünü avluya bağlayan, kalın payelerin desteklediği, beş adet sivri kemerli açıklık, Narteks bölümü doğrudan iç avluya açılarak ibadet edenlerin bu alana kolaylıkla erişmesi sağlanmıştır. Planda, iç avlunun güney

kanadında, narteks payelerinin devamı niteliğinde, doğu–batı aksında sıralanan sütunlar yer alır. Söz konusu sütunlar, bu alanda da eyvanın/revakların bulunduğu göstermektedir. Avlunun güney revaklarının arka kısmında dikdörtgen planlı bir Sıbyan Mektebi ile bitişiğinde “Sumurluk” olarak ifade edilen birim yer almaktadır.

İç avlunun kuzey kanadının da revak oluşturup oluşturmadığına karar verilemeyen bir paye mevcuttur. Merkezdeki iç avlunun kuzey kanadının orta aksında, kuzeydeki giriş avlusu ve bu alanda bulunan yapılara geçişin sağlandığı geniş bir kapı açıklığı bulunmaktadır.

Merkezdeki iç avlunun batı kanadında, kütüphane, Mekteb-i İptidai ve aşhane yapıları yer almaktadır. Bu bölümde yer alan kütüphane ve Mekteb-i İptidai yapılarının arasında, yapıların giriş kapılarının açıldığı eyvan şeklinde düzenlenmiş giriş bölümü bulunmaktadır. İç avluya açılan bu giriş bölümü aynı zamanda her iki yapının iç avluyla bağlantısını da sağlamaktadır.

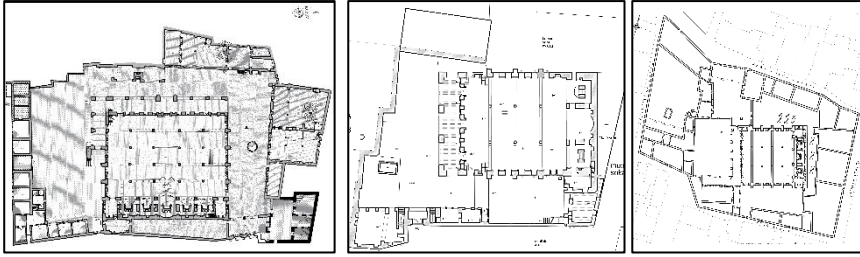
Tüm bu mekânsal düzenleme, Surp Sargis Kilisesi yapı topluluğunun yalnızca bir ibadet yapısı değil; eğitim, sosyal yardım ve gündelik yaşam pratiklerini aynı organizasyon içinde toplayan çok işlevli bir kurumsal yapı olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Avlular etrafında kurgulanan bu mimari organizasyon ve mekânsal hiyerarşi kompleksin, yalnızca bir ibadet yeri olmanın ötesinde hem dini hem de günlük yaşama dair çok yönlü bir organizasyonu yansıtmaktadır.

Surp Sargis Ermeni Kilisesi’nin Diğer Diyarbakır Ermeni Kiliseleri ile Karşılaştırılması

Surp Sargis Ermeni Kilisesi, Osmanlı döneminde inşa edilmiş kiliselerdendir. Bunun dışında Diyarbakır Suriçi bölgesinde günümüze ulaşan diğer Ermeni kiliseleri Surp Sargis Ermeni Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesi’dir.

Günümüze ulaşan her üç Ermeni kilisesi, düz dam örtü sistemli, narteksli giriş düzeni ve narteks üstünde konumlanan galerileri katıyla bölgesel mimari geleneğini yansıtmaktadır. Surp Sargis ve Ermeni Katolik Kilisesi üç nefli, Surp Giragos ise beş nefli planıyla öne çıkarken, tümünde bazalt taş sütunların kemerlerle düz damı taşıdığı plan anlayışı görülmektedir. İç mekânda yatay vurgulu sivri kemerler ve dairesel açıklıklar ortak özellik oluştururken, doğu duvarında apsisin içte dairesel olmasına rağmen dışa yansıtılmayıp düz cephe şeklinde tasarlanması tipiktir. Bema düzeni, pastophoria odaları, Naos'un doğusunda konumlanan apsis birimleri ve üst kat köşe odaları benzerlik göstermektedir.

Şekil 5 Surp Giragos Kilisesi, Ermeni Katolik Kilisesi ve Surp Sargis Kilise Planları

Kaynak: VGM Arşivi

Kiliselerin müştemilatları incelendiğinde kompleks yapılar bütüncül olarak tasarlandığı dikkat çekmektedir. Kilisenin ait olduğu yapı topluluğu yalnızca ibadet mekânı değil, aynı zamanda toplumsal ve eğitimsel işlevleri de bünyesinde barındırmaktadır. Ermeni Katolik Kilisesi ve Surp Giragos Kilisesi de Surp Sargis Kilisesi ile benzer biçimde, eğitim birimlerini, misafirhaneleri, lojmanları, din görevlilerinin konakladığı bölümleri ve sosyal yardımlaşma kurumlarını da bünyelerinde barındıran kompleks yapı gruplarıdır. Surp Giragos Kilisesi, patrikhaneyi de barındırmaktaydı.

Her üç yapıda plan olarak benzer olmakla beraber, Surp Giragos ölçek ve anıtsallık bakımından öne çıkmaktadır. Bununla

birlikte üç yapı grubu da çok işlevli yerleşim düzeniyle bütünsellik sağlamaktadır (Şekil 5). Bu karşılaştırma, Diyarbakır'daki Ermeni kiliselerinin ortak bir mimari dil paylaştığını göstermektedir.

Sonuç

Bölgenin tarihsel gelişimine bakıldığında Diyarbakır'ın stratejik konumu ve coğrafi özellikleri nedeniyle çağlar boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Diyarbakır, Hristiyan dininin kabul edilip yayıldığı bölgelerden biri olması ve bu dine mensup olan Ermenilere ait birçok mimari öğeyi bünyesinde barındırması açısından oldukça önemlidir. Diyarbakır'daki kiliseler, bölgenin çok kültürlü geçmişini ve Hristiyan toplulukların inanç yapısını yansıtan önemli yapılar olarak öne çıkmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 1899 tarihli vaziyet planı ve ek belgeler doğrultusunda Surp Sargis Ermeni Kilisesi'nin yalnızca bir ibadet yapısı değil, eğitim, barınma ve sosyal yardımlaşma işlevlerini bünyesinde toplayan kapsamlı bir yapı topluluğu olarak kurgulandığı anlaşılmaktadır. Avlular etrafında hiyerarşik bir düzen içinde konumlandırılmış kilise, okullar, kütüphane, aşhane, konut ve hizmet birimleri; mekânsal kademelenme, çoklu giriş sistemi ve fonksiyonel ayrışma ile bütüncül bir organizasyon sergilemektedir.

Günümüzde ana ibadet yapısı dışındaki birimlerin tamamının ortadan kalkmış olması, yapının özgün bütünlüğünü zayıflatmış olsa da arşiv planı, Surp Sargis'in Osmanlı döneminde Diyarbakır'daki Ermeni toplumunun dini, eğitsel ve sosyal yaşamını örgütleyen önemli bir merkez olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Diğer Diyarbakır Ermeni kiliseleriyle karşılaştırıldığında, kompleks kurgusu bakımından benzer bir kurumsal anlayışı paylaştığı; bu yönüyle Surp Sargis'in bölgesel Ermeni kilise

mimarisi içinde hem tipolojik hem de işlevsel açıdan temsil gücü yüksek bir örnek olduğu sonucuna varılmaktadır.

Kaynakça

Akyüz, G. (1999). Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesinin Tarihçesi M.S. 3. Yüzyıl. Resim Matbaacılık.

Ercan, Y. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin ödedikleri vergiler ve bu vergilerin doğurduğu sosyal sonuçlar. Belleten, 55, s. 371-392.

doi:<https://doi.org/10.37879/belleten.1991.371>

Ertaş, K. (2014). Sosyo-kültürel açıdan 19. yüzyılda Diyarbakır Ermenileri. (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı) <https://avesis.marmara.edu.tr/yonetilen-tez/79f932bc-593f-4511-b93e-82e63e75f41b/sosyo-kulturel-acidan-19-yuzyilda-diyarbakir-ermenileri>

Güllü, R. E. (2018). İstanbul Ermeni Patrikhanesinin kuruluşu ve statüsü. Hyetert.

<https://hyetert.org/2018/04/30/istanbul-ermeni-patrikhanesinin-kurulusu-ve-statusu/>

Hasol, D. (2019). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü (16 b.). Yem Yayın.

Işık, N., & Halifeoğlu, F. M. (2018). Tarihi Diyarbakır Surp Sargis Ermeni Kilisesi'nde Taşyıcı Sistem Sorunlarının Gözlemsel ve Aletsel Tespitlerle Değerlendirilmesi. Prof. Dr. Zülküf Güneli'ye Armağan, s. 161-175. https://www.researchgate.net/publication/335210205_TARIHI_DIYARBAKIR_SURP_SARGIS_ERMENI_KILISESI'NDE_TASIYICI_SISTEM_SORUNLARININ_GOZLEMSEL_ve_ALETSEL_TESPITLERLE_DEGERLENDIRILMESI

Korkmaz, N. G. (2006). Diyarbakır kiliseleri kapsamında "Surp Sargis Kilisesi" koruma ve restorasyon önerisi (Yüksek lisans

tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı). YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=msfXOIut85fUyXF0FTtXdQ&no=ou8gWrEbUlk_rObZnWdKQ&utm_source=chatgpt.com

Özkaynak Yolcu, M. (2023). An Investigation of an Important Armenian Church Architecture in terms of Urban Identity: Digor Khtzkong Monastery. *Gelecek Dergisi*, 9(3), s. 540-555. doi:<https://doi.org/10.21551/jhf.1348131>

Strzygowski, J. (1930). Les vestiges d'art chrétien primitif près de l'église arménienne de Diarbékir et leur décoration irano-nordique. *Études sur l'histoire et sur l'art de Byzance – Mélanges Charles Diehl* (s. 197-205). Librairie Ernest Leroux.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1317 H. 25 Rebülevvel). Diyarbakir Surp Serkiz (Hızır İlyas) Kilisesi'nin harap kısımları ve mekteplerinin tamiri için ruhsat talebi. İ..AZN., 34/32. Osmanlı Arşivi, İstanbul .Erişim Tarihi:13.02.2026

Yarman, A. (2014). Eğin (Agn) Ermenileri – I. Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, 37, 261–291. https://kebikecdergi.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/20bitti_eginermenileri_arsenyarman.pdf

DİYARBAKIR SURP SARGİS ERMENİ KİLİSESİ'NİN MİMARİ VE YAPISAL SORUNLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

**ESRA GÜZEL²³
KADRİ HALİFEOĞLU²⁴
BERİVAN DUMAN²⁵**

Diyarbakır Tarihi Surp Sargis Kilisesinin Konumu ve Tarihçesi

Ermeni Ortodoks Kilisesi olan Surp Sargis Ermeni Kilisesi; Diyarbakır ili, Suriçi Bölgesi'nin güneybatı kanadında Ali Paşa Mahallesi, Talu Sokak'ta yer almaktadır (Şekil 6). Tapuda 285 ada, 17 pafta, 1-2-3 no'lu parsellere kayıtlıdır.

Surp Sargis Ermeni Kilisesi, “Çeltik Kilisesi” olarak da bilinmektedir. Kaynaklarda yapının 16. yüzyılda inşa edildiği belirtilmekte ve Surp Sargis Gregoryan Kilisesi adıyla anıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca bazı kaynaklarda “Mar Dumyana” adının da kullanıldığı belirtilmektedir. (Işık & Halifeoğlu, 2018).

---

²³ Yüksek Mimar, MNK Proje Müş. İnş.Tic.Ltd. Şti., Orcid: 0000-0002-0556-8741

²⁴ Mimar, MNK Proje Müş. İnş.Tic.Ltd. Şti., Orcid: 0000-0002-4861-9959

²⁵ Mimar, MNK Proje Müş. İnş.Tic.Ltd. Şti., Orcid: 0009-0008-1628-8084

Diyarbakır Suriçi’nde yer alan, inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen ancak kentin köklü Ermeni geçmişiyle bağlantılı önemli bir dini yapıdır. Kaynaklarda 16. yüzyıldan (Berchem & Strzygowski, 1910) itibaren varlığına dair bilgiler bulunan kilise, 19. yüzyılda onarım görmüş (Yılmazçelik, 2014; Ertuş, 2014), Cumhuriyet sonrası Ermeni nüfusunun azalmasıyla işlevini yitirmiş, bir dönem çeltik fabrikası olarak kullanılmış ve uzun süre terk edilmesi nedeniyle ağır hasar almıştır.

Şekil 6 Surp Sarkis Kilisesi Suriçi konumu ve hava fotoğrafı

Diyarbakır Tarihi Surp Sargis Kilisesinin Mimari ve Yapım Özellikleri

Diyarbakır’daki Surp Sargis Ermeni Kilisesi, aynı zamanda Hızır İlyas Kilisesi olarak da bilinmekte olup, mimari konum ve yapısal özellikleri açısından dikkat çekmektedir.

Kilise, doğu yönünde kuzeye doğru yaklaşık $11^{\circ} 30'$ sapmalı olup, doğu-batı doğrultusunda uzanan dörtgen planlı, üç nefli bazilikal bir şemaya sahiptir. Yapının doğu ve batı bölümleri iki katlı olup, Naos bölümü iki kat yüksekliğinde tek katlı bir düzenlemeyle inşa edilmiştir. Kilisenin ana mekânına giriş, geleneksel kilise plan tipolojisine uygun biçimde batı yönündeki Narteks’ten

sağlanmaktadır. Narteks'in doğu duvarında Naos²⁶a açılan üç adet giriş portali yer almaktadır. Narteks üzerinde kadınlar için ayrılan galeri²⁷ yer almaktadır.

Şekil 7 Surp Sargis Kilisesi hava fotoğrafı ve zemin kat planı

Kilisede ayin ve dini törenlerin icra edildiği, halkın ibadet mekânı olan Naos, doğu–batı aksı boyunca uzanan sütun dizileriyle üç nefeye ayrılmış, bazilikal bir düzene sahiptir (Şekil 7). Apsislerin önünde bulunan dini törenin yapıldığı bema²⁸ (kutsal alan) beş bölümlüdür. Ortada ana apsis, kuzey ve güneyde apsis²⁹ ile bağlantılı pastophoria³⁰ odaları ile bu odaların kuzey ve güney cephelerinde mekânlar arası geçişin sağlanabildiği vaftiz odası ve ayin hazırlık/papaz odası bulunmaktadır. Sade bir düzende olan Naos, cephe duvarlarına hem yatay hem de düşey doğrultuda simetrik biçimde yerleştirilmiş çok sayıdaki pencere açıklığı ile aydınlatılmaktadır.

²⁶ Naos, kiliselerde halka açık ibadet mekânı (Hasol, 2019).

²⁷ Galeri, girişin (Narteks) üstünde yer alan yanı açık kat (Hasol, 2019).

²⁸ Bema: Kiliselerde apsisin önünde din adamlarının bulunduğu kutsal bölüm (Hasol, 2019).

²⁹ Apsis: Apsit, Kiliselerde doğu uçta bulunan ve camilerde mihrap kısmının karşılığı olan bölüm (Hasol, 2019)

³⁰ Pastophoria, Bizans mimarlık terminolojisinde bu kavram, kiliselerin doğu bölümünde bulunan ana apsisin kuzeyinde ve güneyinde konumlanan iki yan mekânı ifade etmektedir (Sandıkcı, 2025).

Şekil 8 Surp Sargis Kilisesi hava fotoğrafı, zemin kat planı ve iç mekân fotoğrafı

Yapı cephesi, genel olarak sade ve simetrik bir cephe düzenine sahip olmakla birlikte ayrıntılarda farklılıklar göstermektedir. İki katlı yapının doğu cephesini oluşturan apsinin arka duvarları ise oldukça yalın bir düzen sergilemektedir. Batı cephesi ise giriş cephesi olarak kullanılmakta, bu cephede Narteks'e açılan kemer açıklıkları mevcuttur. Yüksek beden duvarlarıyla çevrili yapının kuzey ve güney cepheleri ise payandalarla desteklenmiştir. Bu payandalar, cephe yüzeylerini bölümlere ayırarak strüktürel sistemi ve iç mekân düzenini yalın bir biçimde dışa yansıtmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9 Güneydoğu, batı ve kuzey cephesi

Kilise Yapısında Tespit Edilen Hasarlar

Cumhuriyetin ilanından sonra, Diyarbakır'daki Ermeni nüfusunun çeşitli nedenlerle azalması ile Surp Sargis Kilisesi de işlevini yitirmiştir. Yapı, zaman içerisinde farklı amaçlarla kullanılmış ve çeşitli hasarlar görmüştür. Bir dönem çeltik fabrikası olarak da kullanılan kilise, bu süreçte önemli yapısal değişikliklere maruz kalmış, müstemilata ait bütün izlerini kaybetmiştir. Uzun süre kendi haline bırakılarak kullanılmayan yapının üst örtüsünün tamamen çökmesiyle hasar süreci hızlanarak artmıştır.

Kilisedeki hasarlar, yapısal, atmosferik ve çevresel etkilerden kaynaklı bozulmalar, yapının özgün dokusuna aykırı bozulmalar olmak üzere üç ayrı alt başlık şeklinde incelenmiştir.

Yapısal bozulmalar

Bu başlık altında strüktürel çatlak, kılcal çatlak, ayrışma, duvar aksında kayma, çökme ve kısmi yıkımlar incelenmiştir.

Yapının apsis cephesinde, çatının oturması sonucu yük aktarımında dengesizlik meydana gelmiştir. Bu durum, yapının özellikle apsis duvarında belirgin deformasyonlara sebep olmuştur. Dengesiz yük dağılımı, duvar yüzeyinde aks kaymalarına ve dikey doğrultuda ilerleyen strüktürel çatlakların oluşmasına neden olmuştur (Şekil 10).

Şekil 10 Apsis cephesi strüktürel çatlak ve ayrışma hasarları

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli deprem, geniş bir coğrafyada olduğu gibi, Diyarbakır'daki

birçok tarihi yapıda da önemli tahribatlara neden olmuştur. Surp Sargis Kilisesi de bu depremden ciddi şekilde etkilenmiş; yapının batı ve güney cephe duvarında yıkıma sebep olmuştur. Deprem öncesine ait fotoğraflarda galeri katına ait sol, orta ve sağ nefleri ayıran beş kemer ile bu kemerleri taşıyan sütunların sağlam durumda olduğu görülürken, deprem sonrasında bunların tamamen yıkıldığı tespit edilmiştir (Şekil 11).

Şekil 11 Deprem etkisi ile koro katında ve cephede yıkılan bölümler

Atmosferik ve çevresel etkilerden kaynaklı bozulmalar:

Bu grupta yapıda, bitkisel oluşumlar, taş erimeleri, doku ve yüzey aşınmaları, sıva dökülmeleri, malzeme kaybı, toprak dolgu, tuzlanma, derz boşalması, kararma-kirlenme gibi hasarlar tespit edilmiştir.

Bozulma çeşitlerinden olan bitkiler, köklerine müdahale edilmediği takdirde yapı taşlarının arasına yerleşerek, yapı taşlarına basınç uygulayarak taşlarda derin çatlaklar, duvar yüzeyinde ayrılmalar hatta yapının bir bölümünün yıkılmasına sebep olabilecek zararlar oluşturabilir (MEB, 2013). Rüzgâr ve kuşlar tarafından taşınan bitkisel organizmalar, zamanla yapının çatısında birikerek yağmur sularının etkisiyle hız kazanmış ve yapı çatısında yoğun bir bitkilenme oluşumuna neden olmuştur (Şekil 12 **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**). Çatıda yer alan çorak ve killi toprak tabakası ile bitkisel gelişimin engellenememesi, uzun süreli bakımsızlıkla birleşerek yapısal zarar verecek boyuta ulaşmıştır.

Şekil 12 Yağmur suyu etkisi ile oluşan bitkisel oluşumlar

Surp Sargis Kilisesi'nde yağmur sularının etkisiyle apsis bölümünün her iki katında yer alan tonozlarda nem oluşumuna ve bu etkiyle sıvaların dökülmesine ve yüzeylerde yosunlaşmaya sebep olmuştur (Şekil 13). Ayrıca, saçak silmesini oluşturan taşların suya maruz kalması sonucu yüzey erozyonu meydana gelmiş; bu durum, dış duvarların üst kısımlarında yer alan taş sıralarında ayrışmaların hızlanmasına ve malzeme kayıplarına yol açmıştır.

Şekil 13 İç mekân da nem ve sıva dökülmeleri

Taş malzeme, su, nem ve atmosferik etkenlere bağlı fiziksel, kimyasal ve mekanik bozulmalar sonucu yüzey kaybına uğramış, bu kaybın özellikle apsis cephesindeki motiflerde daha belirgin olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 14).

Şekil 14 Apsis cephesi yüzey kaybına uğrayan motifler

Kilisede görülen malzeme kayıpları; doğal etkenler, biyolojik oluşumlar, uygunsuz ve yanlış müdahaleler ile yapının zaman içinde yıpranmasının bir sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Yapının Naos bölümünde duvar yüzeyi, yapı döşemesi de yer yer, toprak dam ve ahşap kirişlerin tamamı, Narteks ve koro katı arasındaki döşemenin tamamı malzeme kaybına uğramıştır (Şekil 15).

Şekil 15 Duvar ve döşemede malzeme kayıpları

Yapıda tespit edilen bir diğer hasar ise tuzlanma: Taş yüzeyinde ya da yüzey altındaki zayıf karakterli tuz kristallerinin renksiz bir yapıda veya beyaz bir renk göstererek yüzeyde birikmesi olarak tanımlanmaktadır (Öcal & Dal, 2012). Yağış veya zeminden gelen kimyasal içerikli suların buharlaşmasıyla yapının iç cephelerinde tuzlanmaların olduğu tespit edilmiştir.

Yapının taş duvarlarda tespit edilen bir diğer hasar olan derz boşalmaları, duvar örgüsünde taşlar arasında boşluklar oluşturarak taş dengesini bozmakta, yapıyı statik açıdan zayıflatmakta ve onarılmadığı takdirde bitkilenme gibi ikincil hasarlara yol

açmaktadır. Özellikle cephe duvarlarının alt kotlarında derz kayıplarının yoğun olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 16).

Şekil 16 Yapı doğu cephesinde oluşan derz kayıpları

Çevresel ve iklimsel koşullara açık durumda bulunan yapı yüzey ve elemanlarında, zamanla ince tabakalar hâlinde biriken kirlenmeler oluşmuştur. Bu tür yüzey kirlenmelerinin kilise cephesinde de yaygın olarak gözlemlendiği tespit edilmiştir.

Yapının Özgün Dokusuna Aykırı Müdahaleler

Diyarbakır'ın geleneksel mimarisinde duvar örgüsünde çoğunlukla bazalt taş kullanılmakta, derzle ise kireç esaslı harçtan oluşmaktadır. Kapı ve pencere kanatları gibi hareketli elemanlarda ahşap, korkuluk gibi tamamlayıcı unsurlarda ise metal malzeme kullanılmaktadır. Ancak yapıda onarım amacıyla yapılan müdahalelerde bu malzeme kullanımının dışına çıkıldığı, çimento, boya, beton gibi malzemelerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kilise duvarlarına sıva ve boya gibi uygulamalar yapılmıştır (Şekil 17). Ancak zamanla yapının maruz kaldığı nem ve yağış etkisiyle sıva tabakasında yüzeysel bozulmalar meydana gelmiş, sıvalar yer yer kabarmış ve dökülmüştür. Yapılan sıva ve boya uygulamaları, yapının özgün dokusunu örterek taşın nefes almasını engellemektedir. Nem transferinin engellenmesi, tuz kristallenmesi, yüzey kayıpları ve çatlak oluşumu gibi ikincil bozulma süreçlerini tetikleyerek hızlandırmakta ve yapıyı olumsuz yönde etkilemektedir.

Şekil 17 Yapı iç cephelerinde sıva ve boya hasarları

Yapının özgün dokusuna aykırı bir diğer hasar ise, apsis bölümünün çatısına ve avlusuna uygulanan beton şap döşemedir (Şekil 18). Yapının özgün strüktürüne zarar veren hatalı onarımlardan biri olan beton şap apsis bölümünde yer alan tonozların yük dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Artan sabit yük bu bölümde strüktürel bütünlüğün zayıflamasına, çatlak ve deformasyonların oluşmasına neden olmuştur.

Yapının avlusuna dökülen beton şap ise yalnızca malzeme uyumsuzluğu ile kalmamış, aynı avlu içerisinde kalan müştemilat izlerine dair kalıntıların tamamen kaybolmasına sebep olmuştur.

Şekil 18 Yapı çatısında ve avlusunda beton şap

Yapının dış duvarları, özgün halinde ince yonu taş işçiliğiyle inşa edilmişken, sonraki onarım müdahaleleri sırasında bu özgün özellik korunamamış ve bazı bölümlerde taş örgüsü değiştirilmiştir. Bu durum, cephe yüzeyinde hem malzeme bütünlüğünün hem de işçilik kalitesinin bozulmasına yol açmıştır.

Şekil 19 Özgün dokusunu kaybeden cephe duvarları

Surp Sargis Kilisesi işlevini yitirdikten sonra uzun süre atıl durumda kalmış ve daha sonra çeltik fabrikası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde fabrikanın işlevsel ihtiyaçları doğrultusunda yapıya çeşitli müdahaleler yapılmış; Naos bölümü eklenti duvarlarla bölünmüş, taş duvarlara fabrika sistemiyle ilgili yeni elemanların eklenmesi sonucu orijinal doku zarar görmüştür. Narteks bölümündeki kemer açıklıkları moloz taş duvar örgüsüyle kapatılmış, giriş kapıları ve pencere boşlukları da moloz taş ve tuğla örgüsüyle örülerek dışa kapatılmıştır (Şekil 20).

Şekil 20 Eklenti duvar ve kapatılan kemer boşlukları

Surp Sargis Kilisesi'nin uzun süredir kullanılmaması nedeniyle yapıda ciddi bir bakımsızlık gözlenmektedir. Özellikle Diyarbakır'ın geleneksel mimarisinde yaygın olarak görülen toprak dam örtü sistemi düzenli bakım gerektirmektedir. Ancak bu bakım işlemlerinin uzun süre yapılmaması, yapıdaki bozulma sürecini hızlandırmış ve üst örtü tamamen yıkılmıştır.

Kilise, kültürel miras bilincinin yetersizliği nedeniyle ciddi tahribata maruz kalmıştır. Define arama gibi amaçlarla yapılan kaçak kazılar sonucu yapı içinde derin çukurlar açılmış, özellikle tonoz içlerinde yer alan akustik küpleri kırılarak zarar görmüştür. Üst örtünün yıkılmasıyla oluşan molozun iç mekâna çökmesi ve izinsiz kazılar (Şekil 21), zemin döşemesinin büyük ölçüde tahrip olmasına yol açmıştır.

Şekil 21 Kilise Naos bölümü ve yapı içinde yapılan kaçak kazılar

Koruma Önerileri ve Sonuç

Kültür varlıklarının korunması sürecinde, yapının tarihî, mimarî ve kültürel değerleri ile birlikte mevcut fiziksel durumu ve bozulmalarının değerlendirilmesi gerekmektedir (ICOMOS Türkiye, 2013). Bu doğrultuda, yapıda gözlenen hasarların ayrıntılı biçimde analiz edilmesi, uluslararası koruma ilkeleri ve tüzükleriyle uyumlu, bilinçli ve yapının özgün karakterine saygılı müdahaleler uygulanmalıdır. Surp Sargis Kilisesi özelinde geliştirilen koruma önerileri; temizlik, sağlamlaştırma, tamamlama ve yenileme alt başlıkları kapsamında değerlendirilmiş, bu müdahaleler yapının malzeme özellikleri ve strüktürel durumu göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.

Temizlik ve söküm; Anıtsal yapıların ve kentsel sitlerin genel görünümünü bozan, estetik ve tarihi değer taşımayan muhdes eklerden arındırılmasıdır (Ahunbay, 2011). Kilise yapı duvarlarına ve zeminine dışarıdan mesnetlenmiş veya birleştirilmiş muhdes elemanlar, özgün yüzeye zarar vermeden itinalı bir şekilde yapıdan

uzaklaştırılmalıdır. Özgüne aykırı olarak kilise iç ve dış duvarlarına yapılan müdahaleler sonucu oluşan uyumsuz duvar kısımları itinalı bir şekilde çürütülerek sökülmelidir. Özgüne aykırı sıvanmış duvar yüzeylerinde zemin bozulmayacak ve raspa sonrası artık kalmayacak şekilde itinalı sıva raspası yapılmalıdır. Yapı duvarlarında kullanılan çimento esaslı harç ve bağlayıcılığı zayıf olan derzler itinalı bir şekilde sökülmelidir. Taş cephe yüzeyinde oluşan kararma ve kirlenmeler, yosunlaşma ve bitkilenmeler, mekanik yöntem temizlenmelidir. Ahşap yüzeyler üzerindeki boya katmanları ve özgün demir korkuluk yüzeyindeki boyalar artık kalmayacak şekilde boya sökücü ile temizlenmelidir.

Sağlamlaştırma; Yapının malzemesinin, taşıyıcı sisteminin ve üzerinde bulunduğu zeminin güçlendirilmesidir (Ahunbay, 2019). Zaman içerisinde ve doğal afetler esnasında oluşan titreşim ve sarsıntıdan kaynaklı özgün duvar dolgusunda oluşan boşluklar için duvar yüzeyleri enjeksiyona hazır hale getirilerek, hidrolik bağlayıcılı kireç ile çatlaklar ve boşluklar doldurularak özgün yapı duvarları sağlamlaştırılmalıdır. Kilise vaftiz odası ve papaz odası apsis bölümleri iç ve ön yüzey duvarında yer alan kalker mukarnas parçaları, gerekli görüldüğünde mikroenjeksiyon yöntemi ile sağlamlaştırılmalıdır. Yapı duvar ve tonoz yüzeylerinde bulunan ahşap yastık, hatıl vb. ahşap elemanlar ve yeni kullanılacak ahşap elemanlar emprenye edilerek sağlamlaştırılmalıdır. Yapıdaki korkuluk, ferforje, demir parmaklık gibi tüm metal elemanlar antipas ve boya ile sağlamlaştırılmalıdır. Bağlayıcılığını kaybeden özgün harçlı ve sökümü yapılan çimento esaslı derzler, hidrolik kireç esaslı harç ile yeniden yapılıp duvar ve döşeme yüzeyleri sağlamlaştırılmalıdır. Bağlayıcılığını kaybedip 5cm den daha fazla derinliklerde boşalan özgün harçlı derzler ve sıva yüzeyleri, hidrolik kireç esaslı derz dolgusu ve sıva altı dolgu harçları ile yeniden yapılıp duvar ve tonoz yüzeyleri sağlamlaştırılmalıdır.

Tamamlama; bir bölümü hasar görmüş, ya da yok olmuş yapı ve öğeleri ilk tasarımlarındaki bütünlüğe kavuşturacak biçimde geleneksel, ya da çağdaş malzeme kullanarak tümlemesidir (Ahunbay, 2019). Yapı bölümlerinin iç ve dış duvarları, cephe duvarlarının iç ve dış yüzeyleri, tonoz yüzeylerinde yanlış müdahale edilmiş ya da doku kaybına uğramış kısımlar, özgün dokuya uygun (taş ve tuğla vb.) tamamlanmalıdır. Kilise vaftiz odası ve papaz odası, apsis bölümleri iç ve ön yüzey duvarında yer alan nişlerin kalker mukarnas parçaları, konservasyon müdahaleleri doğrultusunda uygun görülen yöntemlerle özgün malzeme ile bütünlüşmelidir. Kilisede taş kaybına uğramış döşeme, duvar, saçak, bingi gibi yapı elemanları özgün doku ve malzeme ile tamamlanmalıdır. İç cephelerdeki kemer yüzeylerinde yer alan cas sına süslemeler aynı malzeme ile tamamlanmalıdır.

Yenileme ve yeniden yapım; Zamanla çeşitli müdahaleler ile döşemesi kısmen veya tamamen kaybolmuş birimlerin döşemeleri yapıdaki izler doğrultusunda ya da aynı dönemde yapılmış benzer yapılar ile karşılaştırılmalı çalışmalar doğrultusunda düzenlenmelidir. Dam katmanları tamamen yıkılmış yapının üst örtüsü özgüne uygun biçimde geleneksel toprak dam olacak şekilde yeniden yapılmalıdır. Tamamen yıkılmış koro katı özgüne uygun biçimde yeniden düzenlenmelidir. Yapıdaki tüm ahşap doğramalar özgüne uygun şekilde keresteden yapıp yerine takılmalıdır. Mevcut yapıda tamamen yıkılmış çan kulesi, toprak ve hafriyat temizliği ile elde edilen veriler ve arşiv fotoğrafları doğrultusunda yeniden yapılmalıdır.

Yukarıda tanımlanan mevcut durum tespitleri ve müdahale önerileri doğrultusunda, Surp Sargis Kilisesi'nin korunması, yalnızca fiziksel varlığının sürdürülebilmesi açısından değil, aynı zamanda Diyarbakır'ın çok kültürlü tarihsel kimliğinin ve kolektif belleğinin yaşatılması açısından da ele alınmalıdır. Önerilen koruma ve müdahale yaklaşımları; temizlik ve söküm, sağlamlaştırma,

tamamlama ile yenileme ve yeniden yapım aşamalarını kapsamakta olup, uluslararası koruma ilke ve tüzükleri doğrultusunda, yapının özgün malzeme özellikleri, strüktürel sistemi ve mimari kimliği esas alınarak planlanmalıdır. Bu doğrultuda geliştirilecek bilimsel, disiplinler arası ve bütüncül koruma stratejileri sayesinde Surp Sargis Kilisesi'nin gelecek kuşaklara aktarılması mümkün olacaktır; yapı, Diyarbakır'ın çok kültürlü kentsel dokusu içinde hem tarihsel hem de kültürel bir değer olarak yeniden işlevlendirilme potansiyeline sahip bir kültür varlığı niteliği kazanacaktır.

Kaynakça

Ahunbay, Z. (2019). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. Yapı Endüstri Merkezi.

Berchem, M. V., & Strzygowski, J. (1910). *Amida*. Carl Winters Universitätsbuchhandlung; Ernest Leroux.

Boyraz, G. (2022). Malatya Taşhoran Kilisesi restorasyonu. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 84, 107-129.

<https://izlik.org/JA93WW96HN>

Ertaş, K. (2014). *Sosyo-kültürel açıdan 19. yüzyılda Diyarbakır Ermenileri*. (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı). <https://avesis.marmara.edu.tr/yonetilen-tez/79f932bc-593f-4511-b93e-82e63e75f41b/sosyo-kulturel-acidan-19-yuzyilda-diyarbakir-ermenileri>

Hasol, D. (2019). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. Yem Yayın.

ICOMOS Türkiye. (2013). *Mimari mirası koruma bildirgesi*.

Işık, N. & Halifeoğlu, F.M. (2018). *Tarihi Diyarbakır Surp Sargis Ermeni Kilisesi'nde taşıyıcı sistem sorunlarının gözlemsel ve aletsel tespitlerle değerlendirilmesi*. Prof. Dr. Zülküf Günyeli'ye Armağan, Tasarım-Koruma Kitabı (ss161-175). Birsen Yayınevi. https://www.researchgate.net/publication/335210205_TARIHI_DIYARBAKIR_SURP_SARGIS_ERMENI_KILISESI'NDE_TASIYICI_SISTEM_SORUNLARININ_GOZLEMSEL_ve_ALETSEL_TESPITLERLE_DEGERLENDIRILMESI

MEB, T. (2013). *İnşaat teknolojisi taş bozulmalarını teşhis etme*. Millî Eğitim Bakanlığı.

Öcal, A. D., & Dal, Y. (2012). *Doğal taşlardaki bozunmalar*. Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi.

Sandıkçı, A. A. (2025). Anadolu'daki Erken Bizans Kiliselerinde Pastoforion. *ASSOS İnsan ve Toplum Bilimlerinde Araştırmalar Dergisi*, 2(2), s. 83-99.

<https://izlik.org/JA84CZ23JE>

Yılmazçelik, İ. (2014). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Türk Tarih Kurumu.

GELENEKSEL MARDİN EVLERİNDE AVLU ODAKLI MEKÂNSAL, İKLİMSEL VE SOSYO- KÜLTÜREL ANALİZ

DEMET KAYA³¹

MELTEM ERBAŞ ÖZİL³²

Giriş

Mardin, Mezopotamya ile Anadolu arasında önemli bir konumda yer almakta ve tarih boyunca Sümer, Asur, Roma, Bizans, Artuklu ve Osmanlı gibi birçok uygarlığın etkisiyle zengin ve çok katmanlı bir kültüre sahip olmaktadır. Bu birikim, kentin sosyal yaşamına, kültürel alışkanlıklarına ve mimarisine doğrudan yansımaktadır (Aykale, Kejanlı & Erbaş, 2018). Kentin kimliği sadece tarihsel ve kültürel değil, aynı zamanda coğrafi ve iklimsel koşullarla da şekillenmektedir. Mezopotamya Ovası'na bakan eğimli topoğrafya, yerleşimlerin teraslar halinde sıralanmasını sağlamaktadır. Sıcak ve kurak yazlar ile serin ve yağışlı kışların yaşandığı yarı kurak iklim, yapıların oranlarını, cephe açıklıklarını ve mekân düzenini etkilemektedir. Dar sokaklar ve kademeli

---

³¹ Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0009-0009-5262-824X

³² Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0000-0003-2077-8728

yapılaşma, güneş ışığı ve rüzgâr yönünü kontrol eden bir yerleşim düzeni oluşturmaktadır. Böylece iklime uyumlu bir kent dokusu ortaya çıkmaktadır (Aykal, Suna & Koçhan, 2019). Tüm bu tarihsel, kültürel ve çevresel faktörler, Mardin'in geleneksel dokusunun oluşmasına katkı sağlamakta ve yapılar, özgün mekânsal düzenleriyle kentin kültürel kimliğini yansıtmaktadır.

Geleneksel Mardin evleri, çok katmanlı tarihsel ve çevresel koşulların etkisiyle şekillenmiştir. Bu evler, topoğrafyaya uyumlu teraslı yerleşimleri, yerel malzeme kullanımı ve içe dönük planlarıyla kendine özgü bir mimari karakter taşımaktadır. Yapıların dışı kapalı cepheleri ve avluya yönelen mekânsal düzeni hem iklim koşullarına uyum sağlamakta hem de mahremiyete dayalı yaşam biçimini yansıtmaktadır (Kuban, 1995). Evlerin planında oda, eyvan, revak, taşlık, teras, kiler, tandır evi ve sarnıç gibi farklı işlevlere sahip birimler dengeli bir şekilde bir araya gelmektedir. Odalar, günlük yaşamın sürdüğü kapalı alanlardır. Eyvan ve revaklar ise avlu ile oda arasında yarı açık geçiş alanları olarak kullanılmaktadır. Taşlık, dış ve iç mekân arasında bir eşik görevi görürken, teraslar yaz aylarında açık yaşam alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu düzenin merkezinde ise, tüm mekânları birbirine bağlayan ve hem fiziksel hem de simgesel bir odak noktası olan avlu bulunmaktadır (Çağlayan, 1999; Yıldırım, 2019).

Avlu, geleneksel Mardin evlerinde hem iklim hem de sosyo-kültürel açıdan önemli bir unsurdur. Yaz aylarında gölge ve doğal havalandırma sağlayarak iç mekânı serin tutmakta, kışın ise güneş ışığını yönlendirip ısıl denge oluşturmaktadır (Karagülle, 2009). Ayrıca avlu, aile yaşamının sürdüğü, sosyal etkileşimin gerçekleştiği ve mahremiyetin korunduğu bir merkezdir. Avlunun çevresindeki yarı açık ve kapalı alanlar, kamusal ve özel alanlar arasında yumuşak bir geçiş sağlamaktadır. Böylece mekânsal, iklimsel ve sosyal denge birlikte korunmaktadır. Avlu sadece bir açık alan değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, kültürel değerlerin ve yaşam

biçimlerinin mekânsal ifadesi olmakta ve Mardin evlerinin kimliğini oluşturmaktadır (Alioğlu,2000; Eray, 2021).

Geleneksel Mardin evleri, avlu merkezli planlamalarıyla kendine özgü bir mimari karaktere sahiptir. Ancak günümüzde kentleşme, modern yapı teknikleri ve toplumsal değişimler bu özgün dokunun bozulmasına yol açmaktadır (Tunçer, 2013). Bu nedenle, geleneksel evlerin mekânsal, iklimsel ve sosyo-kültürel özelliklerinin sistemli şekilde belgelenip analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Mardin'in geleneksel evlerinde avluya dayalı mekânsal düzenlemeyi ve bu düzenin iklimsel uyum ile sosyo-kültürel işlevlerle ilişkisini bütüncül bir yaklaşımla incelemektir. Avlunun mimari, çevresel ve kültürel yönlerini birlikte ele alarak, geleneksel Mardin evlerinin sürdürülebilirlik potansiyelini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışma, Mardin kent merkezindeki beş geleneksel evin analizini içermektedir. Analizler; plan tipolojisi, avlu konumu, mekânların sıralanışı ve işlevsel dağılımı inceleyen mekânsal analiz, avlunun doğal havalandırma, ısı kontrolü ve gölgeleme üzerindeki etkilerini değerlendiren iklimsel analiz ve avlunun mahremiyet, aile yapısı ve günlük yaşam üzerindeki kültürel rolünü ele alan sosyo-kültürel analizden oluşmaktadır. Sonuçlar, avlunun sadece bir mekânsal unsur olmadığını, aynı zamanda iklimle uyum, toplumsal düzen ve kültürel sürekliliği sağlayan temel bir yaşam öğesi olduğunu göstermektedir.

Materyal ve Yöntem

Mardin kent merkezinde seçilen beş geleneksel evde, literatür taramaları, saha gözlemleri, plan ve cephe incelemeleri ile fotoğraf analizleri yapılmakta ve avlu merkezli olarak iklim, sosyo-kültürel yapı ve mekânsal düzenlemeler analiz edilmektedir.

Materyal

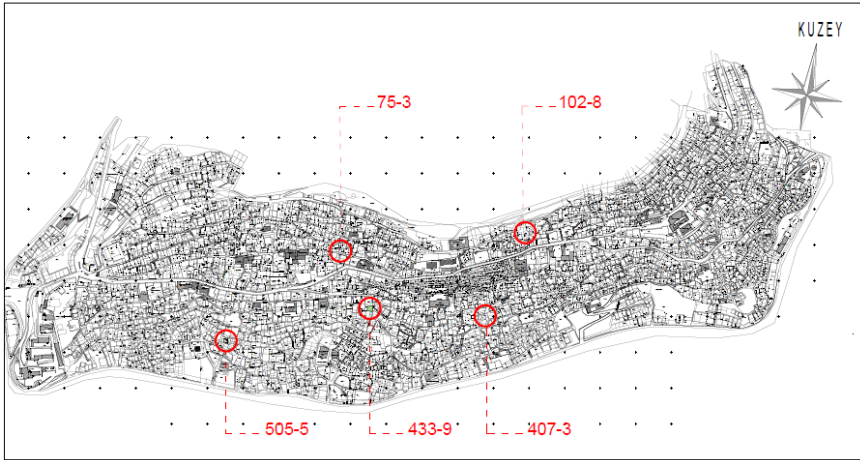
Çalışma kapsamında ele alınan beş geleneksel ev;

- 407 Ada 3 Parsel – Hamit Köle Evi,
- 433 Ada 9 Parsel – Tatlı Dede Konağı,
- 505 Ada 5 Parsel – Şeyhmus Kaynaka Evi,
- 75 Ada 3 Parsel – Kültürhane,
- 102 Ada 8 Parsel – Esin Alatekin Evi,

Mardin kent merkezinin sit alanı sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1 Mardin sit alanı ve çalışma kapsamında ele alınan geleneksel evler

(Mardin Koruma Kurulu, 2022 uyarlanarak).

- Bu evler farklı plan tipolojilerini, avlu düzenlerini ve mekânsal kademelenme özelliklerini temsil etmektedir.

Bu yapılar, coğrafi çevreye ve sosyo-kültürel bağlama uyum sağlayan geleneksel evlerin somut örnekleri olarak kabul

edilmektedir. Çalışma alanı, Mardin'in tarihsel kimliğini, yerel malzeme kullanımını ve iklime uygun mekânsal düzenlemeleri bir arada gösteren özgün bir örneklem sunmaktadır (Şekil 2).

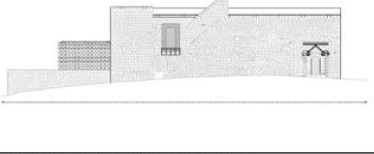

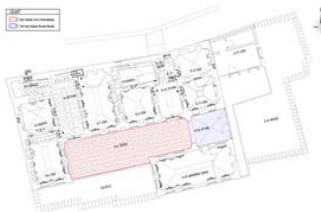

Şekil 2 Mardin sit alanı genel görünüm (Yazar, 2019)

Çalışma kapsamında ele alınan beş geleneksel Mardin evine ait kat planları, cephe çizimleri ve bu evlere ait fotoğrafları içeren kimlik kartları Çizelge 1–5 aracılığıyla aşağıda verilmektedir

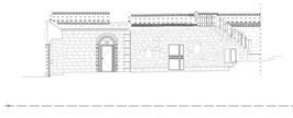

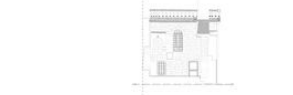

Teker Mahallesi'nde yer alan Hamit Köle Evi, zemin kat, 1. Kat ve ara kattan oluşmaktadır. Yapı, avlu etrafında gelişen içe dönük bir plan şemasına sahiptir. Bu evin kat planları, cephe çizimleri ve bu eve ait fotoğrafları içeren kimlik kartı Tablo 1' de verilmektedir.

Tablo 1 407 Ada 3 Parsel – Hamit Köle Evi'ne ait kimlik kartı

Planlar	Cepheler	Fotoğraflar
Zemin Kat Planı	Kuzey (Sokak) Cephesi	Cepheler
		
	Doğu ve Batı (Sokak) Cepheleri	Açık Mekânlar (Avlu-Teras-Bahçe)
1.Kat Planı	Kuzey (Avlu) Cephesi	Yarı Açık Mekânlar (Eyvan- Revak)
	Güney (Avlu) Cephesi	İç Mekânlar (Oda-Aralık-Merdiven Holü-Mutfak-Banyo-Hela)
		
		
Restorasyon verilerinden uyarlanarak (Mardin Koruma Kurulu, 2022).		

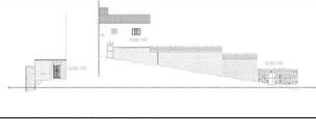

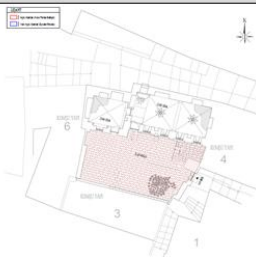
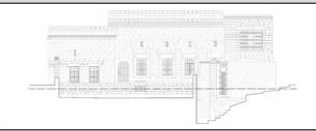

Ulu Camii Mahallesi'nde yer alan Tatlı Dede Konağı, bodrum kat ve zemin kattan oluşmaktadır. Yapı, avlu merkezli L plan şemasına sahiptir. Bu evin kat planları, cephe çizimleri ve bu eve ait fotoğrafları içeren kimlik kartı Tablo 2' de verilmektedir.

Tablo 2 433 Ada 9 Parsel – Tatlı Dede Konağı'na ait kimlik kartı

Planlar	Cepheler	Fotoğraflar
Zemin Kat Planı	Kuzey (ZK-01 Avlu) Cephesi	Cepheler
		
	Doğu (BK-01 Avlu) Cephesi	Açık Mekânlar (Avlu-Teras-Bahçe)
 <p>Restorasyon verilerinden uyarlanarak (Mardin Koruma Kurulu, 2022).</p>	Kuzey (BK-01 Avlu) Cephesi	İç Mekânlar (Oda-Aralık-Merdiven Holü-Mutfak-Banyo-Hela)
	Doğu (Sokak) Cephesi	
		
		

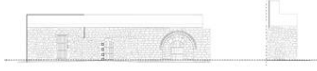

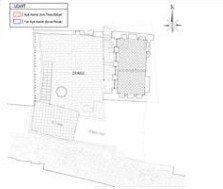

Necmettin Mahallesi'nde, yer alan Şeyhmus Kaynaka Evi, bodrum kat ve zemin kattan oluşmaktadır. Yapı, avlu merkezli I plan şemasına sahiptir. Bu evin kat planları, cephe çizimleri ve bu eve ait fotoğrafları içeren kimlik kartı Tablo 3' te verilmektedir.

Tablo 3 505 Ada 5 Parsel – Şeyhmus Kaynaka Evi'ne ait kimlik kartı

Planlar	Cepheler	Fotoğraflar
Bodrum Kat Planı	Doğu ve Kuzey (Sokak) Cepheleri	Cepheler
		
	Batı (Sokak) Cephesi	Açık Mekânlar (Avlu-Teras-Bahçe)
Zemin Kat Planı	Güney (Sokak) Cephesi	İç Mekânlar (Oda-Aralık-Merdiven Holü-Mutfak-Banyo-Hela)
		
	Doğu (Avlu) Cephesi	
Restorasyon verilerinden uyarlanarak (Mardin Koruma Kurulu, 2022).		

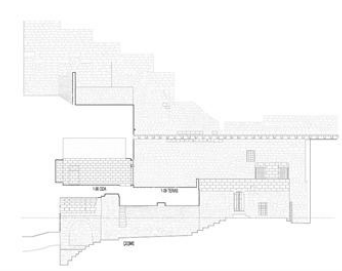

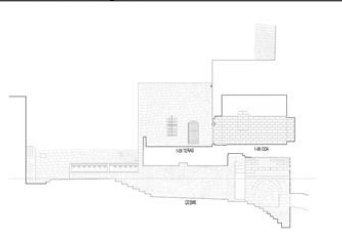

Şar Mahallesi'nde, yer alan Kültürhane, zemin kat ve 1. kattan oluşmaktadır. Yapı, avlu merkezli L plan şemasına sahiptir. Bu evin kat planları, cephe çizimleri ve bu eve ait fotoğrafları içeren kimlik kartı Tablo 4' te verilmektedir.

Tablo 4 75 Ada 3 Parsel – Kültürhane'ye ait kimlik kartı

Planlar	Cepheler	Fotoğraflar
Zemin Kat Planı	Güney ve Batı (Sokak) Cepheleri	Cepheler
		
	Doğu (Sokak) Cephesi	Açık Mekânlar (Avlu-Teras-Bahçe)
1 Kat Planı	Kuzey (Sokak) Cephesi	İç Mekânlar (Oda-Aralık-Merdiven Holü-Mutfak-Banyo-Hela)
	Batı (Avlu) Cephesi	
		
Restorasyon verilerinden uyarlanarak (Mardin Koruma Kurulu, 2022).		

Medrese Mahallesi'nde, yer alan Esin Alatekin Evi, bodrum kat, zemin kat ve 1. kattan oluşmaktadır. Yapı, avlu merkezli L plan şemasına sahiptir. Bu evin kat planları, cephe çizimleri ve bu eve ait fotoğrafları içeren kimlik kartı Tablo 5' te verilmektedir..

Tablo 5 102 Ada 8 Parsel – Esin Alatekin Evi'ne ait kimlik kartı

Planlar	Cepheler	Fotoğraflar
Zemin Kat Planı 	Doğu (Avlu) Cephesi 	Cepheler
		Açık Mekânlar (Avlu-Teras-Bahçe)
1. Kat Planı 	Batı (Avlu) Cephesi 	İç Mekânlar (Oda-Aralık-Merdiven Holü-Mutfak-Banyo-Hela)
Restorasyon verilerinden uyarlanarak (Mardin Koruma Kurulu, 2022).		

Yöntem

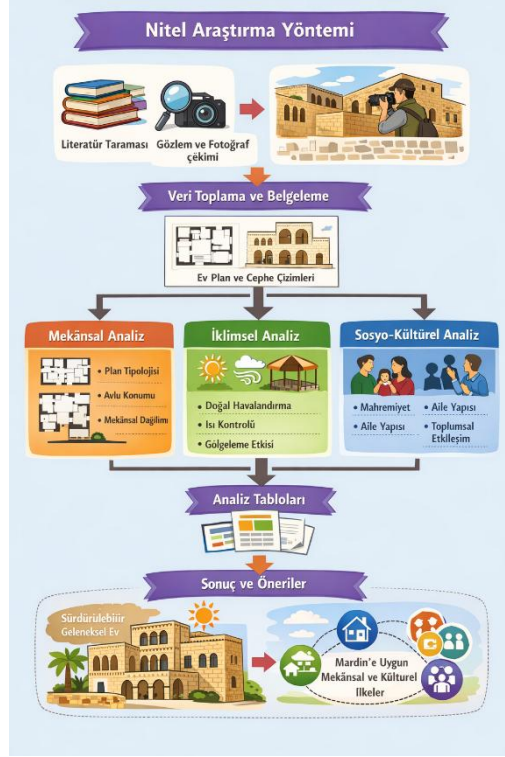
Nitel araştırma yaklaşımıyla hazırlanan bu çalışmada, ilk olarak, literatür taraması yapılmakta ve çalışma alanında gözlemler ile fotoğraf çekimleri gerçekleştirilmektedir. Her bir eve ait veriler toplanmakta, plan ve cephe çizimleriyle belgelenmekte ve ayrıntılı olarak analiz edilmektedir.

Analiz süreci üç ana başlık altında yürütülmektedir:

- Mekânsal analizde, plan tipolojileri, avlunun konumu, mekânların sıralanışı ve işlevlerin dağılımı incelenmektedir.
- İklimsel analizde, avlunun doğal havalandırma, ısı kontrolü ve gölgeleme üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir.
- Sosyo-kültürel analizde, mahremiyet, aile yapısı, toplumsal etkileşim ve günlük yaşam pratikleri açısından avlunun kültürel rolü incelenmektedir.

Analizler tablolarla desteklenmekte ve geleneksel ev tipolojileri arasında ortak mekânsal ve kültürel ilkeler belirlenmektedir. Böylelikle, Mardin'in iklimine uygun ve sosyal yapıya entegre geleneksel evlerin sürdürülebilir yönlerini ortaya çıkarmak hedeflenmektedir (Görsel 3).

Şekil 3 İş Akış Şeması

Bulgular ve Değerlendirme

Çalışma kapsamında ele alınan beş geleneksel eve ait avlu odaklı mekânsal –iklimsel ve sosyo-kültürel analizler Tablo 6’da verilmektedir.

Tablo 6 Çalışma kapsamında seçilen geleneksel eve ait avlu odaklı mekânsal –iklimsel ve sosyo-kültürel analizler

	Mekansal Analizler	İklimsel Analizler	Sosyo- Kültürel Analizler
407 Ada 3 Parsel Hamit Köle Evi	Teker Mahallesi'nde, dikdörtgen bir parselde avlu etrafında gelişen içe dönük bir plan şemasında, iki katlı bir yapı olarak inşa edilmiştir. Avlu, odalar, eyvan ve revaklarla çevrili ve yaşam ile dolaşım merkezi olarak kullanılmaktadır. Yapının kuzey cephesi sokağa kapalı, güney cephesi ise avluya açılmaktadır. Zemin katta servis alanları, üst katta ise yaşam alanları bulunmaktadır. Taş duvarlar, tonoz örtüler ve içe dönük planıyla bu yapı, Mardin'in geleneksel ev tipini yansıtmaktadır.	Kalın taş duvarlar ve tonozlu örtüler, yapının ısı dengesini doğal yollarla sağlamaktadır. Avlu, gölgelik alanlar ve hava akışı sayesinde iç mekânın konforunu artırmaktadır. Güney cephenin açık, kuzey cephenin kapalı olması güneşten en iyi şekilde yararlanmayı sağlamaktadır. Taş kütleler ise ısıyı depolayarak gün boyunca sıcaklığın dengede kalmasına yardımcı olmaktadır.	Dışa kapalı plan sayesinde mahremiyet sağlanmaktadır. Avlu, aile yaşamının merkezi olarak sosyal etkileşimi desteklemektedir. Harem ve selamlık bölümleri açıkça ayrılmakta ve mekânsal düzen bu ayrımı güçlenmektedir. Taş işçiliği, kemerli geçişler ve cephe düzeni, yapının toplumsal statüsünü güçlendirmektedir.
433 Ada 9 Parsel Tatlı Dede Konağı	Ulucami Mahallesi'nde, eğimli araziye uyum sağlayan L plan şemasında, bodrum ve zemin kattan oluşan avlulu bir konak olarak inşa edilmiştir. Yapıya doğu cephesinden girilmekte ve avlu, yaşam ile dolaşımın merkezi olarak kullanılmaktadır. Avlunun çevresinde odalar, hol ve servis birimleri yer almakta, taş merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Kalın taş duvarlar ve tonoz örtüler, yapının hem yapısal hem de estetik özelliklerini ortaya koymaktadır.	Avlu, doğal havalandırma ve gölgelik sayesinde iç mekânda dengeli bir sıcaklık oluşturmaktadır. Kalın taş duvarlar gündüz ısıyı depolamakta, gece ise serbest bırakmaktadır. Doğu cephesi sabah güneşini alırken, yüksek duvarlar öğle saatlerinde gölge sağlamaktadır. Bu düzenleme, iç ortamda doğal sıcaklık dengesini korumaktadır.	Avlu merkezli yaşam, içe dönük planla birleşmekte ve aile bireylerine hem günlük yaşam hem de sosyal paylaşım için alan sunmaktadır. Harem-selamlık ayrımı belirgin olmasa da özel ve ortak alanlar arasında dengeli bir düzen bulunmaktadır. Kemerli açıklıklar, taş malzeme ve sade süslemeler, orta gelirli bir ailenin yaşam tarzını yansıtmaktadır.
505 Ada 5 Parsel Şeyhmus Kaynaka Evi	Necmettin Mahallesi'nde, doğu-batı yönünde eğimli bir arazide, I plan şemasında, avlulu bir yapı olarak inşa edilmiştir. Yapı bodrum ve zemin kattan oluşmaktadır. Girişi doğu cephesinde olan bu yapıda odalar, hol ve servis alanları avlunun çevresinde yer almaktadır ve üst kata taş merdivenlerle çıkılmaktadır. Kalın taş duvarlar, tonoz örtüler, kemerli	Kalın taş duvarlar, gündüz ısıyı depolamakta ve gece ise ortama bırakmaktadır. Tonozlu tavanlar havalandırmayı kolaylaştırmaktadır. Avlu ise mikroklima oluşturarak hava akışını düzenlemekte ve gölgelik alanlar sağlamaktadır. Yapının güneye açık, kuzeye kapalı cephesi güneşten daha fazla yararlanmayı sağlarken rüzgârı	İçe dönük plan sayesinde avlu hem dolaşım hem de yaşam alanı olarak öne çıkmaktadır. Odalar avlu çevresinde yer almakta ve bu sayede sosyal yaşam iç mekânda devam etmektedir. Harem-selamlık ayrımı belirgin değildir, ancak mekânsal hiyerarşi özel alanların mahremiyetini korumaktadır. Kemerli açıklıklar, taş nişler ve tonozlu mekânlar,

	açıklıklar ve nişler, yapının geleneksel Mardin mimarisıyla uyumunu sağlamaktadır.	azaltılmaktadır. Böylece iç mekân sıcaklığı doğal bir dengeyle korunmaktadır.	yapının dönemin estetik anlayışını göstermektedir.
75 Ada 3 Parsel Kültürhane	Şar Mahallesi'ndeki bu yapı, L plan şemasında, avlulu ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yapıya kuzeydeki kemerli kapıdan girilmektedir. Geçiş aralığı, sivri kemerlerle avludan ayrılmaktadır. Avlu, yapının merkezinde ve çevresinde odalar, taş merdivenler ve servis alanları bulunmaktadır. Zemin katta giriş holü ve odalar, üst katta ise yaşam alanları yer almaktadır. Taş duvarlar, tonoz örtüler, nişli odalar ve revaklı geçişler yapının estetik bütünlüğünü tamamlamaktadır.	Avlu, doğal havalandırma ve gölgeleme sağlayarak ısı konforu artırmaktadır. Yüksek taş duvarlar güneş ışığını kesip gölge alanlar oluşturmaktadır. Kalın duvarlar ise gündüz ısıyı depolamakta, gece ise serbest bırakmaktadır. Cephe yönlendiği ve kütle-boşluk dengesi, güneşten korunmayı ve hava akışını doğal yollarla sağlamaktadır. Böylece iç mekân sıcaklığı korunmakta ve yapay enerji kullanımını azaltılmaktadır.	Dışa kapalı ve içe dönük plan, mahremiyet ile aile yaşamını ön plana çıkarmaktadır. Avlu, günlük yaşamın merkezi olarak kullanılmaktadır. Taş merdivenler, nişler ve revaklı geçişler, mekânlar arasında süreklilik sağlamaktadır. Harem-selamlık ayrımı yoktur; bunun yerine ortak yaşam alanlarıyla bütünleşen bir sosyal düzen bulunmaktadır. Estetik detaylara verilen önem, yapının kültürel statüsünü güçlendirmektedir.
102 Ada 8 Parsel Esin Alatekin Evi	Medrese Mahallesi'ndeki dikdörtgen bir parselde L plan şemasında, eğimli araziye uyum sağlayacak şekilde üç katlı olarak inşa edilmiştir. Yapı kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Bodrum katta servis alanları, zemin katta yaşam birimleri, üst katta ise teras ve manzara odaları yer almaktadır. Kesme taş duvarlar, tonoz örtüler ve nişli duvarlar, yapının mimari kimliğini oluşturmaktadır. Bu yapıda teras yaşamın merkezi konumundadır.	Kalın taş duvarlar gündüz ısıyı depolamakta ve gece ise ortama bırakmaktadır. Tonoz örtüler hava dolaşımını kolaylaştırmaktadır. Kuzeydeki açıklıklar doğal hava akışı sağlar, güney cephesi ise güneş kontrolüyle sıcaklığı dengelemektedir. Teras, gündüz gölge, gece ise serinlik sunarak iç mekân konforunu doğal yollarla desteklemektedir.	Bu yapıda teras, yaşam alanı olarak kullanılmakta ve geleneksel avlulu ev tipolojisinden farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Dışa kapalı plan mahremiyeti korunmakta, odalar arasındaki hiyerarşi ise özel ve ortak alanların sınırlarını belirlemektedir. Yapıdaki yata ve çeşme, konutun manevi bir işlevi olduğunu göstermektedir.

Sonuçta yapılar, Mardin'in özgün ev dokusunu farklı ölçek ve biçimlerde yansıtarak geleneksel yaşam kültürünü günümüze taşımaktadır.

Mekânsal açıdan değerlendirildiğinde, bu yapılar, Mardin'in geleneksel ev dokusunu yansıtan önemli mimari örneklerdir. Hamit Köle Evi, avlu etrafında şekillenen ve mahremiyeti ön planda tutan iki katlı yapısıyla kentin geleneksel ev anlayışını göstermektedir. Tatlı Dede Konağı, L planı ve eğimli araziye uyumuyla mekânsal organizasyon ve topografya ile bütünleşmektedir. Şeyhmus Kaynaka Evi, I planı ve avlu merkezli düzeniyle daha sade ve simetrik bir yapı sunmaktadır. Kültürhane, L planı ve revaklı geçişleriyle dikkat çekmektedir. Esin Alatekin Evi ise üç katlı yapısı ve teras merkezli yaşam alanıyla, avlulu geleneksel tipolojiden farklı olarak eğime uyumlu bir çözüm sunmaktadır. Bu yapılar, kalın taş duvarları, tonoz örtüleri, kemerli açıklıkları ve nişli duvar detaylarıyla hem yapısal hem de estetik bir bütünlük oluşturmaktadır. Ayrıca, iklim, topoğrafya ve sosyo-kültürel koşullara duyarlı mekânsal çözümleriyle Mardin ev kültürünün devamlılığını desteklemektedir. Farklı plan tiplerine sahip olsalar da hepsinde avlu veya teras merkezli yaşam, içe dönük mimari yaklaşım, mahremiyet ve taş malzemenin belirleyici rolü, geleneksel Mardin evlerinin kimliğini oluşturan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

İklimsel açıdan değerlendirildiğinde, beş geleneksel Mardin evinin hepsinin iklimle uyumlu mimari ilkelere göre yapıldığı görülmektedir. Bu evlerde sıcak ve kurak iklim koşullarına uyum sağlamak için kalın taş duvarlar, tonoz örtüler ve avlu merkezli planlar kullanılmaktadır. Kalın taş duvarlar gündüz ısıyı depolamakta, gece ise ortama geri vererek doğal bir ısı dengesi oluşturmaktadır. Tonoz örtüler iç mekânda hava dolaşımını kolaylaştırmakta ve sıcaklık farklarını azaltmaktadır. Avlular hem

yaşam hem de dolaşım için merkez olarak gölgeleme ve doğal havalandırma sağlamaktadır. Güney cephelerin açık, kuzey cephelerin kapalı tutulması güneş ışığından en iyi şekilde yararlanma ve kuzey rüzgârlarına karşı koruma sunmaktadır. Tatlı Dede Konağı, Şeyhmus Kaynaka Evi ve Esin Alatekin Evi gibi eğimli arazide yer alan örneklerde, topografyaya uyumlu planlar sayesinde doğal hava akışı desteklenmekte, L veya I plan tipleriyle avlular farklı yönlerde konumlandırılarak iklimsel konfor artırılmaktadır. Esin Alatekin Evi’nde ise avlu yerine teras kullanılmaktadır. Bu açık alan gündüz gölgelik, gece ise serinlik sağlayarak geleneksel avlu işlevini modern bir şekilde sürdürmektedir. Tüm örneklerde taş malzeme, cephe yönlenmesi, kütle ve boşluk dengesi ile avlu kullanımı sayesinde doğal ısı kontrolü, havalandırma ve gölgeleme sağlanmakta, böylece yapay enerji ihtiyacı en aza indirilmekte ve sürdürülebilir bir iklim dengesi oluşturulmaktadır. Sonuç olarak, Hamit Köle Evi’nden Esin Alatekin Evi’ne kadar incelenen tüm yapılar, Mardin’in yerel malzeme ve iklim koşullarına uygun, enerji verimli ve çevreyle uyumlu geleneksel mimarisinin güçlü örnekleri olmaktadır.

Sosyo-kültürel açıdan değerlendirildiğinde, tüm yapılarda mahremiyet, aile yaşamı ve toplumsal statü kavramlarının mekânsal düzenlemeleri doğrudan etkilediği görülmektedir. Hamit Köle Evi ve Kültürhane gibi örneklerde, dışa kapalı ve içe dönük planlar mahremiyeti korurken, avlu hem sosyal etkileşimin hem de günlük yaşamın merkezi oluşturmaktadır. Bu avlular, aile bireylerinin bir arada vakit geçirdiği, misafirlerin ağırlandığı ve geleneksel yaşam pratiklerinin sürdürüldüğü çok işlevli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Tatlı Dede Konağı ve Şeyhmus Kaynaka Evi’nde ise harem-selamlık ayrımı belirgin olmasa da özel ve ortak alanlar arasındaki mekânsal hiyerarşi mahremiyet dengesini sağlamaktadır. Taş işçiliği, kemerli açıklıklar, nişler ve revaklı geçişler, bu evlerin hem işlevsel hem de estetik ve sembolik değerler taşıdığını göstermektedir. Esin Alatekin

Evi'nde ise teras, geleneksel avlunun yerini alarak sosyal yaşamın yeni merkezi haline gelmekte ve mekânsal düzen çağın gereksinimlerine uyarlanmaktadır. Ayrıca, yapıdaki yatır ve çeşme, konutun manevi boyutunu vurgulamaktadır. Tüm örneklerde görüldüğü gibi, Mardin'in geleneksel konutlarında mekân organizasyonu yalnızca fiziksel gereksinimlere değil, toplumsal değerler, inanç sistemi ve kültürel kimliğe de dayanmaktadır. Bu evler, mahremiyet, dayanışma ve estetik bütünlük ilkelerini yansıtan özgün sosyo-kültürel mekân modelleri olarak kentin kimliğini yaşatmaktadır

Üç ana başlık altında değerlendirilen bu beş geleneksel evler, Mardin'in sosyo-kültürel belleğini, iklime uyumlu yaşam biçimini ve aile merkezli toplumsal değerlerini mekânsal bütünlük içinde taşıyan özgün mimari miras örnekleri niteliğindedir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, geleneksel Mardin evlerinin mimari özellikleri, iklime uyumları ve sosyo-kültürel süreklilikleri birlikte ele alınmaktadır. İncelenen örnekler, kentin tarihsel dokusunu oluşturan temel ilkelerin günümüz mimarlığına katkı sunabileceğini ortaya koymaktadır. Araştırma, Mardin'in yerel mimarisinin sadece geçmişten kalan bir miras olmadığını, aynı zamanda sürdürülebilir yaşam ve tasarım için önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

İncelenen beş evin tamamında, avlu veya teras etrafında şekillenen içe dönük bir plan bulunmaktadır. Avlu hem mekânsal düzenin hem de günlük yaşamın merkezinde yer almaktadır. Odalar, eyvan ve revaklar aracılığıyla avluya açılıyor ve açık, yarı açık, kapalı alanlar arasında bir bütünlük sağlanmaktadır. Bu düzen, mahremiyeti korurken aile içi iletişimi de güçlendirmektedir. Ayrıca, kademeli yerleşim biçimi yapıları doğal çevreyle uyumlu hale getirmektedir. İklim açısından, taş malzemenin yüksek ısı depolama kapasitesi, kalın duvarlar ve tonozlu tavanlar doğal bir

iklimlendirme sağlamaktadır. Avluların mikroklima etkisi, iç mekân konforunu artırmaktadır. Güney yönelimi ve yüksek avlu duvarları, güneşten yararlanma ile gölgeleme arasında denge kurmaktadır. Bu özellikler, enerji ihtiyacını azaltan çevreyle uyumlu bir yaklaşım sunmaktadır. Sosyo-kültürel açıdan, evlerin planı mahremiyet, aile birliği ve toplumsal statü gibi kavramları yansıtmaktadır. Avlu, yalnızca bir açık alan değil, aynı zamanda aile yaşamının merkezi ve kültürel etkileşimin simgesi olarak öne çıkmaktadır. Harem ve selamlık ayrımı ile özel ve ortak alan dengesi, dönemin toplumsal yapısına uygun şekilde düzenlenmektedir. Taş işçiliği, kemerler ve nişler gibi mimari detaylar ise yapının estetik değerini artırmakta ve kentin kimliğini yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, geleneksel Mardin evleri, iklim koşullarına uyumlu, sosyo-kültürel değerlere dayalı ve mekânsal süreklilik sağlayan bütüncül bir mimari anlayışın ürünüdür. Bu yapılar, yalnızca geleneksel evler değil, aynı zamanda çevreye duyarlılık, toplumsal birlik ve kültürel kimliğin sürekliliğini gösteren sürdürülebilir yaşam biçimlerinin erken örnekleridir. Bu nedenle aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- Mevcut yapıların ayrıntılı olarak belgelenmesi ve özgün özellikleri korunarak restore edilmesi
- Avlu merkezli mekânsal anlayışın, günümüz yaşam ihtiyaçlarına uygun şekilde uyarlanması
- Geleneksel yerel malzemelerin ve pasif iklim çözümlerinin, günümüz çevreye duyarlı tasarım ilkeleriyle birleştirilmesi
- Yerel işçilik ve zanaatkarlığın desteklenip yaşatılması
- Miras bilinci ve koruma konularında eğitim programlarıyla toplumsal farkındalığın artırılması

- Kentsel planlamada, geleneksel dokuya saygı gösteren ve yerel kimliği koruyan yaklaşımların benimsenmesi önerilmektedir

Bu çalışma, avlu odaklı mekânsal düzenin yalnızca geleneksel evler için değil, günümüzün çevresel sorunları ve toplumsal değişimleri karşısında da sürdürülebilir bir mimari yaklaşım sunduğunu göstermektedir. Geleneksel Mardin evleri, insan, kültür, çevre ve yaşam arasındaki uyumu yansıtan özgün bir miras olarak korunmalı ve günümüz tasarımlarına ilham vermelidir.

Kaynakça

Aykal, F. D., Kejanlı, D. T., & Erbaş, M. (2018). Mardin kent dokusunda mimari ikonların kent bütünündeki algısının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 11(60), 213–221. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.3042>

Aykal, F. D., Suna, K., & Koçhan, K. (2019). Energy efficient use of microclimatic elements and today's interpretation in Mardin traditional housing architecture. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 5(12). <https://doi.org/10.7176/JSTR/5-12-10>

Alioğlu, F. (2000). Mardin şehir dokusu ve evler. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

Çağlayan, M. (1999). A methodological study on the architectural properties and the protection of traditional pavilions of Mardin (Master's thesis, Gazi University, Graduate School of Natural and Applied Sciences).

Eray, S. S. (2021). Anadolu geleneksel evlerinin iç mekân kurgusu: Mardin özelinde bir inceleme. *International Journal of Mardin Studies*, 2(1), 27–39.

Karagülle, C. (2009). Yerel verilerin konut tasarım sürecinde değerlendirilmesi: Mardin örneği (Doctoral dissertation, İstanbul Technical University, Graduate School of Science).

Kuban, D. (1995). Türk hayatlı evi. Eren Yayıncılık.

Tunçer, M. (2013). Mardin'in korunması ve UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmesi. *İDEALKENT*, 4(9), 94–113.

Yıldırım, C. (2019). Mardin'in geleneksel konutlarında iklimsel konfor elemanlarının incelenmesi (Master's thesis, Dicle University, Graduate School of Natural and Applied Sciences).

DİYARBAKIR'DAKİ TOPLU KONUT ALANLARINDA AÇIK VE YEŞİL ALANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

RUKEN ORAK³³

CANAN KOÇ³⁴

1. Giriş

Kentlerdeki hızlı nüfus artışı çarpık kentleşme, gecekondulaşma, konut yetersizliği gibi birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Geçmişten günümüze kadar olan süreçte çeşitli nedenlerle ortaya çıkan konut sorununa çözüm olarak sosyal konut üretimi gerçekleştirilmiş, konutların hızlı ve toplu inşası nedeniyle yaygın olarak tercih edilmiştir. Sanayi Devrimi ile kırdan kente doğru yaşanan göçler; kentlerde nüfusun hızla artmasına, barınma ihtiyacının yeterince karşılanamamasına yol açmıştır. Bu dönemde işçi sınıfının konut ihtiyacını karşılayabilmek üzere konut üretimi yapılırken, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise yaşanan yıkım ve yoksulluğa bağlı olarak sosyal konut üretimi hız kazanmıştır.

---

³³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, FBE Mimarlık ABD, Orcid: 0009-0008-4328-0766

³⁴ Doç.Dr., Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehircilik ABD, Orcid: 0000-0003-0992-2290

Ülkemizde, Toplu Konut İdaresi (TOKİ)'nin 1984 yılında kurulması ile teknik ve sosyal donatı alanlarının yer aldığı, çok sayıda konuttan meydana gelen ekonomik, toplumsal, çevresel ve teknolojik faydalar sağlayan yerleşim birimleri olarak tanımlanan toplu konut alanları (Yücedağ vd., 2017) hızla oluşturulmaya başlamıştır. Toplu konutlar özellikle dar ve orta gelir gruplarını hedef alan yatırımlar olarak düşük bütçelerle, hızla inşa edilen yoğun yerleşim alanlarına karşılık gelmektedir.

Konut ve çevresi sadece bir barınma mekânı değil, aynı zamanda insanların alışkanlıklarının, kültürel birikimlerinin, sosyal ilişkilerinin, kimliklerinin ve yaşam kalitelerinin belirlendiği alanlardır. Dolayısıyla, çok sayıda nüfusu barındıran toplu konut alanları içinde çeşitli teknik ve sosyal altyapı alanlarının düzenlenmesi önemlidir. Bu anlamda çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan sağladıkları faydalar nedeniyle açık ve yeşil alanların gerekliliği öne çıkmaktadır.

Yaşanan hızlı ve çarpık kentleşmenin olumsuz sonuçlarından biri yayılan yapılaşma karşısında açık ve yeşil alanların giderek azalmasıdır. Sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik açısından çok sayıda yararı olan açık ve yeşil alanların kent içinde yeterince bulunmaması, beraberinde sosyo-psikolojik sorunları getirmektedir. Toplumun dinlenme, eğlenme, sosyalleşme, rahatlama gibi işlevlerle kullandıkları bu alanların azalması sağlıksız ortamların oluşmasına yol açabilmektedir. Literatürde açık ve yeşil alanların canlılar için önemini ortaya koyan çeşitli çalışmalar bulunmakta olup, Diyarbakır'da yer alan park alanları özellikle erişilebilirlik, kullanıcı memnuniyeti, tasarım kriterlerinin uygunluğu gibi konular üzerine odaklanmıştır. Konut açığının giderilmesinde önemli bir paya sahip toplu konut alanlarında çok sayıda kişinin yaşamasına bağlı olarak uygun büyüklükte ve ulaşılabilir konumda yeşil alanlara ihtiyaç olduğu açıktır. Bu bağlamda, çalışmada Diyarbakır kentinde Şilbe, Üçkuyular (Memur-sen) ve

Çölgüzeli toplu konut alanları örneklemleri üzerinden açık ve yeşil alanların yeterliliği değerlendirilmiştir.

Kentsel Açık Yeşil Alanlar

Kent dokusu içerisinde yer alan ve halkın dinlenme, vakit geçirme, spor yapma, oyun oynama, sosyalleşme, gezinti yapma gibi sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak oluşturulmuş; yerel yönetimlerin bakımını ve mülkiyetini üstlendikleri halkın ise ücretsiz olarak faydalanabildiği, yapı gruplarının dışındaki alanlardır (Önen, 2015). Açık ve yeşil alanlar kente estetik ve fiziksel açıdan değer katmakta kent unsurları arasında denge kurmakta, havayı temizlemekte, ısıyı ve rüzgarı kontrol ederek mikro iklimi düzenlemekte, toprak ve suyun korunmasına ve ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır (Gül & Küçük, 2001).

Açık yeşil alanlar; fonksiyon, kullanım durumu, konum gibi birçok özellik bakımından farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Gül & Küçük (2001), kentsel yeşil alanları içinde barındırdıkları işlevlere göre; “kent”, “semt-mahalle”, “komşuluk” ve “konut” düzeyinde yeşil alanlar şeklinde, kullanım durumuna göre ise; “kamusal”, “yarı özel” ve “özel” açık yeşil alanlar olarak gruplandırmaktadır.

Ülkemizde yeşil alanlarla ilgili yasal düzenlemeler ortaya konmuş, zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır. 1933-1956 yılları arasında, 2290 sayılı Yapı Yolları Kanunu ile kent düzenleme planlarında kişi başına 4 m²lik yeşil alan önerilmiştir (Gül & Küçük, 2001). 1956 yılında yürürlüğe giren İmar Kanunu ile bu hüküm kaldırılmış ve yerine 6785 /1605 Sayılı İmar Kanununun 28. maddesinde açık-yeşil alan için kişi başına en az toplam 7 m² öngörülmüştür (Gül & Küçük, 2001). 02/09/1999 tarih ve 23804 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan İmar Kanunu'nda yapılan değişiklikle kentsel yeşil alanların miktarı, 3194 Sayılı İmar

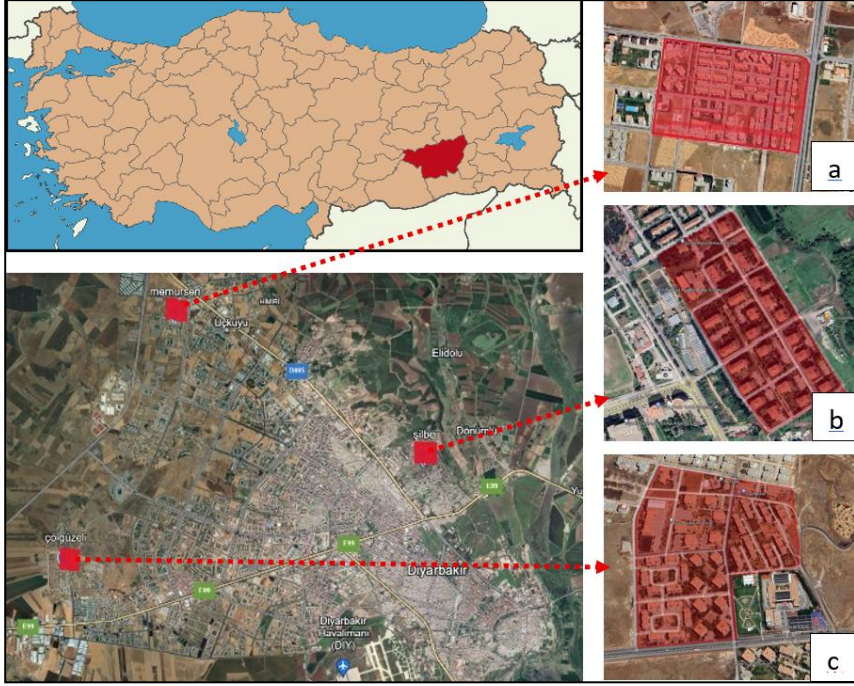
Kanunu'nun Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmeliği'nde kişi başı 10 m² "aktif yeşil alan" olarak belirtilmiştir (Demir vd., 2015).

Toplu konut alanlarında proje bütçeleri çoğunlukla konut büyüklüklerini esas almakta, yeşil alanlar için kısıtlı bütçeler ayrılmaktadır. Genellikle dar ve orta gelirli kişilerin konut ihtiyacının karşılandığı toplu konut alanlarında yeşil alanların işlevsel olabilmeleri için büyüklükleri, donatı elemanları, nitelik ve Şekil etkinlikleri büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan araştırmanın amacı Diyarbakır ilindeki dar ve orta gelirli ailelerin konut ihtiyacını karşılayabilmek için üretilen toplu konut alanlarındaki yeşil alanların nicelik ve nitelik bakımından yeterliliğini incelemektir.

Materyal ve Yöntem

Çalışmanın materyalini Diyarbakır ilinin Yenişehir ilçesinde bulunan Şilbe ve Üçkuyular (Memur-sen), Kayapınar ilçesinde bulunan Çölgüzeli toplu konut alanları oluşturmaktadır (Şekil 1). Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Diyarbakır kentinde 1990'lı yıllardan itibaren özellikle dar ve orta gelirli bireylere yönelik TOKİ tarafından toplu konut yapımına başlanmıştır. Bunlardan ilki Şilbe toplu konut alanı olup, diğer ilçelerde de toplu konutlar inşa edilmiştir.

Şekil 5 İncelenen toplu konut alanlarının konumu (a. Memursen, b. Şilbe, c. Çölgüzeli)

Kaynak: Google Earth (2023)

Çalışma kapsamında öncelikle toplu konut alanlarında yeşil alanları değerlendiren literatür taranmıştır. Öznam, (2013) toplu konutlarda çevre ve yeşil alan standartlarını belirleyerek, İstanbul'da kamu kontrolünde yaptırılan toplu konut alanları içinden seçilen üç örneği (Ataşehir, Esenkent ve Halkalı Toplu Konut Alanları) incelemiştir. Seçilen konut alanlarındaki yeşil alanlarda kullanım sonrası değerlendirme yöntemi uygulanarak farklılıklar ortaya konmuştur. Dönmez vd., (2015) kullanıcıların isteklerini dikkate alarak (çocuk oyun alanları, otopark, güvenlik, dinlenme alanları, vb.) Safranbolu'da konut ve site alanlarındaki yeşil alanların durumlarını araştırmıştır.

Yücedağ vd., (2017) Burdur kentindeki sitelerde açık ve yeşil alanları inceleyerek peyzaj tasarım ölçütlerine göre değerlendirmelerde bulunmaktadır. 73 sitede; güvenlik, otopark, çocuk oyun alanı, oturma-dinlenme alanları, bitkisel tasarım, peyzaj donatı elemanları ve spor alanlarının yeterliliği ile ilgili veriler toplanarak mevcut durum ortaya konmuştur. Şahin ve Aşkın, (2020) Isparta kent merkezinde yer alan site ve toplu konutlardaki, açık ve yeşil alanları değerlendirmek amacıyla toplu konutlarda bahçe ile ilgilenen kişilere anket uygulamıştır. Türker ve Gül, (2022) Uşak kent merkezindeki 29 mahallede; yeşil alanların alansal büyüklükleri, dağılımları ve kişi başına düşen yeşil alan miktarını analiz ederek, kentsel stratejik eylemlerin oluşturulmasını amaçlamıştır.

Türkiye'deki farklı kentleri ele alan bu çalışmalarından yola çıkılarak Diyarbakır kentindeki toplu konut alanlarında yeşil alan yeterliliği irdelenmiştir. Seçilen toplu konut alanlarındaki blok sayısı, konut sayısı, konutta yaşayan kişi sayısı ve yeşil alanların metrekareleri hesaplanarak, kişi başına düşen yeşil alan miktarının yönetmeliklere uygun olup olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca oturma-dinlenme alanları ve birimlerinin, çocuk oyun alanı, spor alanlarının mevcudiyeti değerlendirilmiştir. Toplu konut alanlarında gözlem ve fotoğraflama yapılarak, yeşil alanların nitelik bakımından yeterliliği incelenmiştir.

Bulgular ve Değerlendirme

Bu bölümde seçilen çalışma alanlarının yeşil alan hesaplamaları ve alanda yapılan yeşil alanların niteliğine dair gözlemlerden elde edilen veriler ile fotoğraflar kullanılarak toplu konut alanları ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Şilbe Toplu Konut Alanları

Diyarbakır'da TOKİ tarafından uygulanan ilk toplu konut alanlarından biridir. Şilbe Toplu Konut Yerleşkesi farklı tarihlerde

inşa edilmiş üç etaptan oluşmakta olup, toplamda 3586 konut, rekreasyon alanları ve hizmet birimlerini (alışveriş birimleri, okul, karakol, PTT, ATM, vs.) kapsayan yerleşim yeridir (Özyılmaz, 2022).

Çalışma alanı olarak seçilen Şilbe 2. etap toplu konut bölgesi 24 bloktan oluşmaktadır. Kent merkezine uzaklığı 3 km olan ve 2004 yılında inşa edilen 2. etap yerleşkesi, 576 konutu içerisinde barındırmaktadır (Şekil 2). Seçilen çalışma alanı, 94.850 m² olup; alanda okul, kamu kurumları, sosyal tesisler bulunmaktadır.

Şekil 6 Şilbe toplu konut alanının genel görünümü

Ortalama hane halkı büyüklüğünün 4,2 olduğu kabul edilerek incelenen alanda yaklaşık 2419 kişinin yaşadığı varsayılmıştır. Google Earth üzerinden yapılan ölçümlere göre toplu konut bahçelerindeki yeşil alan büyüklüğü 30.513,31 m² olarak bulunmuştur. Buna göre kişi başına düşen yeşil alan miktarı 12,61 m² olarak belirlenmiştir.

Çalışma alanındaki yapı blokları tek iki ve üç blok olarak gruplanmıştır. Blokların çoğunda yeşil alanlar özelleştirilmiştir. Etrafı çitlerle vb. sınırlandırılmış yapı bahçelerinde genellikle her yapıya en az bir adet düşecek şekilde kameryeler, banklar, gölgelikli oturma alanları gibi farklı elemanlar düzenlenmiştir (Şekil 3). Kimi oturma alanlarının bakımlı olduğu, kimilerinin ise bakım gerektirdiği tespit edilmiştir.

Şekil 7 Şilbe toplu konut alanında oturma/dinlenme alanları

Alanda 5 adet çocuk oyun alanı bulunduğu, özelleşmiş bazı konut bahçelerinde ise oyun alanlarının yer almadığı, mevcut bazı oyun alanlarında yetersiz ekipman olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4). Çalışma alanındaki toplu konutların erişim mesafesi içinde herhangi bir ortak park bulunmamaktadır.

Şekil 8 Şilbe toplu konut alanında çocuk oyun alanları

Toplu konut alanı içerisinde spor amaçlı kullanılmak üzere bir basketbol sahası bulunmaktadır (Şekil 5). Ayrıca alana yakın bir okuldaki spor alanları da çocuklar tarafından kullanılabilir.

Şekil 9 Şilbe toplu konut alanında spor alanları

Konut bahçeleri çitlerle çevrilerek sınırlandırılmıştır. Bu yüzden yeşil alan ve sert zeminlerin niteliği konut blokları arasında değişiklik göstermektedir (Şekil 6). Yapılan çimlendirmeler ve ağaçlandırmaların bazı yerlerde yetersiz kaldığı görülmüştür.

Şekil 10 Şilbe toplu konut alanında yeşillendirilmiş alanlar

Çölgüzeli Toplu Konut Alanları

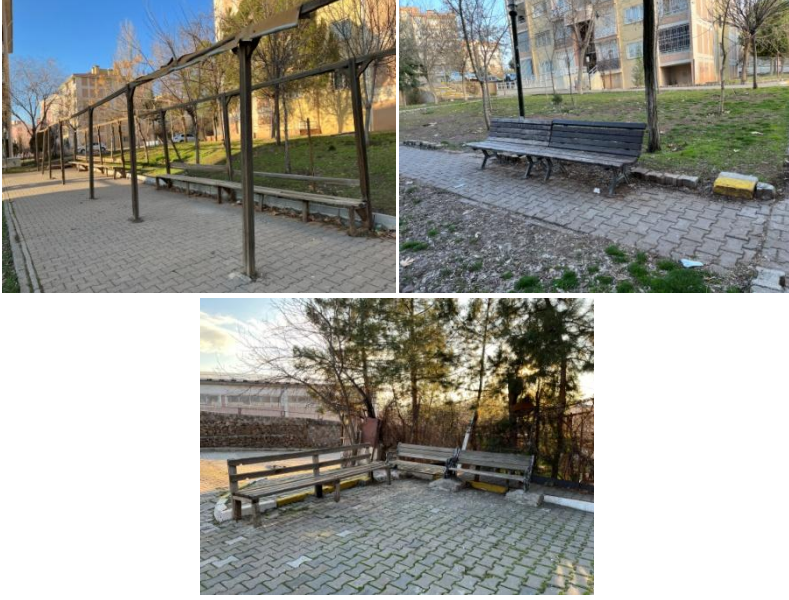
Çölgüzeli toplu konut alanı kentin gecekondu bölgelerinde yapılan kentsel dönüşüm çalışmaları sırasında bu alanlarda oturanların barınmaları için seçenek sunulan toplu konut alanıdır (Koç & Kejanlı, 2021). Seçilen alan 141.806 m²den oluşmaktadır. Toplu konut alanında 34 adet konut bloğunun yanı sıra; okul, cami, market gibi sosyal donatı alanları ile 816 tane konut bulunmaktadır (Şekil 7).

Şekil 11. Çölgüzeli toplu konut alanının genel görünümü

Ortalama hane halkı büyüklüğünün 4,2 olduğu kabul edilerek incelenen alanda yaklaşık 3427 kişinin yaşadığı varsayılmıştır. Google Earth üzerinden yapılan ölçümlere göre toplu konut bahçelerindeki yeşil alan büyüklüğü 39.945,95 m² olarak bulunmuştur. Buna göre kişi başına düşen yeşil alan miktarı 11,65 m² olarak belirlenmiştir. Gözlem yapılan alanda az sayıda bank olduğu, mevcut bankların bakımsız ve eski olduğu tespit edilmiştir (Şekil 8).

Şekil 12 Çölgüzeli toplu konut alanında oturma-dinlenme alanları

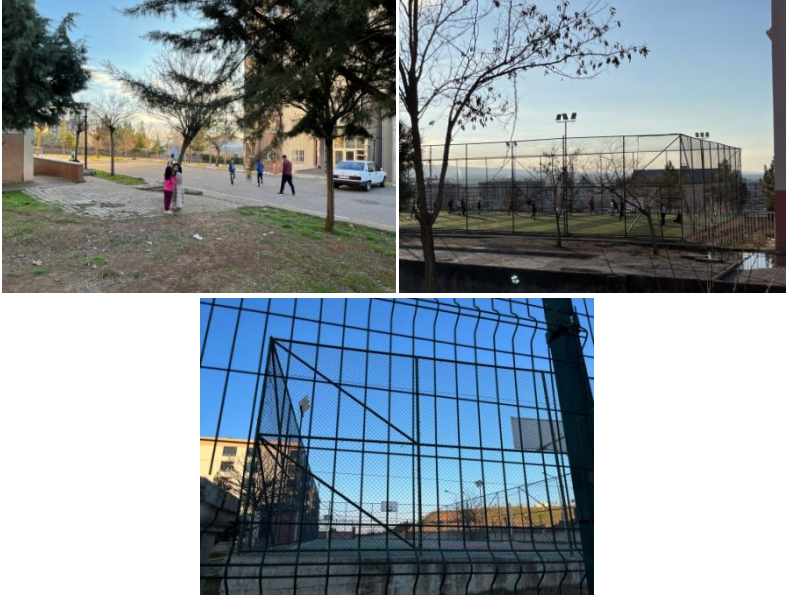
İncelenen alanda 6 adet çocuk oyun alanı bulunduğu ve hizmet çapı göz önüne alındığında bu oyun alanlarının erişim açısından uygun mesafelerde olduğu görülmüştür. Çocuk oyun alanlarındaki ekipmanların bakımsız ve eksik olduğu, zeminlerinde farklılaşmalar gözlemlenmiştir (Şekil 9). Çoğu zeminde, çocuklar için kazalara sebebiyet verebilecek bozukluklar bulunmaktadır. Toplu konut bölgesinin ortak bir parkı bulunmaktadır. Çocuk oyun alanları, oturma alanları, spor ekipmanları yeşil zemin-sert zemin düzenlemelerinin niteliği açısından iyi durumda olan park çalışma alanındaki konutların çoğuna uzak bir mesafededir.

Şekil 13 Çölgüzeli toplu konut alanında çocuk oyun alanları

Toplu konut alanı içerisinde spor amaçlı kullanılmak üzere herhangi bir basketbol veya futbol sahası düzenlenmemiştir. Site içerisinde yaşayan çocuklar okulun ve Sosyal Hizmetler Kurumu'nun spor alanlarından faydalanmaktadır (Şekil 10).

Şekil 14 Çölgüzeli toplu konut alanında spor alanları

Otopark alanı, otopark yolları ve kaldırımlar düzenlendikten sonra kalan alanlar yeşil alan olarak düzenlenmiş, çimlendirilmiş ve ağaçlandırılmıştır (Şekil 11). Yapılan çimlendirmeler ve ağaçlandırmaların bazı yerlerde yetersiz kaldığı görülmüştür.

Şekil 15 Çölgüzeli toplu konut alanında yeşillendirilmiş alanlar

Üçkuyular (Memur-Sen) Toplu Konut Alanları

Diyarbakır'ın Kayapınar merkez ilçesinde bulunmakta olan Üçkuyular toplu konut bölgesinden seçilmiş olan çalışma alanı, kente 9 km uzaklıkta bulunmaktadır (Koç & Kejanlı, 2020). Orta gelir sınıfındaki vatandaşlar için 2014 yılında inşa edilen çalışma alanında 35 blok bulunmakta olup, toplam konut sayısı 1124 adettir (Şekil 12).

Şekil 16 Memur-sen toplu konut alanının genel görünümü

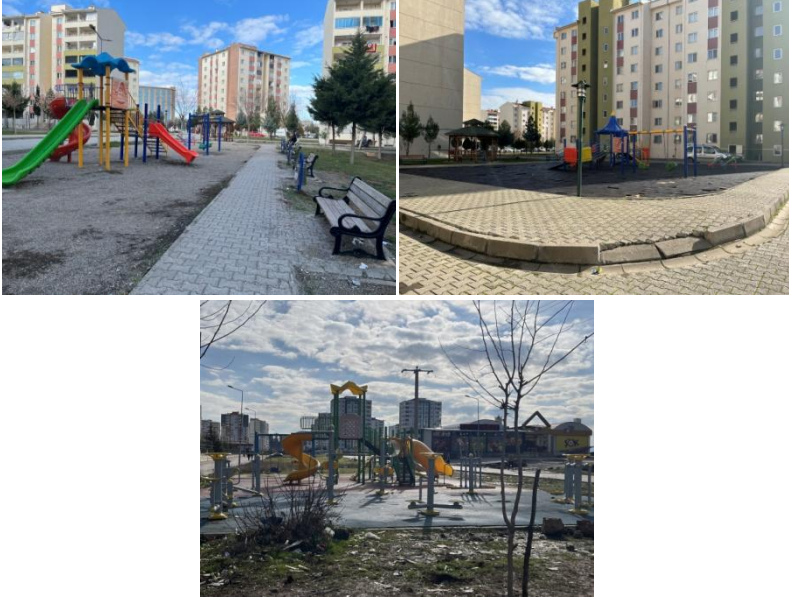
Ortalama hane halkı büyüklüğünün 4,2 olduğu kabul edilerek incelenen alanda yaklaşık 4720 kişinin yaşadığı varsayılmıştır. Google Earth üzerinden yapılan ölçümlere göre toplu konut bahçelerindeki yeşil alan büyüklüğü 52.801 m² olarak bulunmuştur. Buna göre kişi başına düşen yeşil alan miktarı 11,18 m² olarak belirlenmiştir. Gözlem yapılan alanda oturmak için kamerye ve banklar kullanılmıştır. Genel olarak her çocuk oyun alanının yanında bir kamerye ve 5-9 bank bulunabilmektedir (Şekil 13).

Şekil 17 Memur-sen toplu konut alanında oturma-dinlenme alanları

İncelenen alanda 7 adet çocuk oyun alanı bulunmakta ve erişim açısından uygun mesafede yer almaktadır. Çocuk oyun alanlarındaki ekipmanlar bakımlı ve yeterlidir (Şekil 14). Çocuk oyun alanlarının zeminlerinde farklılaşmalar gözlemlenmiştir. Toplu konut alanı içerisinde spor amaçlı kullanılmak üzere herhangi bir basketbol veya futbol sahası düzenlenmemiştir. Site içerisinde yaşayan çocuklar okulun spor sahasından faydalanmaktadır.

Şekil 18 Memur-sen toplu konut alanında çocuk oyun alanları

Otopark alanı, otopark yolları ve kaldırımlar düzenlendikten sonra kalan alanlar yeşil alan olarak düzenlenmiş, çimlendirilmiş ve ağaçlandırılmıştır (Şekil 15).

Şekil 19 Memur-sen toplu konut alanında yeşillendirilmiş alanlar

Sonuç ve Öneriler

Açık yeşil alanlar, kentlerdeki yapı alanlarını çevreleyen ve düzgün bir kent silüetinin ortaya çıkmasında; üstlendikleri göreve ve düzenlendikleri bölgelere göre farklılaşmıştır. Bu çalışmada, kentin ekolojik dengesini düzenleyen, kente estetik ve ekonomik değerler sağlayan açık yeşil alanlar toplu konut alanı örnekleri üzerinden incelenmiştir.

Diyarbakır ilinde farklı dönemlerde ve farklı alanlarda yapılmış olan üç toplu konut bölgesinden alanlar seçilmiş ve bu alanlardaki toplu konutlar bahçe içerisindeki yeşil alanların yeterliliği bakımından incelenmiştir. Her üç toplu konut bölgesinde de kişi başına düşen yeşil alan miktarı 10 m²'nin üzerindedir.

Çölgüzeli ve Memursen toplu konut alanındaki oturma alanları az sayıda olup, özellikle Çölgüzeli alanındakiler

bakımsızdır. Şilbe toplu konut alanındaki oturma alanları daha fazla çeşitlilik göstermektedir.

Konut bahçelerinde çocuk oyun alanları mevcuttur; Çölgüzeli’nde bütün toplu konutlardan oyun alanlarına erişim ideal ölçerde iken, Üçkuyular’da erişim mesafesi daha uzaktır. Şilbe toplu konutlarında ise çocuk oyun alanlarının sayısı az ve her konuttan erişim imkanı sınırlıdır. Çocuk oyun alanlarının bakımı özellikle Çölgüzeli ve Şilbe toplu konutlarında zayıf kalmıştır. Konutların kullanımı için özelleşmiş tek spor sahası Şilbe toplu konut alanında bulunurken, diğer toplu konut alanlarında okul bahçesindeki spor alanları kullanılmaktadır.

Yeşil alanların niceliği ihtiyacı karşılarsa da nitelik bakımından eksikler görülmektedir. Genellikle kullanıcı profili dar ve orta gelir gruplarından oluşan toplu konut alanlarında; kullanıcıların psikososyal ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulması, yeşil alanların nitelik bakımından da yeterli olacak şekilde tasarlanması önerilmektedir

Kaynakça

Demir, Z., Kırkık Aydemir, P., Önem, H. (2015). Kentsel Yeşil Alanların Düzce Akçakoca Örneğinde Ulaşılabilirlik Bakımından İrdelenmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 3, 272-282.

Dönmez, Y., Özyavuz, M., & Gökyer, E. (2015). Safranbolu Kentinin Konut ve Site Alanlarının Yeşil Alan Durumlarının Saptanması. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(11), 1-12. <https://doi.org/10.16950/std.52488>

Google Earth, (2023). <https://earth.google.com> Erişim Tarihi: 05.12.2023

Gül, A., & Küçük, V. (2001). Kentsel Açık-Yeşil Alanlar ve Isparta Kenti Örneğinde İrdelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A(2), 27-48.

Koç, C., & Kejanlı, D. T. (2021). Kültürel Değişimin Toplu Konut Örneklerinde İncelenmesi. İçinde V. Ademi & M. Acar (Ed.), *International Kosovo Congress on Culture, Arts and Multi-Disciplinary Studies* (ss. 225-245). Iconsos Publishing House. <http://kosovo-congress.iconsos.org/>

Koç C, & Kejanlı, T. D. (2020). Sosyal Konutların Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği. *Online Journal of Art and Design*, 8(3), 251-271.

Önen, E. (2015). *Kentsel Yeşil Alan Stratejilerinin Belirlenmesi: Güzelbahçe (İzmir) Örneği* [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Özdam, B. A. (2013). İstanbul'da Kamu Kontrolünde Yaptırılan Toplu Konut Alanlarının Yeşil Alan Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi: Ataşehir-Esenkent-Halkalı Örnekleri. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 63(1), 27-45.

Özyılmaz, H. (2022). Toplu Konut Yerleşimlerinin Engelsiz Tasarım Bağlamında Değerlendirilmesi: Diyarbakır Şilbe Örneği. *Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 29-68. <https://doi.org/10.55007/dufed.981547>

Şahin, C. K., & Aşkın, M. A. (2020). Toplu Konut ve Site Bahçelerindeki Açık ve Yeşil Alanların İrdelenmesi: Isparta Kent Merkezi Örneği. *Urban Academy | Rewieved Journal of Urban Culture and Management*, 13(3), 460-474. www.kentakademisi.com

Türker, H. B., & Gül, A. (2022). Kentsel Açık ve Yeşil Alanlarının Niceliksel Analizi ve İrdelenmesi: Uşak Kent Merkezi Örneği. *Kent Akademisi*, 15(4), 2088-2109. <https://doi.org/10.35674/kent.999451>

Yücedağ, C., Kaya, L. G., & Ulu, A. (2017). Burdur Kenti Toplu Konut ve Site Alanlarının Peyzaj Tasarım Yeterliliğinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 114-122. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/makufebed>